

ԱՐԴԻ ԱՆՀԱՒԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՔԱՐՈՋՆԵՐ

ԱՆՀԱՒԱՏՆԵՐՈՒ ԳԼԽԱՌՐ

ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ԳԷՄ

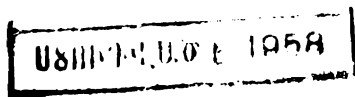

ՄԱՐԶՈՒԱՆ

ՏՊԱԳՐ. ՆԵՐՍՈ ԵՒ ՍՐԱՊԵԱՆ

1910

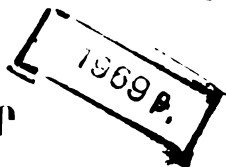
34

28
Ս-51

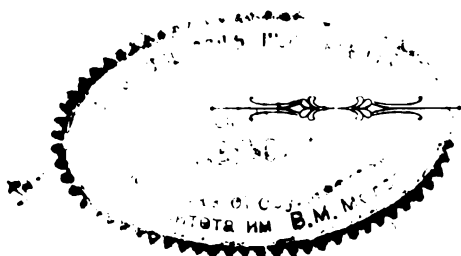
ԱՐԴԻ ԱՆՀԱԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՔԱՐՈՋՆԵՐ

ԱՆՀԱԽԱՏՆԵՐՈՒ ԳԼԽԱԽՈՐ

ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ԴԵՄ

ՄԱՐԶՈՒԱՆ

ՏՊԱԳՐ. ՆԵՐՍՈ ԵՒ ՍՐԱԳԵԱՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Անհաւասներու ալլազան յետակներ կան: Ուսման իրենց վաստաւ բարեկէ եւ մոլեկան ունակութիւններէն եւ կիրքերէն բռնադատուած կը մեծեն Քրիստոնէութեան բացայայտ նամարտութիւններ, կը հակառակին Քրիստոնէութեան, վասնզի Քրիստոնէութիւնը կը հակառակի իրենց ապականուած բարբի եւ չար ունակութիւններուն, իրենց անձնասիրութեան, փառասիրութեան եւ երկրաբար կիրքերուն, ինչպէս Անգղիացի տգիտական անհաւաս մը Քրիստոնէութեան դառնալէ վերջ կը գոչէր, «Ապականուած սիրտ, ապականուած սիրտ մեծ առարկութիւն է Աբ. Գիրքին դէմ:» Այս կարգի անհաւասներու համար Քրիստոնէութեան ամենէն զօրաւոր վաստերը նշանակութեան զուրկ են եւ չեն կրնար համոզել զանոնք: Ուրիշ կարգ մը անհաւասներ պաղ, կասկածոտ եւ խորամանկ սկեպտիկներն են, որոնք յամառօրէն եւ թշնամական ոգիով բացայայտօրէն կը ծաղրեն եւ կ'երգիծաբանեն Քրիստոնէութեան տեղեւայտի նամարտութիւնները եւ անհիմն վարկածներով կը պիտոյն զգես միտքեր: Այս կարգի անհաւասներու նշանաւոր Քրիստոնէութեան հզօրագոյն ապացոյցները աննշանակ բաներ են, եւ անկարող՝ համոզելու զանոնք: Կան ուրիշ կարգի անհաւասներ ալ, որոնք կը մեծեն Քրիստոնէութեան նամարտութիւնները,

վասնզի տեղեակ են սոսկ անհաւասական վարկածներու եւ առարկութիւններու, եւ բոլորովին զգես՝ Քրիստոնէութեան հիմնական փաստերուն նկատմամբ: Ասոնք պատաս են ընդունելու ամեն նշմարութիւն՝ զոր կը գտնեն: Ասոնց համար յոյս կայ, եւ Քրիստոնէութեան ապացոյցները օգտակարութենէ զերծ չեն ըլլար, երբ կը մատուցուին անոնց:

Բնութիւնը լեցուն է բազմաբնակ, բայց ան նիւ չընէր բացատրելու համար իր գաղտնիքները, այլ կը բողոք մարդուն միտքին որ երեւան բերէ զանոնք: Օղոր մարդուն կեանքն է, բայց չի սորվեցներ թէ ինք կը բաղկանայ թրթուածին, բորակածին եւ ուրիշ կազերէ: Մարդը չի կրնար ապրիլ առանց լոյսի, բայց լոյսը չի բացատրէր թէ ինք եօթը գլխաւոր գոյներ ունի: Աշխարհը լեցուն էր ելեւտականութեամբ, բայց մարդը շատ ուշ կըցաւ հասկընալ անոր գոյութիւնը եւ գործածութեան մեջ դնել զայն: Բաշխումը կար աշխարհի վրայ, սակայն Մատթի Քիւրի կըցաւ երեւան բերել զայն: Նոյնպէս Քրիստոնէութիւնը չի բւնագատէր մարդը տեսնելու եւ ընդունելու իր նշմարութիւնները. ան կը բողոք մարդուն ուղիղ դատողութեան եւ ազատ կամքին: Ասոր համար սկեսիկներ չեն ուզեր իրենց աչիւնք վեր վերցնելով տեսնել ամպերու վրայ գոյնգոյն ծիածանը, եւ միեւնոյն ասեմ կը գոչեն թէ չկա՛յ ծիածան: Անգղիացի Տիւկալ Սքիւրը իմաստաւոր կ'ըսէ, «Զափազանց սկեսականութիւն եւ բացարձակ դիւրահաւանութիւն պակասամտութեան զաւակներ են:» Մեքաններ չափազանց դիւրահաւանութիւն: Խոյս տալու համար կ'երթան կ'իյնան չափազանց սկեսականութեան անել բաւիղին մէջ: Բայց ինչպէս չափազանց դիւրահաւանութիւնը նախապաշարում մ'է, նոյնպէս չափազանց

սկեպսականութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ՝ սոսկ նախապաշարում մը: Մարդուն միտքը՝ որ կը տարութեան շարունակ դիւրահաւանութեան եւ սկեպսականութեան միջեւ, այսօր ի՞նչ վրանը կը ջանայ հաստատել սկեպսականութեան սահմանին մէջ: Յաւայի է լսել թէ կրօնքի բողիկեան երեւան եկած սնուպաւոսութիւններ ալ աւելցուցած են սկեպսիկներու թիւը: Ոչ թէ սկեպսականութեամբ նախապաշարուած այլ անաչառ միտքը կրնայ տեսնել եւ ուղիղ դասել Քրիստոնէութեան բացօրոժ ապացոյցները: Մթափոյն ակնոցով նայալը ամեն բան մութ կը տեսնէ: Պէտք է փոխել ակնոցը, եւ ներմակ, մաքուր ակնոցով նայիլ յսակօրէն տեսնելու համար Քրիստոնէութեան զօրեղ ապացոյցները:

Անգամ մը Հայ երիտասարդ մը՝ որ բարձրագոյն դպրոցի մը աւսկեռն էր՝ կ'ըսէր, «Աստուած չկայ, Քրիստոս հասարակ մարդ մ'է Պուստայի եւ Կոմփուկիոսի նման, Կրօնք չկայ, Սբ. Գիրքը ուրիշ գիրքերէ չի տարբերիր բնաւ, մարդը չունի հոգի, հետեւաբար չկան նաեւ երկինք եւ դժոխք:» Այդ երիտասարդը կարդացած էր անհաւատներու գիրքեր. բայց չէր կարդացած անոնց իբր պատասխան գրուած գիրքերը. միակողմանի ընթերցումով մը միակողմանի եւ թերի համոզումներ գոյացուցած էր իր մէջ, ինչպէս այսօր շատեր կ'ուզեն կարդալ անհաւատական գիրքեր, բայց չեն ուզեր կարդալ Քրիստոնէութեան սոյգ փաստերը, մանաւանդ Սբ. Գիրքը՝ որ համոզիչ եւ անհերքելի փաստերով կ'ապացուցանէ Քրիստոնէական ճշմարտութիւնները: Անհաւատները իրենց անհաւատական պնդումներուն մէջ անկեղծ ըլլալու համար պարտին կարդալ նաեւ Սբ. Գիրքը եւ Քրիստոնէութեան ապացոյցները: Սակայն անհաւատներ անհաւատութեան անել խաւարը

Քրիստոնեութեան պայծառ լոյսէն աւելի կը սիրեն, «զի են գործի իւրեանց չարութեան: Զի ամենայն որ զչար գործէ՝ ասեայ զլոյս, եւ ոչ գայ առ լոյսն, զի մի՛ յանդիմանեցին գործի նորա» (Յովհ. Գ 19—20):

Յիւշալ Հայ անհաւաստի խօսքերը նշանակած էի, եւ 1909ի վերջերը առիթ ունեցայ փարոզել այդ նիւթերուն վրայ: Այսօր նոյն փարոզները կուտամ հրատարակութեան, եւ եթէ կարենամ սոյն հրատարակութեամբ գէթ մի փանիներու անհաւաստական սխալ գաղափարները ուղղել, եւ մեր լուսահոգի նախնիքներու, Լուսաւորիչի, Վարդանի, Շնորհալիի, պաշտած հաւաստին մէջ ամրապնդել զանոնք, ասով իսկ նպատակիս հասած պիտի նկատեմ ինքզինքս:

3 Օգոստ. 1910

ԿԱՐԻՆ

Մրեց Հայ Աւետարանական Նկեղեցիի

Կ. ՅՈՎՀԱՆ Յ. ՍԻՆԱՆԵԱՆ

2100, 11th St. N. W.
G. Ziegler & Co.

ԱՐԴԻ ԱՆՀԱՒԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

«Տեսէք, եղբարք, զուցէ երբէք լինիցի յուժն քի ձէնց սիրո՞ւ չար անհաւատութեան՝ ապառաժք լինել յԱստուծոյ կենդանւոյ» Եբր. Դ. 12:

ԹՈՒԻՔԻՈՅ Սահմանադրութիւնը վար առաւ դիմակաները չափերու կեանքերուն վրայէն և ևրեան հանեց անհաւատաները: Սակայն հարկ չկայ վրդովելու: Թէև մոխիրի տակ պահուած կրակը, անհաւատութիւնը, դուրս եկաւ այրելու, ջնջելու և վնասելու համար տգէտ միտքերը, բայց միւս կողմէն կրօնաախրութիւնը և եկեղեցաախրութիւնը աւելի մեծ զարկ պիտի ստանան և գոնէ ա՛լ յայտնի պիտի ըլլայ թէ որո՞նք կրօնական են և որո՞նք անկրօն, որո՞նք հաւատադիւր են և որոնք՝ անհաւատ: Քարլայը կը գոչէ, «կրօնքը անանցանելի է, մի՛ խռովիք անհաւատութենէ, կրօնքը անանցանելի է, քիչ մը յարգի ծուխ կրնայ ծածկել տեսութենէ երկինքի լուսաւորները, բայց անոնք կը մնան հոն և կրկին կ'երեւին»: Սպունգը քանի որ կառչած կը կենայ ժայռի մը վրայ՝ կ'ապրի: Անհաւատութիւնը չի կրնար վընասել Յիսուսի կրօնքին, դարերու փորձառութիւնը նոյն

բանի տապալուցած է : Յիսուսի կրօնքը նոյն իսկ Յիսուսի , դարերու Վէմին , վրայ հիմնուած է : Ի զուր , ուրիմն , անհաւատութեան հովեր կը զտրենն կործանելու համար զայն :

Մեր բնաբանը կը մասնանշէ անհաւատներու ապստամբութիւնը կենդանի Աստուծմէն . բայց արդի անհաւատներ չառ բաներէ կ'ապստամբին :

Ա . ԱՐԴԻ ԱՆՀԱԻԱՏՆԵՐ ԿԸ ՄԵՐԺԵՆ .— 1 . Աստուծոյ գոյութիւնը .— Եթէ արդի անհաւատներու արատնութիւն տրուի , պիտի յարձակին Աստուծոյ վրայ , և զԱյն իր գահէն վար առնելով պիտի դնեն , «Վար , Վար , Իմն Աստուած չես , և իրաւունք չունիս գահին վրայ բազմելու :» Սակայն մեծ գիտուններ կ'ընդունին Աստուծոյ գոյութիւնը : Լապլիւէր կ'ըսէ , «Շատ հետաքրքիր պիտի ըլլայի տեսնել այն մարդը՝ որ համոզուած է թէ Աստուած չկայ , գէթ պիտի ըսէր ինձ անյապօքելի պատճառը՝ որ զինքը համոզած է :» Նեւտոն , Անգլիայի մեծ փիլիսոփան , կ'ըսէ , «Աստուած սակզօնց նիւթի յասկութիւնները , և կը վայելէր որ Նա՝ որ սակզօնց գանտնք՝ կարգի դնէր նաեւ :» Դարձեալ՝ «պնդել թէ չին մարմիններէ նոր մարմիններ կազմուեցան , առանց ձեռնադրութեան Աստուծային գորութեան , յայտնապէս անտեղի է :» Ակատիզ բնութեան գործերուն վրայ խօսելով կ'ըսէ , «Յայանի է թէ այս բաները եղան խելքով և խորհուրդով :» Դարձեալ՝ «Ասոնք իմաստուն և խառն միտքի գործեր են :» Ֆրանսիզ Պազոն կ'ըսէ թէ ինք տակի դիւրութեամբ կրնայ հաւատալ Թուրմուտի առասպելներուն քան թէ բնդունիլ թէ այս տիեզերքի կազմութիւնը առանց միտքի կատարուած է : Տիւկալտ Սթիւրրթ կ'ըսէ , «Գոյութիւն ունեցող ամեն բան

պարտի ունենալ պատճառ մը : Մասնաւոր սրբիւնք մը յառաջ բերող միջոցներու թաղադրութիւն մը կ'ենթադրէ միտք մը :» Անհաւատ մը խմբակի մը մէջ լսաւ թէ ամէն բան դիպուածով եղած է և աշխարհն ու սուրբի մը պէս մէկ զիշերուան մէջ բուսած է յանկարծ : Անդին 13 տարեկան տղջիկ մը հարցուց , «Կ'ուզէի գիտնալ , պարտն , թէ սերմը ուսկից եկաւ :» Անհաւատար պապանձկեալ : Ամբողջ տիեզերքը կ'ապացուցանէ Աստուծոյ գոյութիւնը , վասնզի Աստուծոյ արտայայտութիւնն է : Տիեզերքը հայելի մէ , որուն մէջ կարելի է տեսնել զԱստուծո : Մարդկային գիտակցութիւնն ալ կը հաստատէ Ամենակարող Աստուծոյ մը գոյութիւնը : Թո՛ղ անզգամը իզուր գոչէ իր չար սիրտին մէջ թէ «Աստուծո՞ւմ չկայ :»

2. Յիսուսի Աստուածութիւնը.— Եթէ արդի անհաւատներու թոյլ արուի , պիտի կործանեն Բեթլէհէմի Մատուրը , պիտի յարձակին Գողգոթայի Խաչին վրայ և զայն վար նետելով կտոր կտոր պիտի լնեն : Սակայն այդ անհաւատներու հակառակ լսեցէք ի՞նչ կ'ըսեն մեծ միտքեր : Լորտ Մանգոլէյ կ'ըսէ , «Մարդկային մարմին առնող , մարդոց մէջ չրջող , գլուխը մարդկային լանջքի վրայ դնող , մարդոց գերեզմանին վրայ լացող , մատուր մէջ ննջող , խաչին վրայ արիւն թափող Աստուծոյ առջև ցրուեցան և փոշիացան Հրեաներու աղանդներուն նախապաշարութիւնը , Յոյն փիլիսոփաներու դպրոցներուն տարակոյսը և հպարտութիւնը , Հռոմէական իշխանութեան գաւազանները և լեգէոններու սուրերը :» Ծան Սթիւրրի Միլլը Անգղիացի անհաւատներու կարողագոյններէն մին , սա յայտարարութիւնն ըրած է , «Անօգուտ է ըսել թէ Աւետարաններու մէջ նկարագրուած Յիսուսը պատ-

մական անձ մը չէ . . . Յիսուսի աշակերտներէն կամ հաւատացողներէն ո՞վ կարող էր Անոր վերագրուած խօսքերը հնարել . կամ Աւետարաններու մէջ յայտնուած կեանքը և նկարագիրը երեւակայել : Անշուշտ ո՛չ՝ Փալիլիացի ձկնորսները , ո՛չ՝ սուրբն Պօղոս . . . նոյնպէս ո՛չ՝ նախնի Քրիստոնեայ մատենագիրները . . . Յիսուսի կեանքը և խօսքերը անձնական ընտանալութեան (originality) նմուշամանք մը ունին իսկ նրբաանտութեան մը հետ միացած . . . »

Ծովեզերքը աւազի վրայ գտնուած հետքը դժուար չէ որոշել թէ մարդո՞ւ թէ անասունի հետք է : Յիսուսի Աստուածութեան հետքերը կան Աւետարաններու մէջ : Նայեցէ՛ք Նայնի դրան սուջե կատարուած պատանիին յարութեան , և ինդրեմ լսէ՛ք թէ մարդո՞ւ թէ Աստուծոյ գործ է : Դիտեցէ՛ք Բիւթանիոյ գերեզմանէն Ղազարոսի յարութիւնը , և լսէ՛ք թէ մարդո՞ւ թէ Աստուծոյ գործ է : Տեսէ՛ք քաղմաթիւ կոյրերու , կաղերու , բարոտներու և ամենազգի հիւանդներու լսելութիւնները , և լսէ՛ք թէ մարդո՞ւ թէ Աստուծոյ գործեր են : Յիսուսի հրաշքերը ո՛չ թէ աննպատակ բաներ էին , այլ իր Աստուածութեան յայտնութիւնները : Հրաշքները բնութեան հակառակ չեն , ինչպէս կը կարծեն ոմանք , այլ արդիւնքներ՝ որոնք արտադրուած են բնութեան զօրութիւնները գործածելու կարողութիւն ունեցողի մը ձեռքով : Մարդը այդ զօրութիւնները գործածելով յաւաջ կը բերէ այնպիսի արդիւնքներ՝ զորս անբան տնասունը չի կրնար արտադրել : Արդի գիւտերը Ադամի համար հրաշքներ են : Յիսուս գործածեց բնութեան զօրութիւնները և յաւաջ բերաւ այնպիսի արդիւնքներ՝ որոնք հրաշք կը կոչուին , վասնզի մարդը չի կրնար յաւաջ բերել նոյն արդիւնքները : Բժիշկը հեւանդի մը

բաղկերակը քննելով կը հասկնայ հիւանդութեան տատկ-
ճանր : Յիսուսի հրաշքները ուշադիր քննողներ կը
հասկնան թէ Յիսուս Աստուած է :

3. **Քրիստոնէական Կրօնքը.**— Եթէ անհաւատներ թոյ-
լատուին , ընտջինջ պիտի ընեն Քրիստոնէական կրօնքը :
Հարիւր տարի առաջ Յրանաացիներ ուղեցին Շնջել կրօն-
քը , շարախուսն օրերուն անունները և թիւը փոխեցին ,
10 օր բրին կիրակին վերցնելու համար . հեաւարար
Յրանաա քիչ մնաց պիտի կորսնցնէր իր իշխանութիւնը :
Քրիստոնէական կրօնքը Շնջել աշխարհէն կը նշանակէ
աշխարհը դարձնել սպանութեան , շնութեան , գողու-
թեան , յափշտակութեան , կոիւր և պատերազմի թա-
տերավայր մը , կը նշանակէ աշխարհը տանիլ նախկին
խառար գաւառուն մէջ : Խնջ պիտի ըլլայ աշխարհը , եթէ
արեւը Շնջուի . նոյն վիճակը պիտի ստանայ բարոյական
աշխարհը , եթէ Շնջուի Քրիստոնէական կրօնքը : Սա-
կայն կրնան անհաւատներ Շնջել կրօնքը : Եթէ ծխա-
նի ծուխը կրնայ Շնջել արեւը , անհաւատներ ալ կրնան
Շնջել Քրիստոնէական կրօնքը : Խուլս ամպեր երբեմն կը
ծածկեն արեւը , բայց արեւը ամպերու ետեւն է իր ոսկե-
գոյն ճառագայթներով , և կը շարունակէ իր ընթացքը
անյողդողդէ քայլերով : Քրիստոնէական կրօնքը կը շա-
րունակէ իր ընթացքը , իզուր անհաւատութեան ամպեր
կը ջանան ծածկել անոր երևոյթի : Մարդ մը կրնայ գո-
ցել իր աչքերը և գոչել թէ արեւ չկա՛յ . բայց արեւը տե-
ղուն է : Անհաւատներ չեն ուղեր տեսնել Քրիստոնէա-
կան կրօնքը , բայց ան կը կենայ իր տեղը : Մեր ազգը
ընտջինջ ընելու սպառնացող ոյժը արտաքին ըլլալէ ա-
ւելի ներքին է , նոյն իսկ կարգ մը սկեպտիկ Հայերու
անհաւատական պայքարը՝ կրօնքի դէմ : Որդը կարկու-

տէն աւելի կը մեծանէ պաղատաւ ծառին : Նոյնպէս արդի անհաւատներ արտաքին թշնամքներէ աւելի կը սպառնան մեր ազգին գոյսութեան :

Քրիստոնէական կրօնքին ջնջումը կը նշանակէ կիկերու ստորնացումը : Ի՞նչ էր կրնետու վիճակը Քրիստոնէութենէ առաջ , բայց եթէ՝ պարզապէս գերութիւն : Արիստատէլ , Յոյն փիլիսոփան , լսած է , «Կին մը ստատանայէն աւելի գէշ է » : Նայեցէ՛ք Նոյն իսկ այսօր Ափրիկեցի , Չինացի , Հնդկաստանցի կրնետուն : Հնդկաստանի մէջ եթէ կին մը ունկնդրէ երաժշտութեան մը , կամ իր ամուսինին բայակայսութեան առին զուրո նայի պատահանէն , ամուսինը իսկոյն կ'արտաքսէ զա՛ն իր տունէն : Հնդկաստանցի կինը չի կրնար կերակուրի առին սեղանակից լլալ իր ամուսինին հետ , այլ անոր ուտելէն վերջ պիտի ուտէ տւանձին : Քրիստոնէական կրօնքը իր մուտ զատած սեղին մէջ բարձրացուցած է կրնետը , և զանոնք հաւատար ըրած է այրերու : Եւ ուր Քրիստոնէութեան կեդիւր մտած է և ո՛չ ոգին , հոն տաւ կաւին տեսակ մը գերութիւն կայ կրնետու մէջ : Ո՛րքան լաւ հասկցուի Քրիստոնէական սգին , ա՛յնքան կրնետ պիտի բարձրանան : Ի՞նչ պիտի լլայ կրնետու վիճակը , եթէ ջնջուի Քրիստոնէական կրօնքը , բայց եթէ՝ դարձեալ գերութիւն և ստորնացում :

Քրիստոնէական կրօնքին ջնջումը կը նշանակէ մարդոց անբարոյացումը : Ի՞նչ էր մարդոց վիճակը Քրիստոնէութենէ առաջ—անբարոյացում . և ի՞նչ է այսօր այն երկիրներու վիճակը՝ ուր Քրիստոնէութիւնը մտած չէ տակաւին—անբարոյացում : Առանց Քրիստոնէութեան մարդեր կը մխրձուն մեղքի , չարութիւններու մէջ : Քրիստոնէութիւնը իր լոյսով ցոյց կուտայ մարդուն իր

լնտական դիրքը և կոտորածները մեղքի մէջ, և կ'առաջ-
նորդէ մարդը բարոյական մաքրութեան և սրտութեան :
Հետեւաբար Զնջիկ Քրիստոնէական կրօնքը կը նշանակէ
մխրճիկ մարդը մեղքի և ապականութեան մէջ, կը նշա-
նակէ անբարոյացնել զայն : Եթէ անհաւատներու ար-
ածնութիւն տրուի, պիտի յարձակին եկեղեցիներու վը-
րայ և պիտի վերցնեն զանոնք մէջատելն, պիտի յարձա-
կին կիրակիին վրայ և պիտի անհետացնեն զայն իր բո-
լոր պաշտամունքներով, պիտի յարձակին սրբանոցներու,
հիւանդանոցներու և ուրիշ բազմաատեակ բարեգործական
հաստատութիւններու վրայ՝ քանի որ Քրիստոնէական
հոտ կը բուրեն՝ և բնաջինջ պիտի ընեն զանոնք : Եւ
այս չի՞ նշանակեր ոտորնացնել, անբարոյացնել մարդերը :

4. Սուրբ Գիրքը.— Եթէ անհաւատներու թող սրբ-
ուի, կատր կատր պիտի ընեն Սբ. Գիրքը և հովին ախտի
տան զայն : Եւ սակայն Մաքս Միւլլըր կ'ըսէ, «Իրա-
կան առեւտրածառն այն չէ թէ ի՞նչպէս յայտնութիւն մը
կարելի է, այլ թէ ի՞նչպէս քող մը ձգուած է արարա-
ծին և Արարիչին միջև, ընդմիջելով մարդկային միտքին
Աստուածային ճշմարտութեան ճառագայթները :» Տօքթ.
Նէնսըն կ'ըսէ, «Քրիստոնէական կրօնքը բացարձակապէս
հզական է իր քաւութեան վարդապետութեամբ, իր փրկ-
կութեան պայմաններով, իր միութեամբ անձնական
Փրկիչի մը հետ, և իր փրկարար Աւետարանին պարու-
նակութիւններով :» Ժան Ժաք Ռուսսօ կ'ըսէ, «Աստ-
ուածաշունչի վեհափառութիւնը կը հիացնէ զիս, Աւե-
տարանի սրբութիւնը կը խօսի սիրտիս : Տեսէ՛ք փիլի-
սոփաներու գործերը իրենց բոլոր պերճութեամբ ո՛րքան
փոքր են անոր քով : Կարելի՞ է որ Գիրք մը ա՛յնքան
վսեմ և ա՛յնքան պարզ մարդկային գործ ըլլայ :» Մոն-

թէսքիւն է կը կոչէ Աւետարանը «Աստուծոյ մարդոց չընտրհուած պարզեաներուն արհեստագոյնը» : Վէպսղբը կ'ըսէ : «Փրկափայտական փաստեր . . . կը խախտէին երբեմին Քրիստոնէութեան վրայ համազումն : բայց սիրտս միշտ կը հանդարտեցնէր զիս բնւոյ թէ Քրիստոսի Աւետարանը ճշմարիտ և Աստուծային է : Լերան քարազր չի կրնար լլալ լսկ մարդկային միաքի ծնունդ : Այս հաստաքը կը թափանցէ մինչև խիղճիս խորը , և մարդկային ազգին բոլոր պատմութիւնը կը հաստատէ թէ Քրիստոսի Աւետարանը ճշմարիտ է :» Վաղէքը Սքսդիր մահուան մօտ բտաւ իր փեսային , «Կարդա՛ որ մտախիլ բնեմ» : «Մը գիրքէն կարդամ» : հարցուց փեսան : «Կը հարցնե՞ս» : լսաւ Սքսդ , «մի միայն Գիրք կայ» , և կարդալ տուաւ զլուխ մը Յովհաննու Աւետարանէն : Թէտար Փարքըրը կ'ըսէ : «Այս գիրքին հաւաքածուն այնպէս ազդեցութիւն լրած է աշխարհի , ինչպէս կրցած չէ լնկ ուրիշ գիրք մը : Յոյն դպրութիւնը . . . չունեցաւ Սք . Գիրքին ազդեցութեան կէտը . . . Հազարաւոր անուանի մասնագիտներ կը ծաղկին և յետոյ կը մոռցուին : Բայց Սք . Գիրքին արծաթեայ լարը թուցած չէ երբէք , դարեր անցած են , և անոր ոսկեղէն գունդը կտարած չէ :» Նըշանաւոր Ֆրանսացի մը լսած է , «Յիշեցէք թէ Աք . Գիրքն է ամէնէն լիկափայտական , ամէնէն ժողովրդական և ամէնէն մշտնջենական գիրքը : Ուստի Աւետարաններ սերմանեցէ՛ք Ֆրանսացի ամէն գիւղերուն մէջ . Աստուծաշունչ մը գրէ՛ք ամէն տան մէջ , ամէն հիւղակի մէջ» : Ես ալ կ'ըսեմ Սք . Գիրք գրէ՛ք ամէն Հայ տան մէջ , և ահա պիտի վերածնի Հայութիւնը :

5 . Մարդուն հոգիւն .-- Ազդի անհաւատներ կը մերժեն թէ մարդը Աստուծոյ տեղծուած է . անոնք կ'ընդունին

յարեւելքութիւնը (evolution), և կը պնդեն թէ մարշը նիւթ է պարզութեան, հոգի չունի, կապիկէն յառաջ եկած է։ Այսպէս անհաւատներ կը հաւատարեցնեն մարդը անբան անասուններու։ Սիրըճըն կ'ըսէ, «Եթէ սոսկ կապիկին զարգացած սերունդներն ենք, այն ատեն անոր համեմատ ուղղելիք մեր ազօթքները մեր Հօր, որ ծառէ մը վեր է։» Եթէ մարդը չունի հոգի, ինչո՞ւ, ուրեմն, տարբերութիւններ կան մարդուն և անասունին միջև։ Ինչո՞ւ մարդը կը խօսի, և անասունը չի կրնար խօսիլ։ Ինչո՞ւ մարդը կըրնայ մտածել, և անասունը չի կրնար մտածել։ Ինչո՞ւ մարդը գիտակից է իր գոյութեան և իր գործերուն, և անասունը չունի գիտակցութիւն։ Ինչո՞ւ մարդը կրնայ բռնել «Ես մարդ եմ», և անասունը չի կրնար բռնել, «Ես անասուն եմ»։ Ինչո՞ւ մարդը կամքի բարոյական ազատութիւն ունի, և անասունը չունի այդ ազատութիւնը։ Եթէ մարդը չունի հոգի, և տարբերութիւն՝ անասունէն, ինչ են, ուրեմն, այս տարբերութիւնները մարդուն մէջ։ Եւ եթէ մարդն ունի տարբեր բաներ՝ զորս անասունը չունի, ուրեմն մարդն ունի տարբեր էութիւն մը իր մէջ, որ կը կոչուի հոգի։

6. Յաւիտեանականութիւնը. — Անհաւատներ կ'ուրանան երկինքի և դժոխքի գոյութիւնը։ Սակայն մեր բանաստեղծներէն Պետրոս Դուրեան կ'ըսէ, «Կը հաւատամ Աստուծոյ, կը հաւատամ այն հանդերձեայ Ապառնիին. ով որ կը հաւատայ՝ երջանիկ է։ Այսարհի մէջ միայն անհաւատը յուսահատ, թշուառ և ապերջանիկ է։» Մ'ըբանդ իրենց ամբողջ կեանքին մէջ յայտարարած են թէ երկինք կամ դժոխք չկայ. բայց իրենց մահուան ատեն անոնց խօսքերուն, դէմքերուն և վիճակներուն մէջ կարդացուած է «երկինք կամ դժոխք կայ» խօսքը։ Հիւանդապահ մը Փա-

րիզի մէջ, երբ կը հրաւիրուի հիւանդի մը անկողինին քով ներկայ գտնուիլ, կը հարցնէ, «Հիւանդ՝ Քրիստոնեան՞ է թէ անհաւատ»։ Երբ հրաւիրողը զարմանքով կը հարցնէ պատճառը, հիւանդապահը կը պատասխանէ թէ՛ Վոլթէսի մահուան անկողինին քով գտնուելով, և տեսնելով անոր ցաւալի տանջանքները և խղճախայթը, որոշած էր ա՛յ ներկայ չգտնուիլ անհաւատի մը մահուան անկողինին քով։ Մեծ պատմագէտը, Կիպպըն, ծաղրեց Աստուծոյ խաւքը, անոր կենսագիրը կ'ըսէ, «Աշխարհը թողուց յուսահատութեան մէջ, առանց յոյսի և միջոցառութեան՝ որոնք կը խրախուսեն Քրիստոնեան մահուան առջև»։ Դաւիթ Հիւմ, անհաւատ փրկիստիան, իր մահուան մօտ գրեց, «Կը դողամ և կը շփոթիմ լքուած առանձնութենէն՝ որուն մէջ զրուած եմ իմ փրկիստիայութեան շնորհիւ»։ Երբ կը դարձրնեմ ակնարկս դէպի ներս, տարակոյսէ և սգիտութենէ զատ ոչինչ կը գտնեմ։ Ո՛ւր եմ և ի՞նչ եմ։ Կը սկսիմ երեւակայել ինքզինքս ամէնէն ողբալի վիճակի մը մէջ, ամենախոր խաւարով չրջապատուած եմ»։ Տիալրօ, անհաւատ փրկիստիան, կ'ըսէր, «Անաստուած մ'եմ և կը սլարծիմ անով»։ Բայց մահուան ատեն սարսափով մտաւ յաւիտենականութեան մէջ։ Գլտէ՛ք, որո՞նք չեն հաւատար յաւիտենականութեան, բայց միայն անոնք՝ որ «անհատութեան չար սիրտ» ունին մեղքերով լեցուն, և վախնալով յաւիտենական պատիժէն, կը մերժեն դժոխքը, որպէսզի հանգիստ խիղճով շարունակեն իրենց սիրած մեղքերուն մէջ։ Վերցուցէ՛ք դժոխքի, պատիժի գաղտնիարը մարդոց մէջէն և ահա աշխարհը պիտի դառնայ իրական Սողոմ և Գոմոր։

Բ. ԱՐԴԻ ԱՆՀԱՒԱՏՆԵՐՈՒ ՄԵՐԺՈՒՄԻՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ.— Արդի անհաւատներ կ'ուրանան Աստուծոյ գոյութիւնը, Յիսուսի Աստուածութիւնը, և այլն, վասնզի

խրենց կա ծխշով .

1. Անճեւանիկի եմ. — Անհաւատներ չեն ուզեր հաւատալ խրենց չտեսած բանին : Բայց կարելի՞ է ամէն բան տեսնել : Ո՞վ կրնայ տեսնել իր մասաւոր կարողութիւնները , իր զգացումները , իր խորհուրդները , իր երեւկայութիւնները : Ո՞վ կրնայ տեսնել երկարականութիւնը , մաշնխտականութիւնը , երկրին ձգողականութիւնը , եւ այլն : Եթէ ի ծնէ կայր մը բռէ ձեզ , « Ես չեմ հաւատար արեւին , լուսինին և աստղերուն գոյութեան , վասնզի չեմ տեսներ զանոնք , » չէ՞ք ծիծաղիր անոր վրայ : Նոյնպէս ծիծաղելի չե՞ն անոնք՝ որ չեն հաւատար Աստուծոյ , հոգիի և յաւիտենականութեան գոյութեան , վասնզի չեն տեսներ զանոնք : Եթէ նիւթականին մէջ կան անտեսանելի բաներ , ինչո՞ւ չլլան աննիւթին , հոգեւորին մէջ : Աննիւթ բաներ նիւթական զգայաբաններու տակ չեն իյնար երբէք :

2. Անլինկի եմ. — Բանականութիւնը մեզի գործածութեան համար ուրուած է : Լոք փիլիսոփան կ'ըսէ , « Բանականութեան գործածութիւնը յայտնութեան ինչոքներէն պուրա՞ն թողուլ կը նշանակէ մէկը ի ընդ աչքերը հեռադիտակը գործածելու տեսնել » Լուի Փէթրն կ'ըսէ , « Իմաստուն մարդ մը և յիմար մը կը տարբերին ասով , որ իմաստունը կ'ընդունի և կը գործէ իրողութիւններու վրայ , մինչ յիմար մը կ'ընդունի և կը գործէ երեւկայութիւններու վրայ » Սակայն յաճախ բարոյական ինչոքներ չափազանցական ապացոյցներով չեն կրնար հաստատուիլ : Կրնար չափազանցական ապացուցանել թէ երկու երկու ալ չորս կ'ընեն . բայց չէ՞ք կրնար ապացուցանել չափազանցական թէ ճշմարտութիւն մը և սուս մը բարոյապէս տարբեր են : Բարոյական ինչոքներ բարոյական ապացոյցներ կը պահանջեն : Հետեւաբար յիմար է ան՝ որ չափազանցա-

կան ապացոյց կը պահանջէ բարոյական խնդիրներու մէջ : Անհաւատներ կը մերժեն այն բանը՝ զոր չեն կրնար քննել : Սակայն չէ հնար քննել ամէն բան : Չէք կրնար քննել ձեր կերած հացը . վասնզի միայն քիմիագէտը կրնայ ստորալուծել հացին քիմիական բաղադրութիւնները , ամէն մարդ քիմիագէտ չէ : Եթէ ամէն մարդ քիմիագէտ ալ ըլլար , և ամէն կերակուր քննելէ , տարրալուծելէ վերջ ուտել ուզէր , անօթութենէ պիտի մեռնէր , վասնզի միայն մէկ կերակուրի քիմիական բաղադրութիւնները լուծելու համար թերեւս ամիսներու պէտք պիտի ըլլար : Բայց այսօր ամէն մարդ ուրիշներու վկայութեան վստահելով առանց քննելու կ'ուտէ : Եթէ նիւթական բաներու մէջ կան անքննելի բաներ . ինչո՞ւ չըլլան աննիւթ , հոգեոր բաներու մէջ : Ուրեմն հոգեւոր բաներու մէջ չափազիտական ապացոյցներ պահանջել յիմարութիւն է :

Լինքըն Քրիստոնեայ մ'էր . իր նախագահ ընտրութենէն առաջ ծուռկի վրայ կարդայ Աւետարանէն Յիսուսի պատմութիւնը Գեթսեմանիի պարտէզին մէջ : Անգլիացի մեծ քաղաքագէտը , Կլատսթոն , պարզ և խոնարհ հաւատացեալ մ'էր : Եւ մեծ Ամերիկացին , Վեպսդոր , կ'ըսէ , «Գրեցէք իմ մահարձանիս վրայ , ո՛վ Տէր , կը հաւատամ , օգնէ՛ իմ անհաւատութեանս :» Ամենամեծ գիտուններ , մեծ միտքեր հաւատացած են Աստուծոյ , հոգիի և յաւիտենականութեան գոյութեան , ընդունած են Յիսուսի Աստուծութիւնը , Քրիստոնէական կրօնքը և Սբ . Գիրքը : Մի՛ վարանիք երթալ մեծ մարդոց գացած ճամբայէն : «Տեսե՛ք , եղբարք , գուցէ երբեք չինիցի յումեմք ի ձեռնք սիրօ չար անհաւատքեան՝ ապստամբ լինել յԱստուծոյ կենդանոյ .»

ԱՆՋԳԱՄԻՆ ԴԱԻԱՆԱՆՔԸ

«Ասաց անզգամն ի սրտի իւրում, Թէ Ոչ գոյ
Աստուած» Ուղ. ԺԴ. 1.

ԱՆԱՍՏՈՒԱՄՈՒԹԻՒՆՔ չատ հին է։ Անաստու-
ուածք կ'ըսէ, «Աստուած չկայ, մարդը ամե-
նամիտ էակն է տիեզերքին»։ Սակայն ան միայն կրնայ յայ-
տարարել թէ Աստուած չկայ, որ քննած, խուզարկած է ամ-
բողջ տիեզերքը և տեսած է անոր ամէն անժանօթ անկիւն-
ները։ Ան միայն կրնայ ըսել թէ Աստուած չկայ, որ ու-
նի Աստուածային ամենագիտութիւն և ամենուրեքութիւն։
Բայց անաստուածք առանց տեսած ըլլալու տիեզերքի ամ-
բողջութիւնը, առանց ամենագէտ և ամենուրեք ըլլալու
աներեւակայելի յանձնապատասխանութեամբ մը խիզախօրէն
կը յայտարարէ թէ «Ոչ գոյ Աստուած»։ Մեր բնաբանը
կը ներկայացնէ .

Ա. ԱՆՋԳԱՄԻՆ ԴԱԻԱՆԱՆՔԸ. — Ամէն մարդ ու-
նի իր դաւանանքը, ինչպէս Լատիններէն առած մը կ'ըսէ.
«Մըչափ գլուխ, ա՛յնչափ կարծիք»։ Անզգամին դաւա-
նանքն է «Ոչ գոյ Աստուած»։ Անզգամը միայն կ'ըսէ թէ
«Ոչ գոյ Աստուած»։ Օղոստինոս կ'ըսէ, «Այն մարդը»

միայն կ'աւրանայ Աստուծոյ գոյութիւնը , որուն աղէկ կ'երեւի որ Աստուած չլլայ : » Անդգամբ չուզեր որ Աստուած լլլայ , որ չլլայ թէ որ մը կրէ իր մեղքերուն պատիժը : Եւ գիտեցէ՛ք որ անդգամբ մ'չ թէ իր մեղքին , այլ իր սիրտին մէջ կ'ըսէ թէ « Ոչ գոյ Աստուած : » Միտքը , ուղիղ դատողութիւնը և ուղիղ արամարանութիւնը չեն կրնար բռնել թէ « Ոչ գոյ Աստուած , » այլ՝ տոսկ մեղքերով լեցուն անզգամին շար սկստը : Եթէ ուղիղ է անզգամին սոյն դաւանանքը , եթէ իրապէս չկայ Աստուած . այն ատեն աղօթքը անօգուտ բան մ'է , չկայ մեղքի թողութիւն . այն ատեն մարդկային կեանքը ոչնչութիւն է , ամէն մարդ իր բնոր պիտի տանի իր զօրութեամբ , և կեանքը կը վերջանայ մահուան սոսկալի խաւարին մէջ : Եթէ չկայ Աստուած ի՞նչ կայ ուրիմն :

1. Դիպուածը .— Հին անաստուածներ կ'ըսէին ի՞նչ Դիպուածը յառաջ բերած է ամէն բան , աշխարհը , տիեզերքը , մարդը : Կիկերոն ունի գիրք մը « Աստուածներու Բնութեան վրայ » որուն մէջ գեղեցիկ պատասխան մը կայ « Աշխարհը հիւլէներէ կազմուած է Դիպուածով » բառներու դէմ : Ան կ'ըսէ թէ առնենք 2,000 այք , 1,500 բէն , 1,000 գիմ , և այսպէս բոլոր գիրերը , և լեցնենք զանոնք տեղ մը և սպասենք , տեսնենք թէ Դիպուածը պիտի կրնայ կազմել Հոմերոսի գիրքը : Եթէ գիրք մը չկրնար կազմուիլ գիրերու զիպուածական միացումով , ո՛րչափ աւելի այս գեղեցիկ աշխարհը , և մանաւանդ արարածներու գեղեցկագոյնը և կատարեալը , մարդը , չեն կրնար կազմուած լլլալ Դիպուածով : Եթէ Դիպուածը կրնայ բռնել բան մը , ինչո՞ւ այսօր նոյն Դիպուածը չի շիներ ժամացոյց , կոշիկ , շոգենաւ , շոգեկառք , և այլն : Դիպուածը կրնայ շինել բամպակէն և բուրդէն ձեռք մը ընտիր զգեստ : Օր մը Քէք-

լէր, նշանաւոր գիտունը, որ զբաղած էր հիւլէներու խորն-
զիրով, սեղանին վրայ տեսնելով աղցանը, ըսաւ իր կնոջ,
«Կը կարծե՞ս որ, եթէ արարչութենէն ի վեր սնանկներ, հա-
զարի տերեւներ, աղի հատիկներ, իւղի և քաղցախի կա-
թիլներ և հաւկիթի կտորներ չարժէին միջոցին մէջ ամէն
կողմ և առանց կարգի, Դիպուածը կրնար զանոնք իրարու
մօտեցնելով աղցան կաղմել: Յիմարներն անգամ չեն կրը-
նար ընդունիլ թէ Դիպուածը կրնայ աղցան չլնել: Դիպ-
ուածը անոգօր բան մ'է, և չի կրնար յառաջ բերել տիե-
զերքը»:

2. Նիւթը. — Անաստուածներ Նիւթը կը դնեն Աս-
տուծոյ տեղ, և Աստուծոյ կարգ մը սատորգելիքները կ'ըն-
ծայնն Նիւթին: Անոնք կը կարծեն թէ Նիւթը յաւիտե-
նական է, և դարերու ընթացքին մէջ կերպարանափոխ-
ուելով, այլևայլ ձևերու մտնելով, յառաջ եկան բուսա-
կան և կենդանական աշխարհները, բովանդակ տիեզերքը
և մարդը(*): Նիւթապաշտներ Նիւթէն տարբեր բան չեն
ընդունիր. անոնք սոսկ Նիւթը կը տեսնեն և կը շոչափեն,
Նիւթը կը դրան և կ'ըմբռնեն անրան անասուններու պէտ:
Անոնց համար ամբողջ ընտելիւնը միայն մէկ ձայն ունի, և
ան Նիւթին ձայնն է: Ի՞նչ պիտի խորհէիք, եթէ ձուկեր,
մինչ կը լողան ծովին բլբլեղանման ջուրերուն մէջ, գո-
չէին, «Ո՞ւր է ծովը. կը լսենք ովկիանին մշտամիմուն շա-
ռաջանքները և կը դիտենք միշտ կապոյտ ջուրերը. սա-
կայն ո՞ւր է անասնման ծովը, ո՞ւր»:» Կամ եթէ խաչուն-
ներ, մինչ սակեճամուկ թւերով կը թռչտին նորածաւ ա-
րևին պայծառ շողերուն մէջ, երգէին սապէս. «Կը տես-

(*) Տես Բիւրակն 1904 էջ 501. «Նիւթապաշտներու վարկած-
ները վերնագիրով յօդուածս, որուն մէջ աւելի ընդարձակօրէն
նկարագրած եմ այն Նիւթը:

նենք ուղեւորաց արեր , և կը նայինք զեղեցիկ աշխարհին ,
բայց ուր է օդը , ամէն կողմ թռչանելով և երգելով իզուր
կը փնտռենք դայն : » Նոյն անմատօթիւնը կը գործեն նիւ-
թապաշաներ , մինչ կ'ապրին Առաւելոյ քաղցրալուր ձայ-
նին մէջ , լայց չեն լսեր Անար ձայնը , այլ՝ սոսի նիւթին
ձայնը :

Նիւթապաշաներ նիւթին մէջ կ'ենթադրեն անբաժան
զօրութիւն մը . որով նիւթին հիւլէները իրարու քով գա-
լով կաղմուած է ամէն բան : Նե սոն կ'ըսէ , « Ամէն մար-
մին իր գանուած վիճակին մէջ կը շարունակէ , եթէ ար-
տաքին պատճառներ չփոխեն անոր վիճակը . այսինքն՝ ան-
շարժ մարմիններ անշարժութեան մէջ կը շարունակեն , և
թէ ուրիշ պատճառներ չարժու մէջ չլինեն . և շարժում-
ներ յարատե կը շարժին , եթէ արտաքին պատճառներ չը
կասեցնեն զանոնք իրենց ընթացքէն : » Երբ կը տեսնէք
քար մը՝ որ կը գլորի լեռնէն վար . ընականօրէն կը հար-
ցընէք , « Ո՞վ գլորած է զայն : » փորձառարար սորված էք
թէ քարը կամ նիւթը ինքնիրեն չշարժիր բնաւ , և կ'ու-
զէք գտնել քարին գլորելուն պատճառը . և այդ քարին
գլորելուն պատճառն է մարդ մը կամ հեղեղը կամ ցուրտի
և անձրեւի ազդեցութիւնը՝ որ մաշեցուցած է քարը : Ե-
թէ նիւթին մէջ անբաժան զօրութիւն մը կայ , ինչո՞ւ նոյն
զօրութիւնը նիւթին հիւլէները իրարու քով բերելով նորա-
րանոր հրեռններ և առարկաներ չկազմեր և երեւան չհաներ
այսօր : Նիւթին մէջ զօրութեան ենթադրութիւնը բոլորո-
վին անհիմն և անտեղի է : Կեանքը յառաջ կուգայ կեան-
քէն , անկենդան նիւթէն կենդանի արարածներ չեն կրնար
յառաջ գալ : Բոյս յառաջ գալու համար անհրաժեշտ է
բոյսին սերտը : Եթէ ցորենահացին մէջէն հանուած է սեր-
մը , անպատճառ մասը ցանուի ալ՝ չարտադրեր ցորեն : Գի-

տուններէ ոմանք կ'աշխատին նիւթէն յառաջ բերել կեն-
դանական կեանքը, և չեն յաջողիր, և պիտի չյաջողին
երբէք. վասնորի կեանքը կենդանական սերմէն յառաջ կու-
գայ, ո՛չ թէ անկենդան նիւթէն: Ամէնէն իմաստուն փի-
լիսոփաներ տակաւին չի կրցին սակեղծել նոյն իսկ աւագի
հասիկ մը: Ամէնէն ճարտար քանդակագործներ իրենց
չքնաղ արձաններուն դիւ չի կրցան ապ կեանք և կենդա-
նութիւն: Մարդիկ կրնան չինել ժամացոյց մը՝ որ ցոյց
կուտայ ճշգրտէն ժամերը. բայց չեն կրնար չինել գարնա-
նածաղիկ մը կամ անուշաբոյր վարդ մը: Կրնան չինել
չոգենաւ՝ որ սրտատելով ամենի պիւքնիւր կը ճամբորդէ
ծովին միայ. կրնան չինել չոգեկառք՝ որ փրփրելով կը
սուրայ երկաթեայ գիծերու միայն: Կրնան չինել օդապա-
րիկ և բարձրանալ օդի մէջ. կրնան չինել թռչող մեքենայ
և ճախրիկ մթնոլորտի մէջ. սակայն չեն կրնար չինել նոյն
իսկ թիթեռնիկի մը գոյնզգոյն թևը: Մարդեր հիւլէ մը
անգամ չեն կրնար սակեղծել, և ինչ որ կը չինեն, արդէն
գոյ եղած նիւթերով կը չինեն: Քանի որ կեանքը
կեանքէն յառաջ կուգայ, և քանի որ նիւթին մէջ չը-
կայ կեանք կամ զօրութիւն. ուրիմն նիւթը յաշխտեա-
կան չէ, և ո՛չ ալ նիւթէն յառաջ եկած է ամէն բան:
Ասոր համար Նեւստն կ'ըսէ, «Ուրիշ սկզբնաւորութիւն
ընծայել աշխարհիս կազմութեանը, կամ կարծել թէ աշ-
խարհը քառակէ կամ է բնութեան օրէնքներով միայն, բա-
նաւոր (փիլիսոփայական) չէ:» Ան կը կարծէ և կը սնդէ
թէ «Բնութեան գրութիւնը դրուած է ի սկզբան ի կար-
գի Աստուծոյ իմաստուն խորհուրդով:» Ուրիմն, քանի որ
Դիպուածը և նիւթը չեն տիեզերքի պատճառը,

Բ. ԿԱՅ ԱՍՏՈՒԱԾ. — 1. Քանի որ վարդ կայ. —
Մարդկային մարմինը գործող զարմանալի մեքենայ մ'է:

Կր տեսնեմ մարմինիս մէջ շարժում մը . արիւնս չըջան
կ'ընէ երաններուս մէջ , սիրտս կը բարախէ , և այլն .
քանի որ նիւթը չկրնար շարժիլ ինքնին , ուրեմն ո՞վ
գրաւ շարժումը մարմինիս մէջ , բայց եթէ՝ Աստուած :
Աշխարհի վրայ միջոտնաւոր մարդեր կան միեւնոյն պատ-
կերով և մարմնի միեւնոյն մասերով . սակայն անհնար
է գտնել նոյն իսկ երկու մարդեր՝ որոնք ամէն մասերով
ծիշդ իրարու նման ըլլան : Կր կարծէ՞ք թէ այս գտնա-
դանութիւնը Դիալուածով յաւաք եկած է Նիւթին շար-
ժումով : Մարդն ունի երեք կարողութիւններ , իմացու-
կանութիւն , զգացողութիւն և կամք . և մարդը իր այս
կարողութիւններով կը գերազանցէ նոյն իսկ անասունը :
Ո՞վ գրաւ այս կարողութիւնները մարդուն մէջ , անգործ և
անկենդան նիւթը թէ Աստուած : Մարդը գիտակցութիւն
ունի , մինչ անասունը չունի : Կապիկը չի կրնար բռնել «Ես
կապիկ եմ» , մինչ մարդը կրնայ բռնել «Ես մարդ եմ» ,
«Ես» բառը մարդուն նախապատճառը «Ես» բառը էութիւն
մը ըլլալու է : Ուրեմն , կայ Աստուած :

2. Քանի որ կայ Աստուծոյ գոյութեան գաղափար
վարդոց ընդ .— Ամէն ազգի մէջ կայ Աստուծոյ գոյութեան
գաղափարը . նոյն իսկ ամէնէն յեանեալ ազգեր կը հաւա-
տան իրենցմէ բարձր էակներու , աստուածներու՝ որոնց
կ'երկրպագեն : Աստուծոյ գոյութեան գաղափարը ո՛չ թէ
ստացական , այլ բնական է մարդուն մէջ : Լորս Պրիճմէն ,
կոյր , համբ և խուլ աղջիկը , երբ վերջապէս սորվեցաւ
կարդալ , գրել և խօսիլ նշաններով , հարցուեցաւ անոր թէ
գիտէ՞ր թէ կայ Աստուած : Ան պատասխանեց , «Կը գա-
յի թէ կայ մեծ Զօրութիւն մը , բայց չէի կրցած Անոր
անունը մը տալ :» Ուսկից մտած է Աստուծոյ գոյութեան
գաղափարը Եսկիմաւցիին տխրատեսիլ խրճիթին , Խաղա-

դակասն Ուկկիանի կղզիներու բիրտ ընակիչներուն և թափառական Արարայիին վրանին մէջ, եթէ չկայ Աստուած : Տէքայի, Ֆրանսացի հաշակաւոր փիլիսոփան, Ժէ. դարուն երեւելի զիանականը, երեք ապացոյցներ յառաջ կր բերէ Աստուծոյ գոյութեան նկատմամբ, նախ թէ՛ մենք անկատար ենք. ուրեմն կայ կատարեալ էութիւն մը՝ ուրուն հետ բաղդատելով ինքզինքնիս՝ կ'ըսենք թէ մենք անկատար ենք : Երկրորդ՝ Մենք կախում ունեցող արարածներ ենք : Հարկ է որ ըլլայ էութիւն մը կատարեալ անկախ : Երրորդ՝ Մենք կատարեալ էակի մը պաշտօնաւոր ունինք, և այդ պաշտօնաւորին մէջ նոյն իսկ կայ ապացոյցը կատարեալ էակի մը : Մարդկային միտքը իր սահմանին մէջ ինկած բանին վրայ միայն գաղափար կրնայ ունենալ : Եթէ երկինքի աստղերը մեզ անտեսանելի ըլլային, յաւիտեան պաշտօնաւոր լիտի չունենայինք աստղերու վրայ, և սակայն ոչոք տեսնելով զանոնք կ'ըսեինք որ հետեւյնենք նոյն իսկ թէ կան ուրիշ միլիոնաւոր աստղեր՝ որոնք անտեսանելի են մեր աչքերուն : Բատիումը չի գրանտուած մարդ գաղափար չունէր անոր զօրութեան և յատկութիւններուն վրայ, նոյն իսկ Բատիումի գտիչը, Մասսամ Քիւրի, թէև իր փորձերուն մէջ կ'ըսէր թէ նոր բան մը պիտի գտնէր, բայց չէր գիտեր թէ ինչ պիտի լլար ան, և ինչ՝ անոր զօրութիւնը և յատկութիւնները : Երբ մարդեր տեսան թէ նիւթ մը կը քաշէ իրեն ուրիշ նիւթ մը, քաշող նիւթին մէջ զօրութիւն մը տեսնելով կոչեցին զայն մագնիսականութիւն. ասկայն այդ զօրութիւնը տեսնելէ առաջ գաղափար չունէին անոր վրայ : Քանի որ միտքը իր սահմանէն դուրս գտնուած բաներու վրայ չի կրնար գաղափար ունենալ, ինչպէս, ուրեմն, ունեցած է Աստուծոյ՝ ցոյցութեան գաղափարը, եթէ չկայ Աստուած :

Ուրեմն, կայ Աստուած :

Յ. Քանի որ ադանց սրտաձուռի արդիւնք յառաջ չի գար.— Կր տեսնէք՝ մեքենայ մը որ կը գործէ կանոնաւորապէս, կը հարցնէք, «Ո՞վ չինեց այս մեքենան,» չիտոր, պատճառը կը փնտռէք : Տանիքէն քար մը կ'իյնայ մարդու մը գլխոյն վրայ, և մարդը կը մեռնի : Բնական է հարցնել թէ ի՞նչ պատճառով ինկաւ այդ քարը : Յուրոր և անձրեւները խախտեցին քարը խելէն, և օր մը վար ինկաւ, և Վարդ մը յատկը գտնուելով մեռաւ : Աղբիւրէն ջուր կը վազէ : Բայց աղբիւրէն անդին կայ ջուրի ճամբան, ջուրի ճամբայէն անդին՝ ջուրի աղբի, ջուրի աղին ստաջ՝ անձրեւը : անձրեւէն ստաջ՝ ամալը, ամալէն առաջ ջուրը՝ որ կը շոգիանայ, շոգիանող ջուրէն առաջ՝ արեւը, և ի՞նչ կայ արեւէն առաջ : Միաքը չի կրնար լնդունիլ անհուն շոգիանումը զարգացումներուն, չետեւաբար պէտք է կենալ տեղ մը, ինչպէս կ'ըսէ Արիստոսկ, և երբ կը կենաք, նախնական զարգացումը կը ստիպուիք վերադառնալ անհուն ոյժի մը՝ որ պատճառ եղած է, և ահա պիտի հասնիք Անհուն Էակի մը, Աստուծոյ, գոյութեան գաղտնիքին : Սկսածաղի իմաստասէր մը զարտէզին հոգը փորելով գրեց իր զաւկին անունին սկզբնաւորները, ցանկեց բոյսի մը սերմերը և ծածկեց հողը : Որ մը տղան վազեց իր հօր յայտնելով թէ իր անունը բուսած է պարտէզին մէկ ծնկիւնը : Իմաստասէրը բաւ թէ զարմանալու բան չկար, վստիկ իր անունն ալ ուրիշ բոյսերու նման բուսած էր : Տղան չհամոզուելով կը պնդէր թէ անպատճառ մէկը աշխատած էր այդ արդիւնքը յառաջ բերելու համար : Իմաստասէրը կարգ մը հարցումներով, առաջնորդեց իր զաւակը Առաջին Պատճառին : Տիւղեկդ արդիւնք մ'է, հետեւաբար ունենալու է իր Աստ-

ջին Պատճառը՝ որ է Աստուած : Ուրեմն , կայ Աստուած :

4 . Քանի որ տիեզերքի մէջ կան նպատակ եւ ներդաշնակութիւն .— Տիեզերքի մէջ չկայ աննպատակ բան : Երկինքի լուսաւորները իրենց գոյութեան նպատակը ունին : Մարդը աննպատակ չէ երկրի վրայ : Ամէն քան իր նպատակը ունի : Սեղան մը կը տեսնեմ , որուն վրայ կան փայտեր , դամբար , մասնաւոր ձեւեր , այդ սեղանին իւրաքանչիւր մասը միջոց մ'է նպատակի մը համար . ո՞վ յատուց բերաւ այդ նպատակաւոր սեղանը , բայց ի՞նչ՝ աստուծագործին միտքը : Կը տեսնեմ շէնք մը՝ որուն մէջ քարեր , շաղախով միացած են , դռներ , պատահաններ , սենեակներ , կը հասեցնեմ թէ միտք մը չինած է գայն , եւ ո՛չ թէ՝ Դիպուածը կամ Նիւթը : Դիպուածը եւ Նիւթը չեն կրնար նպատակաւոր բաներ սրտադրել : Ճանն Սթիւարթի Միլլ կ'ըսէ , «Մեր ծանօթութեան արդի վիճակին մէջ պէտք է լնդունիլ թէ Բնութեան մէջ տեսնուած միջոցի եւ նպատակի յարմարութիւնները մեծապէս հաւանական կ'ընծայեցնեն թէ արարչութիւնը միաքի գործ է :» Իսկ Սլը Այզաք Նիւթըն կ'ըսէ , «Արեւի , լուսնի մոլորակներու եւ գիսաւորներու այս հիանալիօրէն գեղեցիկ կազմութիւնը , միայն իմացական հզօր էակի մը իմաստութեամբ եւ գերշխանութեամբ կրնայ յառաջ եկած ըլլալ : Ան կ'իշխէ ամէն բանի վրայ , ոչ թէ իրը աշխարհի հոգին , այլ իբր Տէրը ամէնուն :» Քանի որ նպատակ կայ տիեզերքին մէջ , ուրեմն , կայ միտք մը՝ որ տեսած է աստուծոց ապագան , եւ այնպէս կարգադրած է տիեզերքի ատարկաները որ ծառայեն մասնաւոր նպատակներու , անոնց միտքն է Աստուած :

Տիեզերքի մէջ կայ նաեւ ներգաշնակութիւն : Նայեցէ՛ք վեր , ուր անթիւ շուսաւորներ կը խլրտն , կը շար-

ժին , կը սուբսան , իւրաքանչիւրը իր օրէնքներուն և սահմանուած ուղիին մէջ : Կը թառալին կանոնաւորապէս անծայրածիր միջոցին մէջ : Ինչո՞ւ այդ լուսաւոր գունակները չեն բաղխիր իրարու , և չեն իյնար երկրին վրայ զայն կրասար կատր ընելու համար : Ինչո՞ւ , վասնզի ներդաշնակութեան օրէնքը կայ անոնց մէջ : Մեր արեւակնային դրութիւնը հազարաւոր դուրս թիւններէն մին է , և ամէնքը կը գործեն ներդաշնակ օրէնքներով : Եթէ այդ դրութիւններէն մին կենայ իր տեղին մէջ , տիեզերքը աւերակներու կոյս մը պիտի դառնայ , և պիտի ստանայ իր նախկին անկասուն և քառասային վիճակը : Ահա ներդաշնակութեան օրէնքին կարեւոր դերը : Եւ նոյն օրէնքը կայ նաեւ մարդուն մէջ , մարդուն մտաւոր կարողութիւններուն և արտաքին աշխարհի միջև , այնպէս որ մին առանց միւսին չի կրնար ըլլալ : Մարդուն գտնուած տեղը օդ կայ չնչելու համար , կերակուր՝ ուտելու համար , հանգերձ՝ հազնելու համար : Եթէ օդ չըլլար , կամ եթէ ուտելու համար կերակուրը քիչ ըլլար , և այսօր սպառած ըլլար , ինչպէս պիտի ապրէր մարդը : Բայց կայ ներդաշնակութիւն տիեզերքի ամէն բանին մէջ , ինչպէս կայ ներդաշնակութիւն վարպետ ջուրթակահարէ մը լարուած ջութակի մը թելերուն մէջ : Տիեզերքը լարուած և կանոնաւորուած ջութակ մէ : Սակայն ո՞վ լարեց և կանոնաւորեց զայն , ո՞վ դրաւ ներդաշնակութեան օրէնքը անոր մէջ : Նիւթը կրնայ՝ առանց իմաստուն և կարող միտքի մը ներդաշնակութիւն ստանալ և նպատակայարմար բաներ արտադրել : Ուրեմն , կայ Աստուած՝ որ դրած է նպատակ և ներդաշնակութիւն տիեզերքի մէջ :

Արաքացի առաջնորդ մը կ'առաջնորդէր Ֆրանսացի անկրօնի մը ամայի անապատին մէջ : Երբեմն Արաքը իր

ուղտէն վար իջնելով իր սովորական աղօթքը կը մատու-
ցանէր Աստուծոյ : Վերջապէս Թրանտացիին զայրացած գո-
չեց Արաբին , « Ընչպէս գիտես թէ Աստուած կայ » « Ընչ-
պէս գիտեմ » պատասխանեց Արաբը , « երեկ մեր վրանին
քովէն անցնողին մարդ թէ թէ ուղտ լլուպ : գիտեմ առա-
ջին վրայ անոր ձգած հետքերէն , այնպէս չէ » « Անշուշտ , »
պատասխանեց անկրօնը : Նոյն միջոցին արեւը իր սկիգոյն
ծածանչներով աննման գեղեցկութեամբ կը բարձրանար հո-
րիզոնէն վեր , « Տե՛ս , » գոչեց Արաբը անկրօնին , « գիտէ՛
սա փառալոյց տեսարանը : և իսէ՛ ինչ , տաիկա մարդո՛ւ
հետք է » Աստուծոյ հետքերը կ'երեւին ամէն տեղ , ծա-
ռին , ծաղիկին , արեւին , լուսինին , աստղերուն , և վեր-
ջապէս մարդուն մէջ , որոնք կ'ապացուցանեն Աստուծոյ
գոյութիւնը : Հարկ չկար որ Մասսօնուան նկարող Ռաֆա-
էլը ջանար ապացուցանել մարդոց թէ ինք նկարիչ մ'է .
նկարը տեսնողը պիտի հասկնար իսկոյն Ռաֆայէլի
վարպետութիւնը : Նոյնպէս երկինք , երկիր , արեւ ,
լուսին , աստղեր , ծառեր , ծաղիկներ , անասուններ և
մարդեր ամէնքը միասին կ'ապացուցանեն իրենց Արարի-
չին անսահման իմաստութիւնը և զօրութիւնը : Քանի որ
ամբողջ տիեզերքը , մարդկային գիտակցութիւնը և ամէն
բան կ'ապացուցանեն թէ կայ Աստուած , անզգամը ի
զուր , ուրեմն , կը գոչէ թէ « Ոչ գոյ Աստուած » :

Ո՛Վ Է ՔՐԻՍՏՈՍ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՎՐԱՅՈՎ

«Զիա՞րդ թուի ձեզ վասն Քրիստոսի» Մատ. ԻԲ. 42.

ՔՐԻՍՏՈՍ կ'ուզէ գիտնալ վարդապետներու կարծիքը իր մասին, հասեալաբար կը հարցնէ անոնց, «Քրիստոսի վրայով ինչ կարծիք ունիք?» Փարիսեցիներ Քրիստոսի վրայ լաւ կարծիք չունէին, անոնք կը պնդէին թէ զե. կար Անտր մէջ, և սակայն կը պատասխանեն թէ «Ան Դաւիթի սրտին է» Սպասկար է երբեմն գիտնալ արիւններու կարծիքը: Զեր վրայ լաւ կարծիք կրնաք ունենալ, բայց եթէ արիւններ նոյն կարծիքը չունին ձեր վրայ, եթէ չեն տեսներ նոյն կարծիքին իրապարծութիւնը ձեր կեանքին և գործերուն մէջ, ինչ օգուտ: Զեր և արիւններու կարծիքները կը համաձայնին ձեր անձին մասին. ահա՛ կարեւորը:

«Զիա՞րդ թուի ձեզ վասն Քրիստոսի» — Ո՛վ է Քրիստոս.

Ա. ԱՆ Է ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՈՐԴԻՆ... Անհաւատներ կ'ըսեն թէ Քրիստոս սոսկ մարդ է Պառտաշի, Կոնիուկիոսի

հման : Իրապէս սոսկ մա՛րդ է Քրիստոս , թէ՛ Աստուծոյ Որդին : Քրիստոս լոկ մարդ չէ , այլ Աստուծոյ միածին Որդին՝ ո՛ր մարդացաւ աշխարհի փրկութեան համար : Ան հրկինքէն վար իջաւ մարդի դէպի Աստուած բարձրացնելու համար : Քրիստոս Իր անձին մէջ կը միացնէ Աստուածութեան լեցունութիւնը : Քրիստոնէութիւնը միակ ճշմարիտ կրօնքն է , վասնզի ունի միշտ կենդանի Աստուածային Հիմնադիր մը՝ որ է ճամբսն , ճշմարտութիւնը և կեանքը , որ նոյն է հրէկ , այսօր և յաւիտեան : Ո՞ր կրօնքին մէջ հիմնադիրը կրօնքին էական առարկան է . մինչ Քրիստոնէութեան մէջ կրօնքի էութիւնը կեդրոնացած է իր Հիմնադրին , Քրիստոսի , վրայ . այնպէս որ առանց Քրիստոսի հաւատալու անկարելի է փրկուիլ : Այսպէս Քրիստոնէութեան մէջ Քրիստոս ունի այնպիսի դիրք մը՝ զոր ոչ մէկ կրօնքի հիմնադիր ունի իր կրօնքին մէջ : Քրիստոս Աստուծոյ Որդին ըլլալով կրնայ փրկել և բարձրացնել մարդը . մինչ ուրիշ ո՛չ մէկ կրօնքի հիմնադիր կարող է փրկել և բարձրացնել մէկը : Սակայն Քրիստոս Աստուած է . ինչ ապացոյցներ կան այս մասին :

1. Իր նկարագիրը.— Ուրիշ կրօնքներու հիմնադիրներ ունեցած չեն օրինակելի կեանք , և մարդեր չեն կրնար հետեւիլ անոնց կեանքին : Կարդացէ՛ք Քրիստոսի կեանքը չորս Աւետարաններու մէջ , և բազդատեցէ՛ք Քրիստոսի կեանքը ուրիշներու կեանքերուն հետ . ինչ վսեմութիւն , ինչ մաքրութիւն , ո՞րքան կասարկութիւն և բարձրութիւն Քրիստոսի կեանքին մէջ : Ան կը դասաւապարտէ սոմնափոքր մեղքն անգամ ուրիշներու մէջ , և միեւնոյն տեսն առպարէզ կը կարդայ նոյն իսկ իր թշնամիներուն գոչելով , « Զեզմէ՛ ո՞վ կրնայ յանդիմանել զիս մեղքի համար : » Ինչո՞ւ կը լռեն Անոր թշնամիները , վասնզի մեղք մը չեն

կրնար գտնել Անոր կեանքին մէջ : Քրիստոս ա՛յնքան բարձր է իր նկարագրով Պաւստայէ , Կոմիսւկիոսէ և ուրիշներէ , ո՛րքան հսկայ ծառ բարձր է դաշտի ցած խոտէն , ո՛րքան ամուսնաւոր լսոր բարձր է խոնարհ յուրէն : Քրիստոս ա՛յնքան վեր է ուրիշ կրօնքի հիմնադիրներէն , ո՛րքան բոցավառ արեւը վեր է ոսկեգոյն ամպերէն՝ որոնք կ'ոսկեզօծուին արեւին ճառագայթներով : Այսքան բարձր նրկարագիրի և սրբութեան աէր մէկը չի կրնար ըլլալ սոսկ մարդ : Անոր համար Նախողիոն կը գոչէ , « Ես կը ճշնանամ մարդը , բայց Յիսուս սոսկ մարդ չէ : » Անոր համար Դերմանացի մեծ բանաստեղծը , Կէսթէ , կ'աղաղակէ , « Քրիստոսէ կ'արտացոլանայ վսեմութեան փառք մը ա՛յնքան Աստուածային , զոր Աստուած մը միայն կրնար յայտնել աշխարհիս վրայ : » Անոր համար Անգլիացի նշանաւոր գրողը , Թովմաս Քարլայլ , կը կոչէ Յիսուս Նաղովրեցին « Մեր Աստուածային Օրինակը , որմէ բարձրը մարդկային միտքը հասած չէ դեռ , անհուն նկարագիր մը՝ որուն նշանակութիւնը միշտ նորանոր պահանջներ պիտի լնէ մեզմէ զինքը հասկնալու համար : » Քրիստոսի աննման նկարագիրը ապացոյց է իր Աստուածութեան , վստիկ Աստուած մը միայն կրնար ունենալ այդպիսի անզուգական նկարագիր մը :

2. Ի՞նչ վարդապետութիւններ . — Ուրիշ կրօնքներու հիմնադիրներ « աչքի տեղ աչք և ակռայի տեղ ակռայ » կը քարոզեն . մինչ Քրիստոս կը քարոզէ սէր , և իր վարդապետութիւնները հիմնեց սիրոյ վրայ : Ո՞ր կրօնքի հիմնադիրը կը հրամայէ սիրել թշնամիները , ատուղները և հալածողները , բայց եթէ՝ Քրիստոս : Ո՞ր կրօնքի հիմնադիրը լիցուց աշխարհը յիշատեան անձնութեաց գործերով , բայց եթէ՝ Քրիստոս : Կորսուածը փնտռել , ինկածը վերցնել , աղքատին օգնել , հիւանդը դարմանել , սգէտը դաստիարա-

կել, նեղուածը սփռուի. ահա՛ Քրիստոսի աննման վարդապետութիւնները: Ուրիշ կրօնքի իմաստներն չունէին հաւասարութեան և եղբայրութեան գաղափարն անգամ: Տէրը չէր կրնար հաւասար ըլլալ ծառային հետ. սակայն Քրիստոս չռչակեց հաւասարութեան և եղբայրութեան ըսկրգութիւնները: Ան յայտարարեց միացուցիչ սկզբունքներ «Զեր մէջ մեծ կամ պզտիկ չկայ», «Դուք ամէնքդ եղբայր էք»: Քրիստոսի թշնամիներն անգամ կը զարմանային Անոր վարդապետութիւններուն վրայ (Մատ. է. 28): Այն սպասաւորները՝ որոնք Քրիստոսը բռնելու համար եկած էին Փարիսեցիներու կողմէն՝ շտեղծ Անոր սքանչելի վարդապետութիւնները, կ'երթան կ'ըսեն Փարիսեցիներուն, «Մէկ երբէք աշնագէս խօսեցաւ մարդ» (Յով. է. 46): Քրիստոսի ամբողջ խօսածները արձանագրուած չին, և սակայն այն քիչ արձանագրուածներն ալ կը պատկերացնեն Քրիստոսի Աստուածութիւնը: Կարտին կ'ըսէ, «Քրիստոսի խորհուրդը, 2000 տարի վերջ ալ, պէտք չունի վերաքննութեան: Իր ըմբռնումները Աստուծոյ, մարդուն և մարդկային ընկերութեան վրայ վերջնական են. մարդկային մտաւորական կարողութիւնը չի կրնար երբեք ալ անոնցմէ անդին»: Որքան ցանցաւ է ճշմարիտ բնատիպութիւնը աշխարհի վրայ: Ոգիսեւս կ'ըսէ, «Ես մէկ մասն եմ անոնց՝ որոնց հանդիպած եմ»: Եւ Կէօթէ կ'ըսէ, «Շատ խօսուած է բնատիպութեան վրայ. բայց ինչ կը նշանակէ բնատիպութիւն: Հազիւ թէ ծնած ենք մեր չրջակայ աշխարհը կը սկսի ազդել մեր վրայ, և անոր գործը կը տեւէ մեր ամբողջ կեանքին մէջ... Եթէ կարենայի թուել ամէն ինչ որ կը պարտիմ նախորդ մեծ մարդերու և ժամանակակիցներու, իրապէս շատ քիչ բան պիտի մնար իբր իմ»: Կիզօ կ'ըսէ, «Քրիստոնէական կրօնքին էական հանգամանք-

ներսն մէջ չեմ կրնար գտնել որ և է որդեգրութիւն կամ մարդկային ծագում:» Ուսկի՞ց սորուեցաւ կամ առաւ Քրիստոս Իր վարդապետութիւնները, որոնց նմանը չի տեսնուիր ո՛չ մէկ կրօնքի մէջ: Անշուշտ Ան չառաւ օտարներէ, վասն զի Քրիստոսի մեկուսացումը Իր երկստասարդութեան մէջ զրաւականն է այս մասին: Անշուշտ Ան չառաւ Հրեաներէ, վասն զի անոնք ալ կը նկատէին Քրիստոսի վարդապետութիւնները լնատիպ, կ'ըսէին, «Զի՞մրդ զգիրս գիտէ սա, զի թւեալ լնատ չիք» (Յովհ. է. 15), Զէննինկ կ'ըսէ, «Ամբողջ աշխարհի բարոյական կերպարանքը փոխելու և ազգերը մէկ Աստուծոյ մաքուր և ներքին երկրպագութեան, Աստուածաբան և եղբայրական սիրոյ ոգիի մը առաջնորդելու գաղափարը միակն է, որուն հետքն անդամ չենք կրնար գտնել Յիսուսէ առաջուան փոխափաներուն և օրէնադիրներուն քով:» Քրիստոսի վարդապետութիւնները բնատուր են և կը գերազանցեն աշխարհի բովանդակ վարդապետութիւնները:

Քրիստոսի վարդապետութիւններուն մէջ կան Իր Աստուածութեան մասին որոշ խաբեր, Ան կը հաստատէ թէ Ինք Աստուծոյ Որդին է, և Ան անշուշտ պիտի չյուր թէ Ինք Աստուած է, եթէ չէր Աստուած: Անշուշտ կրնայ մէկը յայտարարել թէ ինքը անկեղծ է, մինչ կեղծաւոր է, կրնայ ցոյց տալ ինքզինքը բարի, մինչ չար է: Սակայն կրնա՞ք Քրիստոսը ստախսաներու և խաբերաներու կարգը դասել: Անկեղծութիւնը մարմնացած է Քրիստոսի վարդապետութիւններուն և կեանքին մէջ: Նայեցէ՛ք Ան երբէք չի չողոքորթեր, իր թիշնամիներուն երեսին կը դարնէ իրենց հանցանքները: Եթէ Քրիստոս անկեղծ է, ուրեմն Աստուած է, եթէ՝ անկեղծ չէ, ուրեմն մեծ ստախստ մը կամ խաբերայ մ'է, որ խաբած է շատերը: Բայց

Ի՞նչ պիտի լսէք այն ատեն Քրիստոսի անբասիր նկատողիքին և Անոր Աստուածային վարդապետութիւններուն համար: Պրանաոցի տնհաւաար, Ռուսսօ, յաղթուած Աւետարանէն՝ կը գոչէ, «Կրնա՞յ ըլլայ որ գրութիւն մը ա՛յնքան վսեմ և սլարզ՝ սոսկ մարդու գործ ըլլայ: Կրնա՞յ ըլլալ որ ան մէկը՝ որուն կենսագրութիւնը կ'ընեն Աւետարաններ, մարդէ աւելի քան մը չըլլայ: Ի՞նչ քաղցրութիւն ի՞նչ սրտութիւն ի՞նչ շնորհք իր խօսքերուն մէջ. ի՞նչ վսեմութիւն իր վարդապետութիւններուն մէջ . . . Ո՛ւր է այն մէկը, այն իմաստունը որ զխտէ ի՞նչպէս պէտք է գործել չարչարուիլ և մեռնիլ առանց տկարութիւն մը ցուցունելու: Եթէ Սոկրատի մահը իմաստունի մը կը յարմարէր, Քրիստոսի կեանքը և մահը Աստուծոյ միայն կրնան վերագրուիլ:» Ո՛չ Քրիստոս ո՛չ ալ իր հետեւողները հարած են Քրիստոսի Աստուածութիւնը: Ան իրապէս Աստուած է:

3. Ի՞ր զործերը. — Ով է Քրիստոս — Ան որ կերակրեց անօթիներ, հաշուեցոյց մերկերը, քալեյ ծովին վրայ, կոյրերուն աչք շնորհեց, և կաղերուն՝ ոտք, թռչկեց ամենազգի հիւանդներ, մեռելներ յարուց նոյն իսկ գերեզմանէն, սրբեց արցունքներ մարդոց տամուկ աչքերէն և մշխիթարեյ վշտալից սիրտերը: Քրիստոսի հրաշքները կ'ապաշուցանեն Անոր Աստուածութիւնը: Քրիստոսի հրաշքները կը գերազանցեն Իրմէ առաջ և վերջը կատարուած բոլոր հրաշքները, վառնզի Քրիստոս իր զօրութեամբ գործեց հրաշքներ, մինչ ուրիշներ Աստուծոյ կամ Քրիստոսի զօրութեամբ և ահունով: Դիտեցէ՛ք երեսուն երեք տարուան երկտասարդ մը՝ որուն կեանքին երեսուն տարիները թաղուած են մթութեան մէջ. միայն երեք տարիներ ապրած է հրապարակաւին կեանքով, և սակայն այդ մի-

Ջոցին եղած է աշխարհի նշաւակ, անարգութեամբ և հալածութեամբ, և վերջապէս մեռած է շարապործի մը մահով։ Բայց այսօր միլիոնաւորներ կը նետելին Անոր, և այս մեծ ապստոյց մը չէ՞ թէ Ան սոսկ մարդ չէ, այլ՝ Աստուած մարմնի մէջ։ Նայեցէ՛ք Քրիստոս չի մնար գերեզմանի միջոցեան մէջ, հրաշափառապէս յարութիւն առնելով կը համբաւնայ երկինք։ Հօր Աստուծոյ աջ կողմը։ Քրիստոսի հրաշքներուն, մանուսնոգ Անոր մահուան և հրաշափառ յարութեան առջեւ չէ՞ք ստիպուիր նարիւրապետին նետ խոնարհելով խոտաովանելու թէ «Արդարեւ այս այս Որդի Աստուծոյ էր» (Մարկ. ԺԵ. 39)։ Ո՞վ երբէք ինքզինքը յարուց Քրիստոսէ առաջ կամ յետոյ։ Սակայն Քրիստոս յարութիւն առաւ իբր իջօր մննամարտիկ և յաղթող մահուան։ Քրիստոսի զարմանահրաշ գործերը և բազմաթիւ հրաշքները ապստոյց չեն թէ Ան Աստուած է։ Արդեօք Քրիստոսի հրաշքները և յարութիւնը սո՞ւտ բաներ են։ Լսեցէ՛ք, ուրեմն, Յովսեփոսի, իրաւակաւոր Հրեայ քահանային և պատմիչին, որ ապրեցաւ Ա. դարու վերջերը, ան կ'ըսէ. «Այս աստիճանաւ ապրեցաւ Յիսուս, իմաստուն մարդ մը. երբ պատշաճ է կոչել զինքը մարդ, վասնզի զարմանալի գործեր կը կատարէր, վարդապետ այնպիսիներուն՝ որոնք կ'ընդունին ճշմարտութիւնը հաճութեամբ։ Իրեն գրաւեց թէ՛ Հրեաներէն և թէ՛ Յոյներէն շատերը։ Քրիստոս էր, և երբ Պիղատոս մեր զինաւոր անձերուն թելադրութեամբ դատապարտեց զԱյն խաչի մահուան, անոնք որ զինքը նախապէս տիրած էին չթողուցին զինքը։ Որովհետեւ երրորդ օրը երեցաւ անոնց դարձեալ կենդանի... և Քրիստոսն անհերք ազանդը, այսպէս կոչուած Անոր անուանով, դեռ կը մնայ մինչեւ այս օր» (Հնութիւնք Հրէից, Գիրք ԺԸ. Գլ. ԳՀատ. 3)։

Շիրառու, Ռինն և ուրիշ անհաւատներ թէև կ'ընդունին թէ Յիսուս ապրեցաւ երկրի վրայ, և ունեցաւ հետեւողներ՝ սրտեք հաւատաւորսն թէ Ան Մեսիան է, և թէ Յիսուս խաչուեցաւ Հռոմէական կառավարութեան հրամանով։ սակայն կ'ուրանան Յիսուսի յարութիւնը իրեւ պատմական եղելութիւն մը։ Ահա անհաւատներու ծածաղաչարժ ենթադրութիւնները։ Գերմանացի անհաւատ Ոսկար Հոլման, կ'ըսէ, «Յովսէփ Արիմաթացին ուղեց իր գերեզմանը՝ փոխ սաղ Յիսուսի, և թաղեց տնոր մարմինը։ Եւ սակայն յետոյ զգաց թէ սխալ մը գործած էր, խաչուած չարագործի մը մարմինը իր պատուաւոր ընտանիքին գերեզմանատան մէջ ընդդնելով։ Հետեւորար Յիսուսի մարմինը գաղտնապէս փոխադրեց ուրիշ տեղ մը, և երբ աշակերտները միաշարաթիառաւօտուն եկան, գերեզմանը փափուր գտան։» Անհիմն ենթադրութիւն մը։ Հոլման ուսկի՞ց գիտէ թէ Յովսէփ Արիմաթացին այսպէս բռն։ Ուրիշ մը, Փրոֆ. Քլրաուփ Լէյք, կ'ըսէ, «Երուսաղեմի շրջականները վիճաբար գերեզմաններով լեցուն էին, և դիւրին չէր գտնազանել մին միւռնէն առանց խնամատ քննութեան։ Կիները Յիսուսի թաղուած տունն ա՛յնքան յուզուած էին, որ չէին կրցած լաւ միտք պահել գերեզմանը, և երբ առաւօտուն կանուխ եկան, գտան պարապ գերեզման մը, զոր կարծեցի՜ն թէ Յիսուսինն է, և երիտասարդ մը կեցած էր այդ թափուր գիրեզմանին դուռը, և ըսաւ թէ սխալած էին, «Հոս չէ», ըսաւ երիտասարդը, «Տեսէք այն տեղը՝ ուր դրուած էր,» և մատով ցոյց տուաւ միւս գերեզմանը։ Սակայն կիները իրենց սխալը անտնկղով զարնուրեցան և փախան։» Ահա ուրիշ անտեղի վարկած մը։ Անհաւատներ պիտաւորարար երկու ենթադրութիւններ կ'ընեն։ Նախ թէ Յի-

սուսի յարութիւնը կանխամտածութեամբ գործուած նենգութեան մը արդիւնքն էր : Ոմանք կ'ըսեն թէ Յիսուս չմուսաւ իսպին վրայ , և աշակերտները կաշառքով տոբն Յիսուսը , և ուրիշ մը թաղեցին Անոր տեղ և հոշակեցին թէ Յիսուս յարութիւն առաւ : Սակայն Յիսուս մեռաւ իսպին վրայ : Զինուորներ նիզակով խոցեցին Անոր կողմ և վերքէն արիւն և քուր վազեցին : անա մահուան ապացոյց մը (Յովհ . ԺԹ . 34 , 35) : Ուրիշ ապացոյց մը , հարիւրապետ : որ ելած էր քննելու թէ մահած էին խաչուածները՝ Յիսուսը մեռած գտնելով չի կտար Անոր սրունքները , մինչ աւազակներու սրունքները կը կտարէ : Մինչեւ իսկ Շթրաուս անհաւատը կը ստիպուի ըսել թէ « Բոլոր չրջակաները գիտցան թէ Ան մեռած էր » : Ուրեմն Յիսուս մեռաւ և թաղուեցաւ : Կ'ըսուի թէ Յիսուսի յարութիւնը նենգութեան մը արդիւնքն է : Որո՞նք ըրին այդ նենգութիւնը . — անշուշտ Յիսուսի աշակերտները : Բայց աշակերտները ի՞նչպէս կրնային նենգութիւն ընել . — անշուշտ գողնալով : Սակայն ի՞նչպէս կրնային քունի մը անգէն ձկնորսներ գողնալ Յիսուսի մարմինը : Պահապանները ինչո՞ւ չղիմադրեցին : Եթէ կը քնոնային ի՞նչպէս կրնային գիտնալ թէ աշակերտները գողցած , կամ քարին գլորումէն արթննալու չէին : Եւ ինչո՞ւ Հրեաներ յետոյ չեն բռներ այդ գող աշակերտները : Աշակերտները ի՞նչպէս կրնային գողնալ Յիսուսի մարմինը և հոշակել թէ Ան յարութիւն առաւ , երբ իրենք գողափար իսկ չունէին Յիսուսի յարութեան վրայ : Թէեւ Յիսուս բռնած էր , բայց անոնք չէին հասկցած . և Աւետարանները կը նկարագրեն թէ ո՛րքոն դժուարութեամբ կը հաւատան Յիսուսի յարութեան : Հետեւաբար բոլորովին անհիմն առաւ մ'է ըսել թէ աշակերտները գողցան Յիսուսի մար-

մինքն և յաշակեցին թէ Ան յարութիւն առաւ : Երկրորդ թէ Յիսուսի աշակերտները ինքնախաբ եղան : Ուրիշներ կ'ըսեն թէ Յիսուս յարութիւն չառաւ , այլ աշակերտները Յիսուսի գերեզմանը պարտապ գտնելով , կամ սխալմունքով ուրիշ գերեզման մը Յիսուսին կարծելով ինքնախաբ եղած , կարծեցին թէ Յիսուս յարութիւն առաւ : Բայց ինչպէս աշակերտները ինքնախաբ եղած կրնան լլլալ , երբ մինչեւ որ չտեսնեն Յիսուսը և չճշտին Անոր վերքերը , չեն հաւատար : Եւ Յիսուսի յարութիւնը ուրիշ պատմական դէպքերու չափ ազդեցոյցներ ունի : Յիսուսի գերեզմանը բացուելուն նոր էր , հետեւաբար չէր կարելի չիտիել զայն ուրիշ գերեզմանի հետ : Ինչպէս նոր զգեստը հին զգեստէն , նոր կոշիկը՝ հին կոշիկէն նորաթուր հին աթոռէն դիւրութեամբ կարելի է զանազանել , նոյնպէս Յիսուսի նոր գերեզմանը ուրիշ հին գերեզմաններէն դիւրաւ կարելի է որոշել : Յիսուսի յարութեան ապացոյցներն են կիները , աշակերտները , նոյն իսկ Յիսուսի թշնամիները (Մատ. ԻԸ . 11—15) , խափուր գերեզմանը , բայց մասնաւորապէս ծալլուած վարչամակր՝ որ ամենամեծ և անհերքելի ապացոյցն է Յիսուսի յարութեան : Եթէ աշակերտները գուցան մարմինը , չէին կրնար՝ վարչամակր ծալլելու համար ժամանակ կորանցնել : Աճապարհանքով զողջած տառնին կրտաւները և վարչամակր կամ միասին պիտի տանէին , և կամ , իրարանցած պիտի ձգէին : Ծալլուած վարչամակր կը կրկնայ երբեւ անհերքելի ապացոյցը Յիսուսի յարութեան : Տէ Վէստէ Գերմանացին կ'ըսէ , « Քրիստոսի յարութիւնը արդարեւ պատմական դէպք մէ , ուստի թէ-եւ այն դէպքին միջոցին և եղանակին վրայ կը տիրէ անփարստելի միջոցիւն , դէպքը , սակայն , չի կրնար

դրուիլ երկրայութեան տակ, ինչպէս չի կրնար երկրայութեան տակ դրուիլ Յուլիոս Կայսեր սպանութիւնն պատմական ստուգութիւնը:» Ուրեմն Յիսուսի յարութիւնը պատմական իրողութիւն մէջ, որուն վրայ հիմնուած է Քրիստոնէութիւնը: Քանի որ Քրիստոսի հրաշքները և յարութիւնը իրական են, ուրեմն Ան Աստուած է. վասն զի Աստուած մը միայն կրնայ գործել այդ հրաշքները և յարութիւն առնել:

4. Ի՞նչ ազդեցութիւնը. — Երկիրը աւերակ մէկ Քրիստոսակ ռուս. ամէն կողմ պատերազմ, գերութիւն, մոլութիւն և մեղք: Քրիստոս բերաւ «յերկիր խաղաղութիւն», ի մարդիկ հաճութիւն:» Սէր: սկսաւ նորոգել աւերակ երկիրը, պատերազմներ դադարեցան: Գիտութիւն, գրականութիւն, նկարչութիւն և երաժշտութիւն ծաղկեցան Քրիստոսի սուրբ շօշափումին տակ. ցուրտ մարմար կենդանութիւն ստացաւ և երաժշտութիւնը՝ հրապոյր. գիտութիւն և գրականութիւն յառաջացան, ընդհանրացան և ամենուն իրաւունքը եղան: Տեսէ՛ք Քրիստոսի ազդեցութիւնը կուսակալ, տգէտ, ինկած և խաւարակուռ երկիրներու մէջ: Պոմպէոս Մեսսինայի բնակիչներուն պատասխանեց, «Մ'ի չաղակրատէք ձեր օրէնքին վրայ, քանի որ սուրբ ունիք ձեր կուշտերէն կախում:» Քրիստոս սուրբ զօրութեամբ չի գործադրեց Իրնպատակը, Ան խաղաղութեան Իշխանն է, և Անոր թագաւորութեան մականը Սուրբ Հոգիին սուրն է. Ան խաղաղութեամբ, մանաւանդ Սուրբ Հոգիին սուրով յաղթանակ կը տանի մեղքի և տգիտութեան դէմ: Վերցուցէ՛ք Քրիստոսը աշխարհէն. և ահա աշխարհը աւերակ պիտի ըլլայ, և մոլութիւններու կիրքերու և պատերազմներու թատերաբեմ: Վերցուցէ՛ք Քրիստոսը, և ահա Հռոմի Սբ. Պետ-

բոսր, Լեւոստնի Սր. Պօղոսը, Կ. Պոլսոյ Այս.-Սօֆիան, Վերն. Կ. Կ. Կ. Սիւրանի մայր-եկեղեցիները հիմնադրած կ'ըլլան : Վերցուցէ՛ք Քրիստոսը, և ահա Ռափայէլ, Միքայէլ Ան-ձէլօ, Մոյսարդ, Պէթովէն, Հանաէլ, Տանթէ, Միլատն, Շէքարիր, Կէօթէ, Պիզմարք և Կլատաթոն կը դառնան ոչնչութիւն : Քրիստոսի ազդեցութիւնը հրաշքն է պատմութեան, և ապացոյցը՝ թէ Ան սոսկ մարդ չէ, այլ՝ Աստուած :

Բ. ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՎՐԱՅՈՎ.— «Ձիա՞րդ թուի ձեզ վրան Քրիստոսի :»

1. Ի՞նչ կ'ըսեն իր աշակերտները.— Երբ Քրիստոս հարցուց իր աշակերտներուն թէ «Դուք զո՞ք ասէք զինէն թէ իցեմ .» Պետրոս ամբողջ աշակերտներուն կողմէն պատասխանեց թէ «Դու ես Քրիստոսն, Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ» (Մատ. ԺԶ. 15-16) : Քրիստոսի աշակերտները իրենց գրութիւններուն մէջ կը վկայեն թէ Քրիստոս Աստուած է : Անոնք կը նկարագրեն իրենց աշխարհով տեսած Քրիստոսի կեանքը և գործերը, և իրենց ակառճներով լսած Քրիստոսի վարդապետութիւնները (Գործ. Դ. 20, Ա. Յովն. Ա. 1-5) : Անհաւատներ կը կարծին թէ Աւետարանները վէպ են, հետեւաբար Քրիստոսի համար բաւականը, ամէնքն ալ, սուտ են : Այն տառն կը հարցնեմ, ուսկի՞ց պտան աշակերտները այդ կեանքը և վարդապետութիւնները, սգէտ և գրականութիւնէ զուրկ ձկնորսներ կրնային արտադրել զարմանալի կեանք մը և աշխարհի գրականութեան մէջ չդանուած անզուգական վարդապետութիւններ : Ինչպէս կրցան Քրիստոսի վերագրել գրականութեան ամենաբարձր և ամենապսեւ վարդապետութիւնները : Պահ մը ետեւագրեմք թէ աշակերտները հնարեցին, բայց ինչ է իրենց շահը այդ հնարքին մէջ : Եթէ

սուտ և չինժու բաներ էին իրենց քարոզած Քրիստոսը և Անոր վարդապետութիւնները . ինչո՞ւ ինքզինքնին իրենց պաշտած Քրիստոսի սիրոյն համար կը յանձնեն չարաչար ծեծուելու , բանտարկուելու և մինչև իսկ մեռնելու : Յիմար էին անոնք : Եթէ յիմար էին , ինչո՞ւ թշնամիները կտրեւորութիւն կ'ընծային անոնց խօսքերուն և կը չարչարեն զանոնք և կը սպաննեն : Անհաւատն Ռուսոս կ'ըսէ , «Պիտի լսենք թէ Աւետարանի պատմութիւնը հնարուած է : Բարեկամս , այնպէս չէ որ կը հնարեն , և Սոկրատի դէպքերը՝ որոնց մասին ո՛չ մէկը կը տարակուսի՝ տւելի քիչ սառուցուած են քան Յիսուսի կեանքին դէպքերը . . . Աւելի դժուար է բմբունել թէ բազմաթիւ մարդեր համաձայնաբար հնարած ըլլան այս գիրքը (Աւետարանը) , քան թէ հաւատալ թէ միակ անձ մը մատակարարած է անոր նիւթը . . . Յարգել լռիկ ինչ որ չէք կարող ո՛չ մերժել , ո՛չ հասկնալ , և խոնարհիլ այն մեծ էանկին տողե՝ որ միայն գիտէ ճշմարտութիւնը :» Քանի որ աշակերտներու նկարագրած կեանքը և վարդապետութիւնները ճշմարիտ են և Աստուածային , ուրեմն Քրիստոս Աստուած է :

2 . Ի՞նչ կ'ըսեն իւր վրայ հիացողները .— Յովհաննէս Մկրտիչ , որ շատ լաւ կը ճանչնար Քրիստոսը և երկինքէն վկայութիւն ընդունած էր Անոր մասին , կը գոչէ , «Ահա՛ Գառն Աստուծոյ :» Բոլոր Քրիստոնեաներ սկիզբէն իվեր հաւատասցած են Քրիստոսի Աստուածութեան . և այս ընդհանուր հաւատքն ալ բացորոշ ապացոյց մ'է Քրիստոսի Աստուածութեան : Առաջին Քրիստոնեաներ անշուշտ չէին կրնար հաւատալ Քրիստոսի Աստուածութեան տաանց ակներև և համոզիչ ապացոյցի : Եւ Քրիստոնեաներ Քրիստոսի Աստուածութեան ապացոյցները գտան Անոր նը-

ճարտագիրին, վարդապետութիւններուն, հրաշքներուն, Անոր յարութեան և աղբեցութեան մէջ: Պիչբ կ'ազդարարէ, «Աբ. Գիրքէն հանուցէք Քրիստոսի Աստուածութիւնը, և ահա մոռնալոյս մը կ'ըլլայ ան ինձ համար:» Մեծն Նափոլէոն, մինչ կը գտնուէր Աբ. Հեղինէ կղզին, լսաւ «Յիսուս փիլիսոփայ մը չէ, վասնզի Իբ ապացոյցները հրաշքներ են, և սկիզբէն իր աշակերտները պաշտօնին զԱյն: Աղեքաանդը, Կեսար, Մեծն Կարողոս և ևս հիմնեցինք կայսրութիւններ, բայց ինչ հիմի վրայ հաստատեցինք մեր միաքի յղացումները:— Ոյժի վրայ: Յիսուս հիմնեց կայսրութիւն մը սիրոյ վրայ, և մինչև այսօր միլիոնաւոր մարդեր մեռան Անոր համար: Ես ժամանակէս առաջ կը մեռնիմ, և իմ մարմինս պիտի ըլլայ հող և որդերու կեփակուր: Ահա ճակատագիրն սնոր՝ որ կանչուած է ըլլալ Մեծն Նափոլէոն: Ո՛րքան անդունդ իմ խոր խեղճութեան և Քրիստոսի յաւիտենական թագաւորութեան միջև՝ որ հռչակուած, սիրուած, սրաչառուած և տարածուած է ամբողջ երկրին վրայ:» Իր Պէրթրանա զօրավարին դառնալով կ'ըսէ, «Եթէ չեմ հաւատար թէ Յիսուս Քրիստոս Աստուած է, ահա ասին ոխալ մը գործեցի զքեզ զօրավար բնորեղուս մէջ:» Թէոտոր Փոքրը կը կոչէ Քրիստոսը «Մեր պատմութեան ամենաբարձր իրողութիւնը, և մարդկային ցեղի ամենամեծ վախճանը:» Էմբրարն կ'ըսէ թէ «Ամբողջ պատմութեան մէջ սոսկ Յիսուս պնդեց մարդուն մեծութիւնը:» Միս Քօնպ կը կոչէ Քրիստոսը «մարդկութեան Փրկիչը, և բոլոր ժամանակներու ամենամեծ հանճարը՝ որ բացառ առիկիք յառաջագիմութեան դարը:» Շէլլինկ կը խօսի Քրիստոսի վրայ իբրեւ Աստուածայինին և մարդկայինին միացում: Արգիօք այս ամէնքը սխալեցան, կարծելով Քրիստոսը Աստուած:

3. Ի՞նչ կ'ըսեն իւր քշնամիները. — Կ'արժէ լսել նոյն իսկ Քրիստոսի թշնամիներուն կարծիքները Քրիստոսի նրկասմամբ : Անհաւատներէ չասեր կը մերժեն Քրիստոսի Աստուածութիւնը , իսկ ուրիշներ ալ կը խօստովանին զայն : Շտրաուս անհաւատը կը կոչէ Քրիստոսը «Պատմութեան մէջ ամենամեծ կրօնական հանճարը» : Ռէնան , մեծ անհաւատ , կ'ըսէ , «Հանգչէ՛ արդ քու փառքերուդ մէջ , հիմնադիրդ վեհագուն : Քու գործդ կատարուեցաւ , Քու Աստուածութիւնդ հաստատուեցաւ : Մի՛ վախճար թէ պիտի տեսնես Քու աշխատանքներուդ չէնքը կործանուած սխալով մը . . . Ի՞նչն պիտի ըլլատ մարդկութեան անկիւնաքարը , այնպէս որ կորզել Քու անունդ այս աշխարհէս , կը նշանակէ խախտել զայն իր հիմքէն» : Հէկէլ կը գրանէ «Պատմութեան դարձակէտը Քրիստոսի մէջ» : Անհաւատն Ռուսոյ կ'ըսէ , «Աւետարանը ունի ճշմարտութեան յատկանիշներ , ա՛յնքան մեծ , ա՛յնքան որոշ , ա՛յնքան կատարելապէս անողուգական , որ անոր հնարիչը առկի զարմանալի պիտի ըլլար քան իր Իւլցագունը» : Ահա Քրիստոսի թշնամիներուն կարծիքները Քրիստոսի վրայ :

4 Ի՞նչ կ'ըսէ՞ դուք. — «Զիարդ թուի ձեզ վրան Քրիստոսի» : Հոգ չէ թէ ուրիշներ ի՞նչ կարծիք ունին Քրիստոսի վրայ . դուք ի՞նչ կարծիք ունիք Անոր վրայ . ի՞նչ նշանակութիւն ունի Քրիստոս ձեր կեանքին մէջ : Ուրիշներ իրենց կարծիքը յայտնած են դեղնակապէս Քրիստոսի վրայ : Ռաֆայել , Ֆրա Անճէլիքօ և Այլազոլոֆի յայտնած են իրենց կարծիքը իրենց նկարած գեղեցիկ նրկարներով : Մեծ բանաստեղծներ , Մաքոլէյ , Բասկալ , Էմրսըն , Վիքթոր Հիւկօ և Դուբեան յայտնած են իրենց կարծիքը Քրիստոսի վրայ բանաստեղծական հրաւքանչ երգերու մէջ : Բայց դուք ի՞նչ կարծիք ունիք Քրիստոսի

վրայ : Մեր նախահայրերը , Գրիգոր լուսաւորիչ , Սահակ
և Մեսրոպ , Վարդան և Վահան , Նարեկացիին և Շնորհա-
լին յայսմամբ են իրենց կարծիքը Քրիստոսի վրայ : Անոնք
պաշտած են Քրիստոսը իբրև Աստուծոյ Որդին , և նուիրած են
իրենց կեանքը Անոր : Ի՞նչ կ'ընեն , սակայն , այսօր անոնց
խոսները , Քրիստոսը հասարակ մարդոց աստիճանին կ'ի-
ջնդնեն , այն Քրիստոսը՝ որուն կը պարտի մեր աստուգախտ
ազգի իր այսօրուան գոյութիւնը , երկրաքարչ արարած
մի չինելու անպատմութիւնը կը գործեն :

Բարեկամ , մի՛ կարծեր թէ անհաւատական յարձա-
կումներովդ կը վնասես Քրիստոսի և Անոր գործին . այլ
ընդհակառակը դուն կը վնասուիս : Հոովմայեցի կայսր մը
խնճոյք մը կ'ընէ , բայց նոյն օրը առաստ անձրև կուլայ . կայս-
րը բարկանալով կը հրամայէ զօրքերուն որ Արամազդի ուղ-
ղեն իրենց նետերը . նետեր կ'արձակուին , սակայն նետե-
րը իրենց գլխուն վրայ կ'իյնան : Արեւը միշտ կը վայլի ,
և արեւին դէմ նետուած ցեխը անարգանք չէ արեւին , այլ՝
նետողին : Եկո՛ւր , բարեկամ , եկո՛ւր մեծ և ճշմարիտ
դիտուններու հետ դուն ալ ընդունէ Քրիստոսը , երկրպա-
ղէ՛ Անոր իբրև Աստուծոյ Որդին Թովմասի պէս գոչելով ,
«Յէր իմ եւ Աստուած իմ» :

ԻՆՔՆԱԿԱՄ ԿՐՕՆՔ

«Որ յիմաստութիւն իմն համարէ ինքնակամ
կրօնիւք» Կող. Բ. 23.

ԱՅՍՍՐ կրօնքի և կրօնական բաներու հանդէպ հակառակութիւն կայ մեր ազգին մէջ։ Ոմանք, կէս-գիտուններ, իմաստակներ, կարծելով թէ գիտութիւնը հակառակ է կրօնքի, և կրօնքը՝ գիտութեան, կարծելով թէ քիչ չատ բան գիտցողի մը համար անվայել բան է հետամախ կրօնքի, մէկդի կ'ընեն կրօնքը և ամէն բան՝ որ կրօնքի հետ կապ ունի։ Հրքայի ցոյց կուտայ թէ գիտութիւն և կրօնք հակառակ չեն իրարու, այլ՝ իրարու լրացուցիչ, ան կ'ըսէ, «Ծշմարիտ գիտութիւնը և ճշմարիտ կրօնքը երկուսրեակ քոյրեր են, զորս չէ կարելի բաժնել առանց երկուքն ալ միացնելու։ Գիտութիւնը կը զարգանայ այն չափով՝ որով կրօնազգած է. կրօնքը կը ծաղկի այն չափով՝ որով գիտասէր է, որով իր արմատները կը մխրճէ գիտութեան գետնին մէջ»։ Կիրակի առաւօտ մը օտարազգի պիանական մը ուղեկով տեսնել մեծանուն պիանական Լորտ Քէլվինը բաղխեց անոր դուռը։ Սպասուհի մը դուռը քանալով ըսաւ թէ Լորտ Քէլվին տունը

չէ : Օտարականը հարցուց թէ ո՛ւր կրնար գտնուիլ զայն : Սպասուհին պատասխանեց , « Այս ժամուս ան կենդեցին է , ուր դուն ալ պէտք էր որ գտնուէիր : » Ճշմարիտ և մեծ գիտուններ կրօնասէր եղած են ընդհանրապէս . ինչպէս՝ Վիքթոր Հիւկօ , Կէօթէ , Նեւտոն , Շէքսպիր , Տանթէ , Միլտոն , Թէնիսոն , Բասգալ , Լամարթին , Էայլն : Ուրեմն գիտութիւնը հակառակ չէ կրօնքի : Կ'արժէ քննել

Ա . ԿՐԾՆՔԸ .— 1 . Կրօնի սահմանը .— Կրօնքի սահմանաճգրիտ սահմանը կուտայ Շեկլինկ , ան կ'ըսէ թէ կրօնքը « Անհունին հունաւորին հետ միացումն է : » Կրօնքը Աստուծոյ և մարդուն միութիւնն է : Կրօնքը Աստուծոյ կեանքն է մարդուն մէջ , մարդուն հաղորդակցութիւնը՝ Աստուծոյ հետ : Կրօնքը վարդապետութիւններու շարք մը չէ , և ո՛չ ալ կր կայանայ ձեւականութեան , ծէսերու և արարողութիւններու մէջ : Ճշմարիտ կրօնքը կեանք է , Աստուծոյ կեանքը՝ մարդուն մէջ : Ուրեմն միայն ան՝ որ ունի Աստուծոյ կեանքը , ունի կրօնք , ուրիշներ թէեւ անունով Քրիստոնեայ , և երեւութապէս կրօնասէր , բայց իրապէս անկրօն են : Ասոր համար Պիլլըր կ'ըսէ , « Մարդ մը ա՛յնչափ միայն կրօնք ունի , որչափ ցոյց կուտայ արդեամբ իր կեանքին մէջ , և ո՛չ աւելի : » Քանի որ կրօնքը կեանք է , ուրեմն « Սորվեցէ՛ք Քրիստոնէական կրօնքին համաձայն ապրիլ » ինչպէս կը գոչէ Բ . զարուն մէջ ապրող Իգնատիոս :

2 . Կրօնի կառուարութիւնը .— Կրօնքը կեանքի փոխակերպող մեծ զօրութիւնն է , զոր պէտք է ձեռք բերիլ ամէն բանէ առաջ . սակայն ո՛րքաններու կեանքին մէջ կը պակսի կրօնքը : Կրօնքը սպեղանին է կեանքի հոգեկան վիշտերուն . բայց ո՛րքաններ զուրկ այդ սպեղանիէն կը սառաւային հոգեւորապէս : Մարդը կրօնական

էակ մէ , եւ առանց կրօնքի չի կրնար ապրիլ : Կրօնքը բնական է մարդուն համար , եւ անբաժան մարդէն : Անկրրօնն անպատժ ունի կրօնք , գտնէ կ'երկրպագէ իր անձին : Կրօնքը կ'որոշէ մարդը անասուններէն , առանց կրօնքի մարդը բնաւ չի տարբերիր անասունէ մը : Սակայն սրբաններ այսօր անօգուտ , անկարեւոր բան մը կը համարեն կրօնքը :

Մեր սղգը հակառակ իր տխուր անցեալին , հակառակ իր դոյութեան սպառնացող ներքին եւ արտաքին վտանգներուն , պահած է իր դոյութիւնը մինչեւ այսօր : Ինչո՞ւ — վասնզի կեանքոտ ազգերը կ'ապրին : Սերմնահատիկը՝ որ իր մէջ կեանք ունի՝ կը բուսնի , կ'ապրի , երբ կը դրուի գետնի մուկ ծոցին մէջ , մինչ քարոյ ո՛ւր ալ թաղէք չի բուսնիր , վասնզի կեանքի զօրութիւնը կը պակսի քարին մէջ : Ո՛ւր են այսօր հին Բաբելոնացիներ , Ասորեստանցիներ , Եգիպտացիներ , Հռոմայեցիներ եւ ուրիշ ազգեր , ինչո՞ւ անհետացած են , վասնզի կեանքէ զուրկ էին : Մինչ մեր ազգը թէեւ ծովեզերեայ ժայռի մը նման մըշտ ծեծուած է փոթորկալից ալիքներէն , չըջակայ ազգերէ , եւ թէեւ մռչած է բաւական , սակայն չէ կորսնցուցած իր դոյութիւնը : Ինչո՞ւ — վասնզի կեանքոտ ազգ մէր : Ռուբինեան թաղաւորութեան ժամանակ կարգ մը Հայեր կ'երթան Վենետիկ առեւտրական դործով , եւ ժՁ. դարուն մէջ քանի մը Զուղայեցի հարուստ վաճառական Հայեր կը հաստատուին Վենետիկի մէջ : Յետոյ ոմանք կը գաղթեն , և մնացածներ Իտալացիներու հետ խնամութիւն ընելով կը կորսուին իսպառ , և այսօր անոնց թոռները թէեւ կը կրեն Հայ մականուն , բայց Հայերէն չեն զիտեր բնաւ : Այսօր Վենետիկի մէջ Հայերու բնակած փողոցը Հայերու Փողոց կը կոչուի , և նոյն փո-

դոցին մէջ կայ Սբ. Խաչ անունով փոքրիկ եկեղեցի մը 1692 ին կառուցուած , որ կը գտնուի այսօր Մխիթարեաններու ձեռքը : Հայերէն գիրով տապանաքարեր կան Սբ. Դէորդ եկեղեցիին յարակից գերեզմանատան մէջ . և Վենետիկի իոյակապ Մայր-եղեղեցիին , Սբ. Ծարկոսի , ճակատը կրանիթեայ սլաներու վրայ փորագրուած են քանի մը Զուգայի և Երևանցի Հայ վաճառականներու անունները : Մեր ազգը այսպիսի շատ կորուստներ ունեցած է . ո՛րքան Հայեր կորսուած են Լեհաստանի մէջ և ուրիշ տեղեր . բայց դարձեալ պահած է իր գոյութիւնը իր մէջ գտնուած կեանքին շնորհիւ : Խնչ է այդ կեանքը , բայց եթէ՝ Քրիստոնէական կրօնքը : Եթէ մեր նահապետները չնդունէին Քրիստոնէութիւնը , մեր ազգը խառնուելով չրջակայ ինքանոս աղգերու ինտ պիտի կորսուէր ի սպառ , ինչպէս՝ ուրիշ ազգերէ ռմանք կորսուած են : Վարդանանց արեւուոռչտ պատերազմ , կրօնքի այդ մեծ պատերազմը՝ որուն մէջ Հայ քաջեր իրենց արիւնի թափեցին չնդունելու նամար Պարսկական կրօնքը , կրակապաշտութիւնը , կը կարծէ՞ք թէ տեղի պիտի ունենար , եթէ Հայեր Քրիստոնեայ չլլային : Եւ եթէ այդ միջոցին Հայեր չնդունէին Պարսկական կրօնքը , ո՞ր պիտի միտար Հայ ազգին գոյութիւնը : Չէ՞ք կարծեր թէ այս վերջին քանի մը դարերուն մէջ մեր տարապախտ ազգը պիտի ջախջախուէր և աննեատանար բոլորովին , եթէ չունենար Քրիստոնէական կրօնքը : Հայը կրօնքի շատ նահատակներ ունեցած է . ամէն քաղաք ունի իր կրօնքի նահատակներու պատմութիւնը : Քրիստոնէութիւնը արգելք եղած է որ Հայեր չկորսնան խնամութիւն ընել այն ազգերուն ինտ՝ որոնց մէջ ազգրած են : Քրիստոնէական կրօնքը սահման գծած է Հայութեան շուրջը , և չէ թո-

զած որ Հայ ազգը կորսուի չլջակայ ազգերու մէջ : Այսպէս մեր ազգը իր գոյութիւնը կը պարտի Քրիստոնէական կրօնքին : Հայր իր կեանքը ստեղծ է , իր կրօնքը ստեղծ չէ : Եւ , սակայն , այսօր կրօնքի համար զոհուող Հային զաւակներէն ոմանք կ'ուզեն ծալլել , մէկդի ընել Քրիստոնէական կրօնքը իբր անպէտ , աւելորդ բան մը : Կր կարծէք թէ մեր ազգը այսուհետեւ կրնայ իր գոյութիւնը պահել առանց կրօնքի . ո՛չ երբէք , քանի որ շրջապատուած է հեթանոս ազգերէ : Կրօնքը ջնջել կը նշանակէ ջնջել մեր ազգային գոյութիւնը : Շէնքի մը հիմէն կարեւոր քար մը դուրս հանել կը նշանակէ խախտել կամ նոյն խակ կործանել ամբողջ շէնքը : Ծառի մը արմատը կտրել կը նշանակէ չորցնել ամբողջ ծառը : Նոյնպէս կրօնքը ջնջել մեր ազգին մէջէն կը նշանակէ ջնջել Հային գոյութիւնը : Մեր ազգային գոյութիւնը պահելու համար անհրաժեշտ է Քրիստոնէական կրօնքը : Ահա Քրիստոնէական կրօնքին կարեւորութիւնը և դերը մեր ազգային կեանքին պահպանութեան մէջ :

Բ . ԻՆՔՆԱԿԱՄ ԿՐԾՆՔ .— Պօղոսի փամփայտ օմանք կարեւորութիւն կ'ընծայէին սոսկ կրօնքի արատքին բաներուն , ծոմապահութեան , մարմինը ճնշելու և նստանելու . և առաքեալը այդպիսիներու համար կ'ըսէ թէ « իմաստութեան կերպարանք մը ունին ինքնակամ կրօնքով : » Այսօր ալ կան « ինքնակամ կրօնք » ունեցողներ , որոնք կ'ըսեն թէ « Կրօնքը խիղճի գործ է : » Առնաք իմաստութիւն չունին , այլ սոսկ երեւոյթը իմաստութեան : Սակայն ինչ կը նշանակէ « Կրօնքը խիղճի գործ է : » Կը նշանակէ թէ խիղճը ազատ է իր ուզած կրօնքը դաւանելու : Ար . Գիբրը կը շեշտէ խիղճի ազատութիւնը . « Բողոքական եկեղեցին ուրիշ բոլոր եկեղեցիներէ առելիւ կը շեշտէ

խիղճի ազատութիւնը : Կաթողիկ եկեղեցին չի տար խիղճի ազատութիւն իր հետեւողներուն : Պապը անսխալ է , և ինչ որ կ'ըսէ Պապը ժողովուրդը պարտի ընդունիլ իր-
րեւ Աստուածային անսխալ պատգամը : Կաթողիկ ժո-
ղովուրդը իրաւունք չունի իր խիղճի ազատութիւնը գոր-
ծածիլու հակառակ Պապին որոշումին : Խիղճը ազատ է
իր սեզանք կրօնքը դաւանելու , և ուրիշ մը կամ եկեղե-
ցին չի կրնար բռնանալ մարդուն խիղճի ազատութեան
վրայ : Երանդ թէ ամէն մարդ բմբունէր թէ « Կրօնքը
խիղճի գործ է , » բմբունէր թէ մարդուն խիղճը ազատ է .
այն ատեն չուտով պիտի գար Աստուծոյ թագաւորութիւնը :

Սակայն , « Կրօնքը խիղճի գործ է » բողոքներ ստարեր
նշանակութեամբ կը գործածեն , իրր թէ ա'լ կրօնքի պէտք
չկայ . ասոնք կ'ուզեն կրօնքը ծաղիլ , մէկդի լնիլ և ո-
նոր տեղ դնել խիղճը : Անոնք որ կ'ուզեն ինքնակամ կրօնք
մը յառաջ բերել իրենց կամքը յաղեցնելու և կրօնքի ար-
դեւիչ բաներէն ազատ սանձարձակ ապրելու համար , կ'ը-
սեն թէ « Կրօնքը խիղճի գործ է : » Կրօնքը ցնջելու հա-
մար շատ անցաջող ջանքեր եղած են : Յիսուսն , առաջ
Յոյներ և Հռովմայեցիներ ծաղրած են կրօնքը : Ժե . դա-
րուն վերածնութեան ատեն , ԺԷ . դարուն մէջ Անգղիոյ
և Ֆրանսոյի մէջ , իսկ ԺԹ . դարուն սկիզբները Ամերի-
կայի մէջ ընդհանրացած էր անկրօնութիւնը : Անհաւատ
Վոլթէն իր կատաղութեան մէջ կը գոչէր , « Ձանձրացեր
եմ լսելէ թէ 12 ձկնորսներ հիմներ են կրօնք մը , ես ցոյց
պիտի տամ թէ մէկ հողի բաւական է դոյն ցնջելու հա-
մար : » « Քսան տարի ալ անցնի , պիտի ցնջենք Քրիստո-
նէութիւնը , » կ'ողաւակէր : Քսան տարի անցաւ և Վոլ-
թէն սատկեցաւ չարաչար , մինչ Քրիստոնէական կրօնքը
կ'ապրի սակաւին : Անցեալին մէջ ո՛րքոն հաւժկու բա-

զուգահեռներ և վայրագ ոյժեր փորձած են մահուան զագա-
յին մէջ փակել կրօնքը : Ռ'քաննուր փորած են կրօնքի
գերեզմանը , զայն թաղելու և ոչնչացնելու համար : Ռ'ք-
աններ կրօնքը մնում կարծելով կարգայած են անոր
դամբանականը : Բայց կրօնքը կ'ապրի դեռ . և պիտի
ապրի յաւէտ : Ան կը նմանի ծովեզերեայ ժայռի մը , զոր
կը հարուածեն փոթորկայոյզ ծովին կատաղի ալիքները ,
բայց ան կը կենայ միեւնոյն տեղը անշարժ և հաստատուն ,
մահաւանդ աւելի փայլուն : Այսօր կարգ մը կէս-գիտուն ,
իմաստակներ Հայ երկրասարգներ անկրօնութեան հովեր
առած պարծանք կը համարեն իրենց համար անկրօնու-
թիւնը : Բայց չէ՞ որ Հայը իր այսօրուան քիչ թէ չաա-
քաղաքակրթութիւնը և զարգացումը Քրիստոնէական կրօն-
քին կը պարտի : Ինչ է քաղաքակրթութիւնը — բայց եթէ՞
Քրիստոնէական կրօնքի կարգ մը սկզբունքներուն իրա-
ւործումը : Նայեյէ՛ք այն երկիրներու և ժողովուրդնե-
րու , որոնց մէջ մտած չէ աւակաւին Քրիստոնէական կր-
օնքը , ո՛րքան ստորնութիւն , ինչ մեղքեր և մոլո՛թիւն-
ներ , ո՛րքան տգիտութիւն և նախապաշարում պիտի տես-
նէք անոնց մէջ : Բաւական է բազմաթիւ ձեր վիճակը
անոնց վիճակին հետ , տեսնելու համար տկնելու Քրիստո-
նէական կրօնքի կատարած բարեկարգ զերծ մէջ : Ինչ
կը նշանակէ ջնջել Քրիստոնէական կրօնքը , բայց եթէ՞ դառ-
նալ նախկին ստորնութեան , մեղքերու և մոլութիւննե-
րու , տգիտութեան և նախապաշարումի : Այսօր այն աղ-
գը կամ ուէրութիւնը՝ որ ունենէն աւելի տեղ ստեղծ է
Քրիստոնէական կրօնքին , ամենէն աւելի բարեկարգը և
քաղաքակրթին է : Ավրիւմիցի յեղապետ ժը հարցուց Անդ-
դիոյ Վիքթորիու թագունիին , «Վսեմաշուք թագունի , պի-
տի ուղեկի՞ք ըսել ինձ Մեծն Քրիստոնիոյ յառաջադիմութեան»

գաղանիքը :» Թագունին սեղանին վրայէն Սր. Գիրք մը վերցնելով պատասխանեց . «Այս է Անգղիոյ յառաջագիմութեան գաղանիքը :» Ուսկի՞ց առաւ Թուրքիա նաւասարութեան և եղբայրութեան գաղափարը , բայց ի՞նչ Եւրոպական տէրութիւններէն : Ուսկի՞ց առին Եւրոպացիներ նոյն գաղափարը , բայց եթէ՝ Քրիստոնէական կրօնքէն : Երեսէ առաջ աշխարհը չունէր նոյն իսկ նաւասարութեան և եղբայրութեան գաղափարը : Երեսէ առաջին անգամ քարոզեց նաւասարութիւն և եղբայրութիւն : Այսպէս Թուրքիոյ Սահմանադրութիւնը նոյն իսկ ազդուած է Քրիստոնէական կրօնքէն : Ի՞նչ կը նշանակէ կրօնքը ջնջելու ջանքը : Երևակայեցէք մանուկ մը՝ որ քանի մը տարիներ իր մօր կաթը ծծելէ վերջ՝ կ'ըսէ իր մօր «ա՛յ դուն ինձ պէտք չես , դուն չմեծցուցիր զիս , ես արդէն ժամանակի ընթացքին մէջ պիտի մեծնայի ,» և այս խօսքերով կը մերժէ իր մայրը : Ի՛ր քաններ կ'ըսեն այսօր Քրիստոնէական կրօնքին , «Ա՛յ դուն մեզի պէտք չես , մենք քեզմով չքաղաքակրթուեցանք , դուն չզարգացուցիր զմեզ . մենք արդէն ժամանակի ընթացքին մէջ այսպէս պիտի յառաջագիմէինք :» Ինչո՞ւ , ուրեմն , նոյն ժամանակի ընթացքը առանց Քրիստոնէական կրօնքին , չէ կրցած քաղաքակրթել , բարձրացնել վայրենի Ափրիկեցին վայրայ թլպէթցին , հեթանոս Չինացին , և այլն : Լսեցէ՛ք Գերմանացի մեծ քաղաքագէտին , Պիզմարքի , յայտարարութիւնը , ան կ'ըսէ , «Ժողովուրդ մը՝ որ կուտայ իր Աստուածը , կը նմանի ազգի մը՝ որ կուտայ իր երկիրը . այդպիսի ազգ մը կորսուած է :» Մեր ազգը եթէ տայ իր Քրիստոնէական կրօնքը իսպառ կորսուած ազգ մը պիտի ըլլայ :

Խիզճը չը կրնար կրօնքի տեղ բռնել , վասնզի առանց

Քրիստոնէական կրօնքին խիղճը կուրօրէն կը գործէ : Առանց Քրիստոնէական կրօնքին մարդուն խիղճը կը գտունայ վայրենիի մը վտանգաւոր խիղճը : Զշմարիտ կրօնքը խիղճին լոյսն է, և խիղճը առանց Քրիստոնէական կրօնքին կը խարխալէ մութի մէջ : Յեթանոս մօր մը խիղճը իր սիրատուն մանկիւրնեակը կուտայ կռկորդիլոսին առջեւ : Հնդիկ մօր մը խիղճը Փանգէսի Զուրերուն կը զոհէ իր մանկիկը : Հեթանոսի մը խիղճը մեղք չի համարիր չնութիւնը, մարդասպանութիւնը, և յափշտակութիւնը : Այսպէս առանց Քրիստոնէական կրօնքին մարդուն խիղճը կը դառնայ վնասակար բան մը : Ուրեմն խիղճը չի կրնար բռնել Քրիստոնէական կրօնքին սեղը :

Ինչ բանի կը պարտինք ձեր այս օրուան խիղճի լուսաւորութիւնը, բայց եթէ՝ Քրիստոնէական կրօնքին, որուն լոյսով կրնաք ճանչնալ բարին և չարը, և կրնաք ուղղել ձեր կեանքը : Մինչ կը նաւարկէք կեանքի փոթորկալից ծովին վրայ, ունեցէ՛ք Քրիստոնէական կրօնքը իրբիւ ձեր կեանքի նաւը ուղղող զեկ մը, եթէ ո՛չ փոթորիկներէն քշուելով պիտի կորսուիք : Հարուստ Ամերիկացի մը լիւսն մը ձիւնապատ գագաթը պիտի ելէր . բայց չուզեց առնել իր հետ առաջնորդ մը : Երբ Ամերիկացին կը ճամբորդէր առանձին լեռն ի վեր, և 800 ոտք մնացած էր գագաթին համեմու համար, և ահա փոխանակ երկայն բայց ապահով ճամբան ընտրելու փորձեց ցիւց կողէ մը վեր ելլել, ուր ձիւնը ծածկած էր հողի չարժական և խարեւայ խաւ մը, որուն վրայ կոխողը մէկ քայլով իսկ կրնար շարժումի մէջ դնել ձիւնի ահող հիւս մը : Մարդը կոխելով ինկաւ և կտոր կտոր եղաւ : Առանց Քրիստոնէական կրօնքի առաջնորդութեան սոսկ իրենց իմաստութեան և զօրութեան ապաւինելով կեան-

քի բարձունքները ելլել փորձողներ կ'իյնան և կը կորսուին յաւէտ : Հին հեղինակներ , հին գործիքներ , հին մեքենաներ , հին ճարտարապետութիւններ կ'անցնին և կը մոռցուին , և ա՛նոնց կը յաջորդեն նոր հեղինակներ , նոր գործիքներ , նոր մեքենաներ , նոր ճարտարապետութիւններ : Հին երգի մը կը յաջորդէ նոր երգ մը , սակայն «Երկրի վրայ խաղաղութիւն և մարդոց մէջ հաճութիւն» երգը չէ կորսնցուցած երբէք իր հրապոյրը : Հին կրօնքներէ չասեմ որ անհետացած են . քայքայ Քրիստոնէական կրօնքը ընտւ չիցնար , վասնզի մարդու վրայ հիմնուած չէ . այլ՝ Քրիստոսի , դարերու Վէմին վրայ : Ի զուր անկրօններ կը յարձակին Քրիստոնէական կրօնքին դէմ , ան կը մնայ , և պիտի մնայ յաւէտ :

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔԸ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՆԵՐ

«Ամենայն Գիրք Աստուածաշունչք եւ օգտակարք ի վարդապետութիւն են եւ ի յանդիմանութիւն եւ յուղութիւն եւ ի խրատ տղարութեան» Բ. Տիմ. Դ. 16:

ԱՆՃԱԽԱՏՆԵՐ կը նկատեն Սբ. Գիրքը հաւատարմութիւն գիրքերու, եւ կ'ըսեն թէ «Սբ. Գիրքը լնտարներութեան չունի ուրիշ գիրքերէ: «Կը մերժեն Սբ. Գիրքին ներշնչութիւնը եւ կը հետեւին տրամադրանքներու: Սակայն Սբ. Գիրքը գործ չունի բարձր տրամադրանքներու հետ, այլ հլու հոգիին բայ աչքին հետ: Սբ. Գիրքը գործ չունի վերացական բաներու գննութեան հետ, այլ մարդկային փորձառութեան հետ: Սակայն ճշմարիտ են տնտեսականութեան բաժները Սբ. Գիրքի մասին: Մեր բնաբանը կը ներկայացնէ Սբ. Գիրքը

Ա. ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՇՈՒՆՁԸ. — Սբ. Գիրքը կը տարբերի բոլոր ուրիշ գիրքերէ իր Աստուածային յայտնութեամբ եւ Աստուածային ներշնչութեամբ: «Յայտնութիւն» կը նշանակէ բանալ քողը բանի մը վրայէն՝ որ առաջ ծածկուած

էր : Սակայն Սբ. Գիրքի յայտնութիւնը կը հշանակէ թէ Աստուած ինքզինքը յայտնած է մարդարէններու , ստաք-նաշներու , և վերջապէս Քրիստոսի միջոցով (Երր . Ա . 1-2) : Քրիստոսնեութիւնը ռենի Գիրք մը՝ որուն հեղինակն է Աստուած : Սբ. Գիրքը կը պարունակէ Աստուծոյ յայտ-նութիւնը , հետեւաբար չի նմանիր Վեջաներու , Զեւսա-վեսթիաի , ևայլն , որոնց հեղինակները սոսկ մարդ են : Արեւը և արեգակնային դրութիւնը կ'ենթադրուի թէ յա-ւաջ եկած են նախնական միջամածէն . նայնպէս Սբ. Գիրքին յայտնութիւնը յաւաջ եկած է Աստուծոյ , և կա-սարեւագործուած է ժամանակի ընթացքին մէջ : Աստ-ուած աստիճանաբար յայտնած է ինքզինքը : Եթէ նորա-ծին մանուկի մը միտ արուի , մանուկը չի կրնար մարտիկ մընը , հետեւաբար կը վնասուի : Չափահասի մը յայտնուածը մանուկի մը չի կրնար յայտնուիլ : Երբ մարդկութիւնը տակաւին մանուկ էր , Աստուած չառ քիչ բաներ յայտ-նեց մանուկ մարդկութեան . բայց երբ մարդկութիւնը երի-տասարդ և չափահաս եղաւ , Աստուած այն տաւն տւելի մեծ և բարձր յայտնութիւններ տուաւ . անոր , և վերջա-պէս չնորհեց Իր Որդիին միջոցով ամենամեծ յայտնու-թիւնը : Երբ Քոլոմագոս գտաւ Օրինոքօ դեաղ , բոին ի-րեն թէ իր գտածը փոքրիկ կղզի մէ . բայց սն պատաս-խանեց , «Այդպիսի գետ մը յաւաջ չի գար կղզիէ մը , այդ զօրաւոր հոսանքը բնդարձակ ցամաքի մը ջուրն լլլալու է : » Սբ. Գիրքին ճոխ յայտնութիւնը չի բղխիր մարդկա-յին հունաւոր միտքերէ , այլ Աստուծոյ անասնական իմաս-տութենէն : Ուրիշ գիրքերէ չատկար ներհնուած են Սբ. Գիրքէն , անոնց մէջ կը տեսնուի Սբ. Գիրքին ազդեցու-թիւնը : Ուրեմն Սբ. Գիրքը բարձր և գերազանց է այդ գիրքերէն : Ուրիշ կրօնքներու գիրքերը կը նկարագրուին

աստուածներ ամենազգի կիրքերու, վէճերու, կռիւներու, անառապիւթիւններու և մոլութիւններու ենթակայ, մինչ Սբ. Գիրքը կը ներկայայնէ Աստուած մը սուրբ, բարի, գթած սիրող։ Ուրեմն Սբ. Գիրքը կը գերազանցէ բոլոր ուրիշ կրօնքներու գիրքերը։

Սբ. Գիրքը կը գերազանցէ բոլոր ուրիշ գիրքերը, վասնզի «Աստուծոյ շունչն» է։ Սբ. Գիրքը գրողներ Աստուծոյ ներշնչուած էին, «Աստուծոյ սուրբ մարդերը Ս. Հոգիէն շարժուած՝ խօսեցան»։ Անոնք կը պնդեն թէ իրենց գրածները Աստուծոյ խօսքերն են։ Այսպէս կայ Սբ. Գիրքին մէջ Աստուածային ստորո մը։ Սբ. Հոգին խօսեցաւ անշափ, ո՛րչափ մարդը կրնար սանիլ և զրել իր լսածները։ Հայ Եկեղեցիին հայրերէն Իգնատիոս Վարդապետ՝ որ ապրած է ԺԲ. դարուն մէջ՝ կ'ըսէ, «Հոգւոյն է ամենայն՝ որ ես զրել նոցա, որպէս և կամեցաւ»։ Նոյնպէս Սարգիս Շնորհալին կը գրէ, «Զիա՛րդ մարթեր նոցա սոսկ բանս գրել՝ որ Հոգւովն խօսէին. ապա յայտ է թէ լեզուս միայն էր նոցա՝ որով Հոգին խօսեցաւ, իսկ բանքն Հոգւոյն»։ Սակայն Սբ. Գիրքին մէջ գոյութիւն ունի նաև մարդկային ստորո մը. բայց չէ կարելի ճշդել որոշապէս թէ ո՛րչափը՝ Աստուծոյն, և ո՛րչափը մարդկային է։ Սբ. Գիրքը գրուած է մարդկային լեզուով, և զայն գրողներ մեքենաներ չէին, պահած են իրենց մտաքին կարողութիւնները և հանդամանքները։ Սակայն իրապէս Սբ. Գիրքը Աստուծոյ յայտնութիւնը և շո՛ւնչն է։ Ի՞նչ ապացոյցներ կան այս մասին։

1. Հրաշքները.— Փաստաւ սապէս կը սահմանէ հրաշքը, «Գործողութիւն մը՝ որ կը գերազանցէ գործածուած միջոցներու բնական զօրութիւնը»։ Այս սահմանին համաձայն հրաշքը գերմարդկային բան մ'է, ուրեմն Աստուած

է հրաշքի հեղինակը : Բնութիւնը ընթացք մը , բնական
կարգ մը ունի . միեւնոյն պատճառներէն միեւնոյն ար-
դիւնքները յառաջ կուգան : Ֆարէնայթի 32 աստիճան
յուրտ մթնոլորտի մը մէջ ջուրը պիտի սառի . մինչ տաք
մթնոլորտի մը մէջ պիտի մնայ հեղուկ : Օդէն թեթեւ ա-
ռարկայ մը վեր կ'ելլէ օդէն . մինչ օդէն ծանր մարմին մը
կ'իյնայ գետին : Այս կարգի բնական օրէնքներու զար-
տուգութիւնը կը կոչուի հրաշք : Սբ . Գիրքը կը պարու-
նակէ բազմաթիւ հրաշքներ , Քրիստոսի հրաշքները , մա-
նաւանդ հրաշքներու հրաշքը , Քրիստոսի յարութիւնը :
Անհաւատներ , սակայն , կը մերժեն հրաշքի գոյութիւնը ,
և Սբ . Գիրքին նկարագրած հրաշքները կը համարին սուտ :
Բայց Քրիստոսի թշնամիներն անգամ կը խոստովանին Քր-
իստոսի ճշմարիտ հրաշքները , ինչպէս՝ Յովսեփոս Հրեա
պատմիչը , Յուլիանոս Ուրացոյ , Կելսոս , Պորփիր , Հը-
րէական Թալմուտը և Ապողոնիոս : Ուրիշ կրօնքներու մէջ
ալ կը ներկայացուին հրաշքներ , սակայն անոնց ստու-
թիւնը հասկնալու համար բաւական է ուսումնասիրել
այդ կրօնքները և անոնց հիմնադիրներուն կեանքը : Սուտ
հրաշքներու գոյութենէն կտրելով՝ է հետեւցնել թէ ամէն
հրաշք սուտ է : Կեղծ դրամը կ'ապացուցանէ թէ կայ
ճշմարիտ դրամ . նոյնպէս սուտ հրաշքներ կ'ապացուցա-
նեն ճշմարիտ հրաշքներու գոյութիւնը : Սբ . Գիրքին հր-
աշքները կը կրեն ճշմարտութեան դրոշմը : Կը գտնուին
նաև Քրիստոսի հրաշքները մագնիսականութեան վերա-
դրողներ : Այսօր մագնիսականութիւնը աւելի յառաջացած
է քան ասկէ քսան դար առաջ , մանաւանդ քսան դար ա-
ռաջ մագնիսականութիւնը գոյութիւն անգամ չունէր :
Սակայն Ինչո՞ւ այսօր մարդերնոյն մագնիսականութեամբ
չեն կրնար աղբիւրներէն գինի բղխեցնել , ինչո՞ւ չեն կր-

հար քաղել ծովի վրայ, ինչո՞ւ չեն կրնար կոչերու աշ-
քեր բանալ և կաղերու ոտքեր չնորհել, ինչո՞ւ չեն կրնար
քանի մը նկանակ հացը շատցնելով կերակրել հազարա-
ւորներ, ինչո՞ւ չեն կրնար մեռելներ յարուցանել, և մա-
նուանց ինչո՞ւ չեն կրնար մեռնելէ վերջ կենդանի դուրս
գալ գերեզմանէն: Աբ. Գիրքին հրաշքները իրական են,
և կ'ապացուցանեն թէ Աբ. Գիրքը տարրեր, և մանա-
ւանդ գերազանց է բոլոր ուրիշ գիրքերէ, կ'ապացուցա-
նեն թէ Աբ. Գիրքը Աստուծոյ շունչն է:

2. Մարգարեութիւնները.— Աբ. Գիրքը կը պարու-
նակէ մարգարէութիւններ՝ որոնք կառարուած են ժամա-
նակին, և միացածներն ալ պիտի կատարուին: Կարդա-
ցէ՛ք մարգարէներու գիրքերը, որոնց մէջ պիտի գտնէք
նախագուշակութիւններ Բաբելոնի (Ես. ԺԴ. 20-22),
Դամասկոսի (Ես. ԺԷ. 1), Տիւրոսի (Եզեկ. ԻԶ. 4, 14),
և ուրիշ քաղաքներու նկատմամբ թէ պիտի կործանին,
և այսօր անոնք կործանած են: Քրիստոս նախագուշակ-
ուած Մեփան է, որ աշխարհ կուգայ իբրեւ մարգարէու-
թեան լրումը: Քրիստոս մարգարէացաւ Երուսաղէմի կոր-
ծանութեամբ, տաճարին քակտումը, Հրեաներու ցրումը, և
այսօր տառապէս կատարուած կը գտնենք Քրիստոսի մար-
գարէութիւնը: Ո՞ւր են հեթանոսներու գուշակութիւն-
ները և դիցարանութիւնները, շատեր կորսուած են իս-
պառ և միացածներն ալ պիտի կորսուին վերջապէս: Ա-
նոնց գուշակութիւնները անտի բաներ էին, և չեն կա-
տարուած: մինչ Աբ. Գիրքին գուշակութիւնները կատար-
ուած են: Այսպէս մարգարէութիւնները և անոնց կա-
տարումը կը յատկանշեն, կը բնորոշեն Աբ. Գիրքին գե-
րազանցութիւնը բոլոր ուրիշ գիրքերէ, և կ'ապացուցա-
նեն թէ Աբ. Գիրքը Աստուծոյ շունչն է,

Բ . ՍԲ . ԳԻՐՔԻՆ ՅԱՐՄԱՐՈՒՄԸ ՄԱՐԴՈՒՆ ԱՅ-
ԼԱԶԱՆ ԲՆՈՒԹԻՆՆԵՐՈՒՆ .— 1 . Մարդուն զիպիա-
կան յնուքեան . — Ար . Գիրքը կը սորվեցնէ մաքրութիւն ,
խնայողութիւն , ժաշկաւութիւն , ողջխառնութիւն , անձ-
նագոյտում , առողջ և զօրծաղրելի կանոններով , և այս-
պէս կը խորհի նաեւ մարդուն ֆիզիքական բնութեան վը-
րայ : Ար . Գիրքը կը սորվեցնէ առողջ և զօրաւոր պահել
մարմինը առողջապահիկ սկզբունքներով , և չակարացնել
զայն երկրաքարչ մոլութիւններով : Ար . Գիրքը զինե-
մութեան վնասակար ազդեցութիւնը ցոյց տալու համար
կը պատկերացնէ Դովաի գինեմոլութիւնը : Հօր մը հան-
դէպ անհնազանդութեան ցառալի հետեւանքները ցուցնե-
լու համար կը ներկայացնէ Արիստոտէի ապստամբութիւնը
Դաւիթի դէմ : Ազահութեան վնասակարութիւնը ցոյց
տալու համար կը մատնանշէ Յուդաի , Անանիայի և Սա-
փիրայի պատմութիւնները : Այսպէս Ար . Գիրքը , իբրեւ
Աստուծոյ շունչը , կը յարմարի մարդուն ֆիզիքական բը-
նութեան :

2 . Մարդուն մշաւոքական բնուքեան .— Ար . Գիրքը
կը յարմարի միաքի ամէն տասիճանի : Անոր մէջ թէ՛ գի-
տունը և թէ՛ ագետը կրնան գտնել իրենց մասաւորական
անունդը : Շատ գիրքեր կան , որոնք կը զարգացնեն մար-
դուն մասաւորական կարողութիւնները , բայց Ար . Գիրքը
կը գերազանցէ զանոնք : Հնախոյզը կրնայ գտնել Ար .
Գիրքին մէջ հին ազգերու և քաղաքներու պատմութիւն-
ները և յագուրդ տալ իր հնոսիրական տենչին : Բանաս-
տեղծը կրնայ զարգացնել իր բանաստեղծական երեւակա-
յութիւնը , երբ կը մխրճի Ար . Գիրքին բանաստեղծական
գեղեցիկ մասերուն մէջ : Օրէնսդիրը կրնայ գտնել Ար .
Գիրքին մէջ իմաստուն և արդար օրէնքներ : Մարդո-

սէրը կրնայ գտնել Սբ. Գիրքին մէջ մարդասիրութեան և անձնազոհութեան հիանալի օրինակները : Հաճառականը կրնայ սորվիլ Սբ. Գիրքէն վաճառականութեան արդար սկզբունքները : Նոյն խակ ապէսը կրնայ գտնել այնպիսի սկզբունքներ , որոնք կը բարձրացնեն և կը զարգացնեն իր մտաւորական կարողութիւնները : Սրբ. Ուիլերմ Ճօնսըն կ'ըսէ , «Սբ. Գիրքը , թո՛ղ որ Աստուծոյ տրուած է , կը պարունակէ ա՛յնչափ վսեմութիւն և գեղեցկութիւն , ա՛յնչափ մաքուր բարոյական , ա՛յնչափ կարեւոր պատմութիւն , և ա՛յնչափ ազնիւ հատուածներ բանաստեղծութեան և ճարտարխօսութեան , որչափ կարելի չէ գտնել ուրիշ գիրքերու մէջ , որոնք պրտւած են բոլոր դարերու և լեզուներու մէջ :» Թասսօ , Տանթէ , Միլտոն , Շէքսպիր և ուրիշներ Սբ. Գիրքէն ներշնչուած գրեցին բանաստեղծական հիասքանչ կտորներ : Միքայէլ Անճէլօ , Ռափայել , Թիթիան , Ալվազովսքի և ուրիշներ Սբ. Գիրքին ներկապնակին մէջ թաթխելով իրենց վրձինը նկարեցին չքնաղ նկարներ : Տօքթ. Ալմէյրիկ կ'ըսէ , «Աստուածաշունչն է արգարե հրաշալի կանթեղ մը՝ որ կրնայ կատարել այնպիսի սքանչելիքներ , զորս և ո՛չ մէկը կրնար երբէք կատարել :» Սբ. Գիրքը կը գերազանցէ բոլոր ուրիշ գիրքերը քանի որ կը յարմարի մարդուն մտաւորական բնութեան :

3. Մարդուն բարոյական և հոգեկան բնութեան.— Սբ. Գիրքը կը յայտնէ գթած , սիրալիկ Աստուած մը՝ որ մարդուն փրկութեան համար կը մարդանայ և կը մեռնի խաչին վրայ : Սբ. Գիրքը գոհացում կուտայ մարդուն խիղճին և կը շնորհէ սրտի խաղաղութիւն : Սբ. Գիրքը հայելի մ'է , որուն մէջ նայողը կը տեսնէ իր մեղսալից սիրտը , կը մաքառի մեղքին դէմ , և անյողդողդ քայլե-

րով կը յառաջանայ սրբութեան և անմահութեան շաւղին մէջ : Սր . Գիրքը կը մանկէ մահամերձին սննեակը , և ո՛չ միայն կը մեղմացնէ մահամերձին ցաւերը և տագնապնեւը , այլ նաեւ կը փարատէ մահուան վախերը , փախանկը կուտայ մահամերձին դէմքին , և տղօթք և երգ անոր շրթներուն : Անհաւատն Հիւմ անգամ մը իր բարեպաշտ մօր՝ որ Սր . Գիրք կը կարդար՝ բաժ էր . « մէկզի՛ բրէ այդ գիրքը : » Իր մայրը մահուան ատեն կը գրէ իր սր-զին , « Ի՞նչ գիրք կը յանձնարարեալ ինձ որ մխիթարէ զիս իմ տագնաոյներու մէջ : » Հիւմ չկրցաւ գտնել գիրք մը յանձնարարելու համար : Սր . Գիրքը մահամերձին մխիթարութիւնն է , ան երգել կուտայ մահամերձին , « Թէև մահուան շուքի ձորին մէջ ալ պտտիմ , չարէն պիտի չ՝ վախնամ , վառնայի Դուն իմ հետս ես : » Շատ փոքրատ-փաներ յայտնեցին սրատուական ճշմարտութիւններ , բայց ո՛չ մէկը կրցաւ վերցնել ապագայի վարագոյրը և ցոյց տալ յաւիտենականութեան իրականութիւնները : Ամէն մարդ կը տեսնէր գերեզմանէն անդին սոսկայի խաւար , անծա-նօթութիւն և ոչնչութիւն : Ծերունի անհաւատ մը իր մահուան ատեն գոչեց , « Ահա կը նետուիմ խաւարի մէջ , եթէ աշխարհը իմա լլղար , սիրով կուտայի զայն որ մը աւելի ապրելու համար : » Սր . գիրքը , սակայն , լուսաւորելով գերեզմանը կը փարատէ մահուան երկիւղը . ան ի յոյս կը հանէ կեանքը և անմահութիւնը , վառնելի Սր . Գիրքը յաւիտենական կեանքին յայտնութիւնն է , ան կ'ոգեւորէ խոնջած Քրիստոնեաները ընթանալու դէպ ի լուսափայլ երկինքը , Փրկչին քով : Ո՛ր գիրքը Սր . Գիրքին չափ գոհացում կրնայ տալ մարդուն բարոյական և հոգեկան բնութեան : Ուրեմն Սր . Գիրքը կը գերազանցէ բո-լոր ուրիշ գիրքերը :

Գ. ՍԲ. ԳԻՐԳՐ ՄԵՐԺՈՂՆԵՐ. — 1. Տղիս են Սր. Գիրսիս մասին. — Գաղղէացի Պէրոտոս, Դամասկացի Նիկողայոս և Եգիպտացի Մանէթօ, և ուրիշ նշանաւոր հին մասնաւորներ կը խօսին միմ նաւի մը աւերակներուն վրայ, որոնք դեռ իրենց օրով կը գտնուէին Հայաստանի լեռներուն վրայ: Այլ նաւը Նոյի տապանն է: Երբ տապանը կեցաւ Արարտա լեռան վրայ, Նոյ իրեններուն հետ դուրս ելլելով իջեալն բրաւ, և այդ տեղը կայ մինչև այսօր գիւղ մը՝ որ կը կոչուի Նախիջևան: Անհաւատներ ինչ գիտեն այս կարգի պատմական իրողութիւններու վրայ: Վստահ եղէք թէ անոնք որ այսօր կը մերժեն Սր. Գիրքը, կ'ամ քնաւ կարդացած չեն զայն, և կամ անոր սոսկ գիրը կարդացած են: Հալլի անուն նշանաւոր աստեղագէտը օր մը երբ Այդաք Նիւթընի ներկայութեան կը խօսէր Սր. Գիրքին դէմ, Նիւթըն ըսաւ ներկաներուն, «Երբ Հալլի աստղարաշխութեան վերաբերող նիւթի մը վրայ խօսի, կարեւորութիւն տուէք իր խօսքերուն. բայց երբ Սր. Գիրքին վրայ կը խօսի, բնաւ կարեւորութիւն մի՛ տաք, վասնզի երկինքի լուսաւորները ուսումնասիրած է, սակայն Սր. Գիրքը ուսումնասիրած չէ, և բան չգիտէ Սր. Գիրքին մասին, հետեւորդս իրաւունք չունի բան մը խօսելու:» Նոյն պատասխանը կրնայ տրուիլ այսօրուան անհաւատներուն, որոնք առանց Սր. Գիրքը կարդալու և քննելու կը մերժեն զայն: Սր. Գիրքը ուշադիր քննող մը Տէքարթի պէս կ'ապշի, կը սքանչանայ: Քարլայի հետ կը գոչէ, «Սր. Գիրքի նման ուրիշ գիրք մը եղած չէ և պիտի չըլլայ ալ:» Նեւտոնի հետ կ'աղաղակէ, «Ես Սր. Գիրքը կը համարիմ ամէն փիլիսոփայութեան բարձր: Վաւերականութեան նշաններ կը տեսնեմ աւելի Սր. Գիրքին քան թէ ուրիշ ո՛ր և է պատմութեան մէջ:»

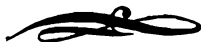
Լոք փնջլիտօփայլն հետ կը բացադանչէ , «Ար . Գիրքը ունի հեղինակ զԱստուած . աւարկայ՝ յաւիտենականութիւնը , և նիւթ՝ անխաղ ճշմարտութիւնը :» Սրբ Ուրբերմ ծոն-
պնի հետ կը գոչէ , «Երկու մասեր՝ որոնցմէ կը բաղկա-
նայ Ար . Գիրքը , կապուած են իրարու այնպիսի գրուած-
ներով՝ որոնք չունին բնաւ նմանութիւն , ո՛չ ձեւով և ո՛չ
ստով , որ և է գրութեան մը հետ , զոր Յոյն , Հնդկ , Պար-
սիկ և Այսորական գրութիւնը կրնայ ընծայել մեզ : Նոսե
Ար . Գիրքի մէջ գուշակուած շատ դէպքերու կատարումը ,
գուշակութեան փամփանակէն շատ վերջը , զօրեղ պատճառ
է հաւատալու թէ Ար . Գիրքը հարազատ ծնունդ է , ուս-
տի և Աստուածադրեցիկ :» Տրէզորնի թանգարանին մէջ
կայ արծաթեայ հաւկիթ մը : Երբ դպչիք զսպանակի մը ,
հաւկիթը պիտի բացուի և ոսկեղէն վառեակ մը դուրս պի-
տի գայ : Երբ վառեակին վրայ գտնուած զսպանակին
դպչիք , պիտի բացուի վառեակը և դուրս պիտի գայ գո-
հարազարդ թագ մը : Երբ դպչիք թագին վրայ գտնուած
զսպանակին , պիտի բացուի թագը , և դուրս պիտի գայ
ողամանեկայ չքիզ մատանի մը : Ար . Գիրքը կը նմանի
այդ արծաթեայ հաւկիթին : Ո՛րքաններ չեն ուզեր դրա-
չիլ զսպանակին և բանալ զայն , և միեւնոյն ատեն յա-
մառօրէն և սոցիտարար կը պնդեն թէ բան չկայ մէջը :
Բացէ՛ք զայն , և պիտի տեսնէք գոհարներ անոր մէջ :

2. Իրենք կը վնասուին.— Փրոֆէսոր մը կատաղի
գաղանի մը նման կը յարձակէր մըշտ Ար . Գիրքին վրայ
և կը ծաղրէր զայն : Օր մը մարդ մը ըսաւ անոր , «Ին-
չու՛ Ար . Գիրքը՝ հանգիստ չէք թողուր , ինչու՛ անգամ մ'ալ
չէք յարձակիր Հոմերոսի և Շէքսպիրի գէմ :» Անհաւատ
Փրոֆէսորը պատասխանեց , «Վասնզի Ար . Գիրքը հան-
գիստ չի թողուր զիս :» Ահա թէ ինչո՛ւ անհաւատներ կը

մերժեն Սբ. Գիրքը : Սբ. Գիրքը չի վնասուիր բնաւ. անհաւատներու յարձակումներէն , ան՝ ինչպէս կ'ըսէ մէկը՝ կը նմանի խորանարդի մը , երբ թշնամիներ կը կարծեն թէ աապաղեցին զայն . ան դարձեալ կը կենայ իր առաջին բարձրութեան մէջ : Դասական պատմութեան մը համաձայն , անդամ մը կրակը կը կործանէ Պիւրիւնեան լեռներու բնակիչներուն այգիները և պարաէզները , և երբ բնակիչներ կ'ողբային իրենց կորուստին համար , տեսան թէ կրակը ժայռերու մէջէն դուրս հանած էր արծաթի մեծ հանք մը : Անհաւատներ Սբ. Գիրքին դէմ յարձակելով կ'այլին մեր աւանդութիւնները . բայց երևան կը բերեն աւելի խորիմաստ և թանկագին ճշմարտութիւններ : Անհաւատներու բոլոր պողտուքները չեն կրնար խեղդել Սբ. Գիրքին ձայնը : Սբ. Գիրքին դէմ ամենաբուռն կերպով յարձակողներէն Վոլթէս սատկեցաւ սարսափի և յուսահատութեան մէջ , և Փէյն գլնովի մը պէս մեռաւ : Սակայն Սբ. Գիրքը կ'ապրի դեռ , և ոչնիստի ապրի մինչև դարերու վերջը : Անհաւատներ կրնան յարձակիլ Սբ. Գիրքին վրայ . բայց չեն կրնար յարձակիլ Սբ. Գիրքին միջոցով յառաջ եկած ազնիւ նկարագիրներու և առաքինի կեանքերու վրայ : Սբ. Գիրքը կրանիթեայ ժայռ մ'է , զոր կը կրծեն անհաւատներ . բայց փոխանակ զայն փշրելու կը փշրին իրենց ակումները , կը քարդեն իրենց զլուխը այդ ժայռին զարնուելով : Այսպէս անհաւատներ Սբ. Գիրքին դէմ յարձակելով չեն կրնար վնասել զայն , այլ իրենք կը վնասուին :

Անաբարութեամբ և ակար ստամոքսի տէր մորդ մը կըրնայ չախորժիլ և չուտել իր առջեւ դրուած սեղանի մը սննդարար և համադամ կերակուրներէն . բայց այդ կերակուրները չեն կորսնցնէր իրենց արժէքը : Սբ. Գիրքը հա-

մաղամ կերակուրներով պատրաստուած սեղան մէ , ան-
հաւատներ չեն տիրութիւր Սր . Գիրքին կերակուրներէն , և
սակայն այդ ապացոյց մը չէ թէ Սր . Գիրքը չունի սնուն-
դարար յատկութիւն : Դիւրին է քակել , բայց դժուա-
րին է չիմել : Շատ դիւրին է քակել գեղեցիկ չէնք մը ,
բայց դժուար է կոտուցանել գեղեցիկ չէնք մը : Դիւրին
է վերցնել կեանք մը . բայց դժուար և գրեթէ անկարելի
է այդ կեանքին տեղը լեցնել : Դիւրին է գունագեղ ծա-
ղիկ մը փչել , բայց Աստուած միայն կրնայ կազմել ծա-
ղիկ մը : Դիւրին է քանդել Սր . Գիրքը , բայց դժուար
է անոր պէս հաս մը գրել : Անհաւատներ կրնան ներ-
կայացնել Սր . Գիրքին հաւասար ուրիշ գիրք մը : Եթէ
չեն կրնար , ինչ իրաւունքով կը ջանան խլել մեր ձեռ-
քէն այդ Աստուածային և անդուգական Սր , Գիրքը : Ե-
թէ Սր . Գիրքը չըլլայ , ինչ կրնամ կարգալ բնասնական
սեղանին շուրջը , ինչ կրնամ կարգալ հիւանդ մը կամ
նեղուած մը սփոփելու համար , ինչ կրնամ կարգալ փոր-
ձութիւններով ստանջուող մէկու մը՝ որ յաղթէ իր փոր-
ձութիւններուն , ինչ կրնամ քարոզել բեմէն : Ո՛հ , ևս
չեմ տար Սր . Գիրքը՝ որ զիս շուտաւորաւ , իմ նկարա-
գիրս աղնուացուցած , կեանքի ցաւոտ պարագաներուն
մէջ զիս միտիւարած , փորձութիւններու դէմ զիս գորա-
ցուցած է . և պիտի շուտաւորէ նաեւ այն մուկ գերեզ-
մանը՝ որուն մէջ պիտի մտնեմ օր մը , և անոր լոյսով
պիտի հասնիմ կեանքի և անմահութեան : Թո՛ղ անհա-
ւատներ յարձուկին Սր . Գիրքին վրայ . բայց ես չեմ տար
զայն , քանի որ անհաւատներ չեն կրնար տալ լինձ անոր
հաւասար ուրիշ գիրք մը :

ՄԱՐԴՈՒՆ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ

«Ո՛վ է մարդ՝ զի յիշես դու գնատ» Սաղ. Ը. 50

ՄԱՐԴ բառին երբայեցիւրէնն է էնօջ՝ որ կը նշ-
շանակէ մարդը իր ակարութեան և նուաասու-
թեան մէջ։ Դաւիթ երկու անգամ կը հարցնէ ,
«Ո՛վ է մարդ,» անգամ մը մեր բնաբանին մէջ, երբ կը խոր-
հի մարդուն Աստուծոյ միջոցով նուաասութենէ բարձրա-
նալուն վրայ . և երկրորդ անգամ (Սաղ. ճՈԴ. 3) , երբ կը
խորհի մարդուն սենայնութեան և անարժէքութեան վը-
րայ։ Յոբ եւս կը գոչէ , «Զի՛նչ է մարդ՝ զի մեծացուցեր
գնատ , կամ զի հայեցիս ի նա մաօք» (Յոբ . է . 17) :

Ի՛նչ է մարդը . — Եթէ բացածաճանչ արեւը երկրէն
միլիոնաւոր անգամ մեծ է , սրբան մեծ են , ուրեմն ,
երկինքի պարզուն աստղերը : Ի՛նչ է մարդը այդ լուսա-
ւորներուն քով , եթէ ոչ աննշան հիւլէ մը : Ո՛րքան մեծ
է տիեզերքը : Իթէ միլիոնաւոր տարիներ կարենաք ճամ-
բորդել , պիտի չհասնիք դարձեալ տիեզերքի վախճանին .
պիտի դիտէք միլիոնաւոր լուսաւորներ , նոր աշխարհներ ,
և սակայն ձեզմէ անդին պիտի գտնէք դարձեալ անհու-

հուլիսն մի : Անծայրածիր է տիեզերքը : Բայց ի՞նչ է մարդը տիեզերքին քով , չնչին որդ մը :

Ի՞նչ է մարդը . — Թէև աննշան հիւլէ մ'է մարդը տիեզերքի մեծութեան քով , և ասկայն ան երկրի իշխանն է , և Արարչագործութեան զլուսն-գործոցը : Մարդը Աստուծոյ վերջին գործն է : Աստուած ստորին յաներէն կը սկսի Իր Արարչագործութիւնը , և հետզհետէ կը ստեղծէ աւելի կատարեալը , և վերջապէս կը ստեղծէ մարդը : Եւ որքան խնամք մարդուն ստեղծագործութեան մէջ , երբորդութեան երեք անձերը սրահ մը կը խորհրդագցին , և Աստուած Իր պատկերը կը դրոշմէ տիեզերքի մեծութեան քով հիւլէի չափ արմէք ումեցող մարդուն վրայ , և զայն չափ կը բարձրացնէ , մեծ տիեզերքէն աւելի կը մեծցնէ զայն : Մարդուն այս մեծութեան առջև չէ՞ք ստիպուիլ սաղմոսերգու Դաւիթի հետ գոչել , « Յորժամ աւսից զերկինս , զգործս մատանց քոյ , զլուսին և զաստիղս զորոյս հաստատեցիր . Ո՞վ է մարդ՝ զի յիշես զու զնա , կամ որդի մարդոյ , թէ այց ինչ արասցես զու նմա : Փոքր ինչ խոնարհ արարեր զնա քան զհրեշտակս քո , փառօք և պատուով պատկեցիր զնա : »

Ի՞նչ է մարդը . —

Ա. ՅԻՋԻՔԱԿԱՆ ԷԱԿ ՄԸ . — Մարդը բնութեան փառապատկն է : Ան թէև սահմանաւորուած է իր մարմինով ժամանակի և միջոցի մէջ , բայց անոր մարմինը կը գերազանցէ բոլոր ուրիշ տարրեաները , նոյն իսկ անասուններու մարմինները : Հրաշալի մեքենայ մ'է մարդուն մարմինը , որուն մէջ բազմաթիւ մկաններ , ոսկորներ , միլիոնաւոր ջիղեր և մորթային ծակաթիւքներ կը գործեն կանոնաւորապէս , արիւնը շրջան կ'ընէ սիրտին , թոքերուն և երակներուն մէջ . կերակուրը կը մարսուի սաւառքով

և աղիքներու մէջ : Մեծ է մարդը նոյն իսկ իր մարմնո-
նով , վառնոյի տրեւր և երկինքի աստղերը պիտի չիջանին
օր մը , աշխարհը և ամբողջ տիեզերքի աստրականները պի-
տի անհետանան , սակայն մարդուն մարմինը , յարսւթիւն
սուած փառաւոր մարմինը , պիտի ապրի յաւէտ : Բայց
այն մարդը միայն մեծ է , որ ասովջ պահած է իր մար-
մինը , և ակարացուցած չէ ոգելից լմպկիքներով , ծխա-
խոտով , մոլեկան կիրքերով և երկրաքարչ մոլութիւննե-
րով : Լուտեր ունէր զօրաւոր մարմին մը . այնպէս որ՝
եթէ ուղեր՝ կրնար դիմադրել իր հալածիչներէն հինգ հո-
գիի միանգամայն : Կեանքի պայքարին մէջ զօրաւոր և
աւուղջ մարմիններու պէտք կայ . և այն միայն մեծ է ,
որ ունի զօրաւոր և աւուղջ մարմին մը :

Բ. ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆ ԷԱԿ ՄԸ .— Մարդուն միտքը ու-
նի երեք կարողութիւններ՝ որոնք կը կազմեն երրորդու-
թիւն մը մարդուն մէջ , և կը ջրլացնեն Աստուածային
Երրորդութիւնը . և այդ երեք կարողութիւնները թէև է-
ութեամբ մէկ , բայց պաշտօնով և գործով աւարքեր են ի-
րարմէ , և միեւնոյն անձնաւորութեան , եւ ինչ կարողու-
թիւնները , արտայայտութիւնները և վիճակներն են :
Միտքն ունի յետագայ երեք կարողութիւնները .—

1. Իմացականութիւն .— Իմացականութիւնն է միտ-
քին այն կարողութիւնը՝ որով մարդ կ'իմանայ , կը խոր-
հի , կը բազդատէ , կը տրամաբանէ , և այլն : և իմացա-
կանութիւնը իր այլազան ներգործութիւններով աղբիւրն
է մարդուն հմտութեան : Իմացականութիւնը կապ ունի
աշխարհի արտաքին առարկաներուն հետ . այնպէս որ և-
թէ բաժնուի միտքը այդ առարկաներէն , կամ եթէ ա-
ռարկաներ չըլլային , այն ատեն ճաշակել , հոտառել , լսել ,
աւանել և շօշափել գոյութիւն պիտի չունենային : Աւրե-

մին տեսնողը աչքը չէ , ոչ ալ լսողը՝ ականջը , ալլ իմացականութիւնը : Հեռաւոր աստղեր չեն տեսնուիր առանց հեռադիտակի , սակայն ո՛վ է տեսնողը , հեռադիտակը , թէ հեռադիտակը սոսկ գործիք մէ տեսնելու համար : Աչք , ականջ , քիթ , բերան և ձեռք սոսկ գործիքներն են իմացականութեան : Ականջին վրայ դուրսէն տպաւորութիւն մը տեղի կ'ունենայ , և իսկոյն ձայնական ալիքներ կը համնին միաքին , և ահա կը լսէք : Երբ լոյսի ճառագայթները կ'աղղեն ձեր աչքին յանցակերպ թաղանթին վրայ , նոր փոփոխութիւն մը տեղի կ'ունենայ միաքին մէջ , և ահա կը տեսնէք : Ձեր ձեռքը կը զնէք յուր մարմինի մը վրայ , իսկոյն փոփոխութիւն մը ձեր միաքին մէջ , և ահա կը զգաք մարմինին ցրտութիւնը : Լուսաշրկարչական զգայուն տպակին իր դիմացի ատարկաներուն տպաւորութիւնն առնելով կը ցոլացնէ զանոնք : Իմացականութիւնը այդ տպակին նման արտաքին առարկաներու տպաւորութիւններն բնդունելով կը ցոլացնէ դարձեալ զանոնք զգայարաններու միջոցով : Անասուններ թէևս ունին աչք , ականջ , զգայարաններ , բայց բան մը չեն իմանար , անոնք չեն կրնար խորհիլ , բողբոջանալ և տրամաբանել : Ուրեմն մեծ չէ՞ մարդը իր իմացականութեամբ :

2. Զգացողութիւն .— Մարդը իր սոյն կարողութեամբ կը սիրէ , կը կարեկցի , կ'ութախանայ , կը ծիծալի , կը բարկանայ , կը յուզուի , կը տրտմի , կուլայ , եւայլն : Մարդուն զգացողութիւնը կը բաժնուի երկու մասերու , քնակաճ և քառոյակաճ : Անասուններ ունին բնական ազդեաններ , ախորժակներ , հակամիտութիւններ և կիրքեր մարդոց պէս , և թերեւս մարդերէ ա՛լ աւելի բարձր աստիճանով մը , կը հաճին , կը բարկանան , կ'ընդունին , կը

մերժեն , կո սիրեն և կ'առան . սակայն զուրկ են բարոյական զգացողութենէ : Անաստուններ բնական ազդու մով մի կը հասկնան մարդոց պէս ազէկը և գէշը . բայց մարդը բնական բարիքն գիտութենէ զատ ունի նաեւ բարոյական բարիքն զերազանց գիտութիւնը : Անաստուններ գիտեն թէ ո՛րն է բազմալին . սակայն մարդը անասունին գիտցածէն զատ գիտէ նաեւ բարոյական լոյսով որոշել և ընտրել երկու բազմալին բաներէն մին : Մարդուն բարոյական զգացողութիւնը պատասրի մը պէս արդարութեան կշիռքով կը քննէ մարդուն գործերուն չարժառիթները , կը բազդատէ զանոնք , և կը վճռէ թէ ո՛րն է ուղիղը : Մարդը իր բարոյական կարողութեամբ կը ստարքերի անասունէն , և կը հասկնա ուղիղին և սխալին տարբերութիւնը , և կրնայ կատարել ուղիղը և մերժել սխալը : Մարդը կրնայ լլնալ սուրբ մը և փոխուիլ Աստուծոյ պատկերին փառքէ փառք , և կամ կրնայ ընկղմիլ մեղքերու և չարութիւններու մէջ և դառնալ Սատանայ մը : Մարդը միակն է երկրի վրայ , որ ունի ազասութիւն անձնակործանումի կամ անձնակառավարութեան : Վերցուցէ՛ք խիղճը , բարոյական բնութիւնը մարդուն մէջէն , և ահա ան անասուն մը պիտի դառնայ : Իր խիղճով , իր բարոյական բնութեամբ մեծ է մարդը :

3. Կամփ .— Կամքը միտքին միւս կարողութիւններէն աւելի բարձր և աւելի հեղինակութեան տէր է , այնպէս որ առանց կամքի միւս կարողութիւնները գրէթէ անօգուտ բաներ կը դառնան : Իրաւամբ , ուրեմն , Հօրն Դուք կ'ըսէ , « Կամքը կամարը կազմող այն մասն է որ կը կոչուի բանալի , մնացածը բան մը չէ մինչեւ որ կամքը չկապէ և չգոցէ » : Կամքով կ'որոշուին մեր խորհուրդները , մեր զգացումները , մեր կամեցողութիւնները : Կամքին վեր-

ջին զճիտը կ'որոշէ ուղիւղը և սխալը : Իմացականութեան և զգացողութեան ներգործութիւնները առանց կամքի բանութեան և փոփոխականութեան սխալը պիտի կրէին , և մարդը՝ անղէկ նաւի մը նման՝ պիտի քշուէր իր ըստորին կիրքերէն բուռն թափով մը : Կամքը կը կառավարէ միտքին բոլոր ներգործութիւնները հեղինակօրէն և իշխանական կերպով : Կամքն է որ կ'ուղէ կամ չուղեր , կ'ընդունի կամ կը մերժէ : Բարեկամութիւն և թշնամութիւն կամքի արդիւնք են : Այսպէս մարդը ունի կամքի ազատութիւն , և կրնայ իր ուզածն ընել կամ չընել : Սակայն կամքն ալ ունի իր օրէնքները , ինչպէս ունին իրենց օրէնքները արեւը , աստղերը , բոյս , քար և նոյն իսկ շամանդաղ : Անասուններու մէջ չկայ կամք , բարձրագոյն իմաստով : Ուրեմն մեծ չէ՞ մարդը իր կամքով :

Գ. ՀՈԳԵԿԱՆ ԷԱԿ ՄԸ. — Արեւը թէև մեծ է և փառաւոր , բայց չի կրնար խորհիլ Աստուծոյ խորհուրդները . կրնայ կատարել Աստուծոյ նպատակը , բայց անգիտակցօրէն և առանց վերահասու ըլլալու Աստուծոյ նպատակին : Սակայն մարդը կ'ըմբռնէ Աստուծոյ նպատակը , և գիտակցօրէն կը կատարէ զայն : Մարդը ունի բանականութիւն մը , որով կրնայ հասկնալ աշխարհը՝ զոր Աստուած ստեղծած է : Բանականութիւն կը նշանակէ ուղիղ միտք (common - sense) . փորձառութենէ քաղուած ընդհանուր ճշմարտութիւններ , որոնք ամբարուած են գիտակցութեան և դատողութեան մէջ : Բանականութիւն կրնա նշանակէ մարդուն բանական կարողութիւնը՝ որով մարդը կրնայ գիտնալ սկզբունքներ և արամբարանական ճշմարտութիւններ : Բանականութիւնը է այն կարողութիւնը՝ որով կ'որոշենք այն ճշմարտութիւնները որոնք ընդհանուր և կարեւոր են : Բանականութիւնը Աստուծոյ մէկ պար-

գեւն է , որ կը ցորացնէ զԱստուած . Յակոբի սանդուխն է , որ հաստատուած է երկրի և երկինքի միջև , որուն գագաթը կիցած է Աստուած՝ զոր տննելու համար նա-
յիլ պէտք է ուշադրութեամբ : Փիլիսոփայութիւնը կ'ըսէ ,
«Մարդուն գերագոյն փառքն է ըլլալ յանախան էակ մը ,
դիմնալ բաշարձակ , յաւիտենական և անգերական ճշ-
մարտութիւնը» : Մարդը տնի գիտակցութիւն մը՝ որ ու-
նի երկու պաշտօններ , կ'առաջնորդէ հմտութեան (Know-
ledge) , և կ'առաջնորդէ գործի : Մարդը բարեշրջումը
օրէնքով դարդացած է ստորին նախահայրերէ , որոնց մէջ
մաքուր բանականութիւնը չառ քիչ գոյութիւն ունէր , և
որոնց միտքը գործիք մ'էր չարմելու շրջակայ ազդեցու-
թիւններու համաձայն : Հետեւորդ գիտակցութիւնը ու-
նոնց մէջ տեսակ մը տւելցուած կենսաբանական կատա-
րելութիւն մ'էր : Սակայն մարդը ամէն պարագայի տակ
գիտակցութիւն ունի իր անձնականութեան : Լոյս , օդ ,
արեւ , աստղեր «իբր» են : Բոյսեր , ձուկեր , թռչուններ ,
անասուններ , «կեանքեր» են : Մարդը «անձ» մ'է : Տէ-
քարթ կ'ըսէ , «Կր խորհիմ , որով եմ» : Իսկ սրամիտ փի-
լիսոփայ մը կ'ըսէ , «Եթէ խոզը կարենար բաւ թէ ես խոզ
եմ , պիտի դադրէր խոզ ըլլալէ» : Մարդը կրնայ բաւ թէ
եւ մարդ եմ : Մարդուն այս գիտակցութիւնը կ'ապա-
ցուցանէ հոգիի գոյութիւնը : Մարդը իր հոգիով անխա-
մեծ է անգերքի բոլոր առարկաներէն , ո՛րքան արեւը
մեծ է ճճիէն : Սակայն անհաւատներ կ'ուրանան հոգիի
գոյութիւնը , և խորհուրդ , արամաքանութիւն , եայլն կը
վերագրեն ուղեպիւն : Բայց ուղեպիւն խորհուրդի գործիքն է
և ոչ թէ պատճառը : Եթէ ուղիղ ըլլար անհաւատներու
վարկածը , այն ատեն մարդը չէր ունենար ուէ պատաս-
խանատուութիւն : Եթէ ուղեպիւն կը նմանի ելեքտրական

մեքենայի մը , և խորհուրդը եկեքարականութեան՝ որ յառաջ կուգայ մեքենայէն , եթէ խորհուրդն ուղեղին արդիւնքն է , այն աստն չկայ չար մարդ աշխարհի վրայ , և անմահութիւն՝ մահէ վերջ : Ուրիշով Թոմարն Եւոդեան քնարի մը և ջութակի մը օրինակով կ'ապացուցանէ հոգիի գոյութիւնը : Եւոդեան քնար մը և ջութակ մը չինուած են միեւնոյն սկզբունքով . սակայն դէ՛ք Եւոդեան քնար մը պատուհանին մէջ , և հովր փշելով թելերուն վրայ յառաջ պիտի բերէ երաժշտութիւն մը՝ որ ամբողջապէս կախում ունի Եւոդեան քնարին բնութիւնէն , և պատուհանին և հովին հանգամանքէն : Դէ՛ք ջութակ մը արուեստագէտի մը ձեռքին մէջ , և արտադրած երաժշտութիւնը կախում ունի մասամբ ջութակին շնորհիւնէն , և զխաւորաբար արուեստագէտին հանգամանքէն : Որո՞ւն մէջ ուղեղ կայ , Եւոդեան քնարին թէ ջութակին մէջ : Խորհուրդը ուղեղէն յառաջ կուգայ , թէ կայ անտեսանելի արուեստագէտ մը , հոգի մը մարդուն մէջ , որ ուղեղէն երաժշտութիւն կ'արտադրէ : Եթէ ամէն մասերով ճիշտ իրարու նման երկու Եւոդեան քնարներ դէ՛ք միեւնոյն պատուհանին մէջ , և նոյն հովր փշէ երկուքին վրայ , այն աստն երկուքն ալ նոյն երաժշտութիւնը պիտի արտադրեն : Սակայն ամէն մասերով ճիշդ իրարու նման երկու ուղեղներ չեն կրնար յառաջ բերել նոյն արդիւնքը : Կապիկին ուղեղը կը նմանի մարդուն ուղեղին , այնպէս որ նոյն իսկ մանրադիտակը չի կրնար տարբերութիւն մը գտնել այդ երկու ուղեղներու միջև . սակայն այդ երկու նման ուղեղները կ'արտադրեն բացարձակապէս տարբեր մտաւորական գործողութիւններ : Մարդը կը խօսի , մինչ կապիկը լուռ կը կենայ : Եթէ ջութակ մը մարդու մը ձեռքին մէջ լուռ կը կենայ , բայց ուրիշի մը ձեռքին մէջ

կ'երգէ , այն աստեղն կը հետեւցնենք թէ առաջինը երաժիշտ
չէ , մինչ երկրորդը երաժիշտ է : Քանի որ մարդը կը խօս-
սի , և կապիկը երեւութապէս նոյն ուղեւորով չի կրնար
խօսիլ . ուրեմն ուղեւոր չէ խորհուրդի պատճառը , այլ սոսկ՝
գործիքը : Նման պատճառներ կ'արատադրեն նման ար-
դիւնքներ . սակայն նման արդիւնքներ չեն արտադրուիր
մարդուն և կապիկին նման ուղեւորներն : Ուրեմն կայ
անտեսանելի հոգի մը մարդուն մէջ , որ կը գործածէ ու-
ղեւոր իրը գործիք : Մարդը անհունապէս մեծ է իր հոգիով
տիեզերքի յոլոր առարկաներէն :

Անգամ մը նիւթապաշտ մը փայլուն ճառախօսու-
թեամբ մը կը ջանայ հաստատել թէ մարդը բանական եր-
կոտանի մը , սոսկ կենդանի մէ : Մեծազորդ ծափերու
մէջ բռնէն վար իջնելով կը մօտենայ տիկնոջ մը ձեռքը
սեղմելու , անկէ ալ հիացումի խօսքեր լսելու յոյսով :
Սակայն ո՛րքան նկուն և ամօթաշար կ'ըլլայ , երբ տիկի-
նը կ'ըսէ , «Պարոն , չէր արժեր ստորնութիւնդ հաստա-
տելու համար այսքան քրտնիլ :» Աստուած մարդը իր
պատկերին պէս ստեղծեց , այսինքն՝ դրաւ իր կարգ մը
կարողութիւնները թէև սահմանաւոր կերպով , մարդուն
մէջ : Աստուած մարդը պատիւի մէջ ստեղծեց , բայց
մարդը սկիզբէն ի վեր կը ջանայ վար իջնել իր բարձր
դիրքէն , հաւասարեցնել ինքզինքը անբան անասուններու
(Սաղ . ԽԹ . 12) : Հոգի չկայ ըսող անհատ ստոր լսել կ'ու-
զէ , «ես անասունն եմ , կապիկ եմ» : Բայց ինչո՞ւ կը բար-
կանայ և կը կատղի , երբ ուրիշներ զայն «Անասուն , կա-
պիկ» կը կոչեն , եթէ չունի հոգի :

Ո՛վ մարդ , մի՞ծ ես , բարձր ստեղծուած ես , մաս-
ւորական և հոգեկան կարողութիւններով օժտուած ես ,
Աստուծոյ պատկերը կը կրես քու մէջդ , քիչ մը միայն

վար եւ հոգեղէն հրեշտակներէն , փառքով եւ պատուով
պատկուած եւ Աստուծոյ ձեռագործներուն վրայ իշխան զրու-
ռած եւ . կեցի՛ր , ուրեմն , նոյն մեծութեան եւ բարձրու-
թեան մէջ . վար մի՛ իջներ , մի՛ ստորնանար եւ մի՛ հա-
ւասարիւր անրան անասուններուն . անողարտ պահէ՛ հո-
գիւղ , Աստուծոյ պատկերը քու մէջդ , եւ այն ատեն պատկ-
ուիս վերջապէս լուստփայլ երկինքի մէջ յաւերժական
փառքերով եւ պատիւներով :

ՈՒՍԿԻՑ—ՈՒՐ

«Ուստի՞ զաս, եւ յո՞ երթաս» Ծնդ- Ժ2. 8:

ԿԸ ՅԵՄՆԷՔ ճամբորդ մը ճամբայի վրայ, կը հարցնէք անոր, «Ուսկի՞ց կուգաս եւ ո՞ւր կ'երթաս»։ Մարդկային կեանքը այս աշխարհի վրայ ճամբորդութիւն մ'է, եւ այսօր ամէն մարդ կը դանդաղ կեանքի ճամբորդութեան մէջ։ Զամբան կ'ենթադրէ բակիզք եւ վախճան։ «Ուսկի՞ց կուգաս, եւ ո՞ւր կ'երթաս» հարցումները մարդուն կեանքի ճամբորդութեան սկիզբին եւ վախճանին վերաբերող հարցումներ են։ Կ'արժէ քննել այդ երկու հարցումներն առանձին, տեսնելու համար թէ մարդը ուսկի՞ց կուգայ, եւ ո՞ւր կ'երթայ։

Ա. ՈՒՍԿԻՑ ԿՈՒԳԱՍ .— Նկատելով մարդը իր բոլոր կարողութիւններուն եւ վիճակներուն մէջ, սոյն հարցումին երկու պատասխաններ կարելի է սույլ։

1. **Հողէն**.— Մարդը իր մարմնով հողէն կուգայ։ Մարդուն մարմնին սկիզբը հողն է։ Կան անհաւասար բարեչրջականներ՝ որոնք կը պնդեն թէ մարդը տարրերութիւն չունի անասունէն, եւ թէ մարդը իր ամբողջ էութեամբ եւ կարողութիւններով կապիկէն սերեցաւ։ Ան-

հաւատ բարեշնչականներու համեմատ մարդը կապիկին զարգայած մէկ ձեւն է : Ահա անհատաւ բարեշնչականներու վարկածը մարդուն ծագումին մասին : Ար. Գիրքը կը ներկայացնէ մարդուն ծագումը , «Եւ սակեմ Տէր Աստուած զմարդն հող յերկրէ» (Մուգ. Բ. 7) : Ար. Գիրքը չուրանար բարեշնչումը մարդուն մարմինին համար : Մարդուն մարմինը հողէն չինուեր է կամ կապիկէն տարբերութիւն չընէր , վասնզի կապիկն ալ հող է : Անասուններ և մարդուն մարմինը միեւնոյն հողէն չինուած են , և տարբէն ինչ որ կ'ուսենք , հող է : Ուրեմն մարդը իր մարմնով հողէն կուգայ անասուններու պէս :

2. Աստուծակ.— Անհաւատ բարեշնչականներ կ'ըսեն թէ չունի բնականեցած դաշլ մէ , կատուն բնականեցած առիւծ մը կամ վագր մը . նոյնպէս մարդը բարեշնչուած անասուն մէ : Մարդէն առաջուան չրջաններուն մէջ կ'իշխէին զօրութիւն և վայրագութիւն . բայց մարդուն չրջանին մէջ կ'իշխէ բանականութիւնը : Եւ ուսկից առաւ մարդը իր բանականութիւնը , քանի որ անասունը չունի զայն : Ար. Գիրքը մարդուն մարմինին ծագումը հողին վերա լեւէ վերջ , մարդուն բանականութիւնը , հողին կը վերագրէ Աստուծոյ , երբ կ'ըսէ , «Եւ վազապ յերեսս նորա չունչ կենդանի , և եղեւ մարդն յոգի կենդանի» (Մուգ. Բ. 7) : Մարդուն մարմինը կրնայ յառաջ գալ հողէն կամ բարեշնչումով կապիկէն , բայց անոր հողին սակեմուած է , Աստուած է հողին առիւթ : Փրոֆ. Տանտ կ'ըսէ , «Բարձր իմացականութեամբ և կամքով օժտուած և բնութեան վրայ իշխող մարդուն զարգացումին համար , բնութենէ վեր ելող էակի մը մասնաւոր ներգործութիւնը կը պահանջուի . որուն գերագոյն կամքը ո՛չ թէ միայն բնական օրէնքի աղբիւրն է , այլ նոյն իսկ բնու-

թեան մէջ գործող զօրութիւնն» Աստուած հողէ չինու-
ումած մարդուն մարմինին փշեց կենդանութեան շունչ , և
չնորնեց կենդանի հագի մը , և ա՛լ մարդն եղաւ հողեկան
էութիւն մը , մարմինն կեղեւին մէջ ամփոփուած : Մար-
դուն մարմինը հողէն յառաջ եկած է կամ կապիկէն . մեծ
նշանակութիւն մը չունի , բաւական է որ մարդը իր հո-
գիով կուգայ Աստուծոյ : Փրոֆ . Թովմաս Տուայթ կ'ը-
սէ , «Կապիկին և մարդուն փիլիքական կազմութիւննե-
րուն մըջև անսակի տարբերութիւն չկայ , այլ սոսկ՝ աս-
տիճանի : Միակ տարբերութիւնն է թէ մարդն ունի հո-
գի մը , անմահ հոգի մը» Ուրեմն , մարդը թէև իր մար-
մնով հողէն , սակայն իր հոգիով Աստուծոյ կուգայ :

Բ . ՈՒՐ ԿԵ՛ՐԹԱՍ . — Տարւելնական մը կը ջանար
ցոյց առլ Քրիստոնեայի մը Աղամի և Եւայի պատմու-
թեան առասպելականութիւնը , և մարդուն սերումը կա-
պիկէն : Քրիստոնեան կը պատասխանէ , «Դուք Տար-
ուելնականներդ կը ջանաք ստուգել թէ ուսկի՞ց եկած ենք .
Աստուածաբաններն ալ կը ջանան գիտնալ թէ ո՞ւր պիտի
երթանք : Սակայն իրողութիւնը սա է որ մինք հիմա
այս աշխարհի վրայ ենք , և թէ Աւետարանի Կրօնքը գե-
րազանցապէս կը յարմարի մեր բարոյական բնութեան :
Դուք և Աստուածաբաններ քննեցէք և զննեցէք , որչափ
որ կ'ուզէք , ձեր նախասիրած նիւթերը , յաջողութիւն
կը մալթենք ձեզ» Պիլքը կ'ըսէ , Կարող գիտուններէ
չստեղծ կը հետազօտեն թէ մարդ ո՞ր ճամբայէն հասած է
ներկայ վիճակին . բայց ինձ համար ա՛յնքան կարեւոր չէ
գիտնալ թէ ուսկի՞ց եկած եմ , որքան կարեւոր է գիտ-
նալ թէ ո՞ւր պիտի երթամ . . . Եթէ Փաթականիացիներու
կամ Նութքա Մալիդ Իւստիններու և կամ Հիւսիսային
Եսկիմացիներուն ականարկ մը նետեմ , անոնց և ստորին

անասուններուն միջև իբրեւ նախահայր բնութիւն մեծ տարբերութիւն մը չեմ տեսներ : Անցեալին վրայ այնչափ հոգ չեմ բներ , որչափ ապագային . . . Հոգ չեմ լներ թէ ուսկի՛ց եկած եմ , սակայն կ'ուզեմ գիտնալ թէ ո՛ր կերթամ : Եթէ անասունի հետ միայն հոգ դառնալու բախ-
դին արժանապա՞ծ եմ , յուսահատական բան մ'է առ : Բայց եթէ բողմոթիւ երկնային մարմններու վրայ իշ-
խող երկնային ձգողութիւն մը քեզ ե զիս իրեն քաշե-
լու զմեզ Աստուածային բնութեան հաղորդակից պիտի
լնէ , կ'ուզեմ գիտնալ զայն : Այն վայրին մէջ , ուր կ'եր-
թամ , եթէ կան կեանք , անմահութիւն , անպատմելի
բերկրութիւն ե աներեւակայելի փառք , հոգ չեմ բներ
բոյն ին համար , որուն մէջ բնակած եմ . փոյթս չէ այն
ւնորթին համար , զոր դարեր առաջ օձերը իբրեւ շաղկի
գործածած են . . . Կր հետաքրքրուիմ գիտնալ թէ աղաս
ի՞նչ կերպով կիրակի օր սուր եկաւ , բայց անոր ո՛ր ճամ-
բայէն գալլը գիտնալէ աւելի շահեկան է ճանչնալ անոր
տան մէջ գոմուիլը : Կ'արժէ գիտնալ թէ բարերար մը
ի՞նչ կերպով վճարեց պարտքերդ , սակայն աւելի կ'արժէ
գիտնալ թէ մուրհակներդ ջնջուա՞ծ են : Մարդուն հա-
մար ալ այսպէս է : Ի՞նչ կերպով ալ որ աշխարհ եկած
բլլայ , այսօր գոյութիւն ունի սն : » Մարդը ո՛ւր կ'եր-
թայ :

1. Դեպ ի մահ .— Երբ Աստուած հոգէն չինուած
մարդուն մէջ գրաւ կենդանի հոգի մը , մարդը եղաւ ո՛ր
աղտաւ , ե մեղանչեց իր Արարիչին դէմ , հետեւաբար Աստ-
ուած դրոշմեց մարդուն ճակատին վրայ մահուան դա-
տակնիքը , բսելով , « Հոգ էիր ե ի հոգ դարձցիս (Մնդ .
Գ . 19) : « Եւ դարձցի հոգն յերկիր որպէս ե էրն , ե հո-
գին դարձցի առ Աստուած որ զնա « (Ժող . ԺԲ . 7) :

Այն օրէն ի վեր մարդուն ճակատագիրն ևղած է մահի : Եկեղեցիին նախկին հայերէն Կիպրիանոս կ'ըսէ թէ ամէն մարդ՝ երբ աշխարհ կուգայ, չուան մը կ'ունենայ կապուած իր վիզին վրայ, որուն միւս ծայրը ամրացուած է գերեզմանին, և մարդ իր ամէն քայլափոխին կը մօտենայ գերեզմանին : Որքաններ կը մոռնան մահը, կը մոռնան թէ դէպ ի մահ կ'երթան, հետեւարար կ'ապրին անհոգ և անտարբեր, այսպիսիներ պիտի կորսուին վերջապէս : Մարիամ Թերեզա կայսրուհին պատրաստած էր իր գերեզմանը և յաճախ կ'առանձնանար հոն : Ան կ'ըսէր իր զաւակներուն, « Հնամ է հպարտանալ մըշտ աչքի առջեւ ունենալով այս վայրը, որ պիտի ըլլայ կայսրերուն վերջին բնակարանը : » Մահը անխուսափելի է : Այնքան կարեւոր չէ քեզ համար գիտնալ թէ ուսկի՛ց կուգաս, բայց մեծապէս կարեւոր է որ գիտնաս թէ ո՛ր կ'երթաս . դէպ ի մահ կ'երթաս, խորհած ևս երբեք մահուան վրայ :

2. Դեպ ի անմահութիւն .— Թէև մարդուն մարմինը օր մը հող պիտի դառնայ, ինչպէս հող կը դառնան ծառը ծաղիկը և անասունը, սակայն մարդուն հոգին անմահ է, և յաւիտեան պիտի ապրի : Անհաւատներ կ'ուրանան մարդուն հոգին, հետեւաբար կ'ըսեն թէ չկայ անմահութիւն, թէ մահը վերջակէտը կը դնէ մարդուն կեանքին : Անհաւատութիւնը մարդուն հոգին ֆիզիկով կը նուաստացընէ մարդը և կը հաւասարեցնէ ստորին անասուններու : Մարդը անասուն չէ, ան ունի հոգի, քանի որ ունի գիտակցութիւն, ազատ կամք, և այնպիսի կարողութիւններ՝ որոնք չեն գտնուիր անասուններու մէջ : Համայնաստուածեան կրօնքներէ զատ գրեթէ բոլոր ուրիշ կրօնքներու մէջ կայ հաւատք հոգի անմահութեան : Ուսկի՛ց մտաւ հոգիի գաղափարը մարդուն մէջ, եթէ չկայ հոգի :

Մարդը անմահութեան տենչն ունի . ինչպէս պիտի իրագործուի մարդուն այդ տենչը , եթէ չկայ հոգի : Վիքթոր Հիւկօ կ'ըսէ , « Զարծիր ապրիլ , եթէ անէպոլումն է մեր բաժինը : Ինչ բան կը մեղմացնէ աշխատանքը և կ'ընէ մարդը խմաստուն , զօրաւոր . համբերող , արդար , հեզ և տենչալի , բայց եթէ մշտնջենական տեսութիւնը լաւագոյն աշխատի մը , որուն լոյսը կը մայրի ներկայ կեանքի խաւարի մէջ : Ես կը հաւատամ այդ լաւագոյն աշխատիին : » Մարդը իր հոգիով անմահ է : Անհաւատներ կ'ըսեն թէ մարդը իր մահէն վերջ սոսկ իր գործերով և յիշատակներով պիտի ապրի : Այն ատեն մտանիչ Յուդան կ'արդարանայ : « Այն ատեն Երոսդրատ Արտեմիսի հրաշակերս սաճարը , և ուրիշ մը Հռոմը այրելու իրաւունք ունէին : Վասնզի չարերն ալ կ'ընան ապրիլ իրենց գործերով և յիշատակներով : Գործեր և յիշատակներ անմահութեան գրաւականները չեն : Մարդը ո՛չ թէ իր գործերով և յիշատակներով , այլ իր հոգիով անմահ է : Յիսուս կը գոչէ , « Ես իսկ եմ յարութիւն և կեանք . որ հաւատայ յիս , թէպէտ և մեռանի , կեցցէ » (Յովհ. ԺԱ. 25) : Ուրեմն մարդն իր հոգիով կ'երթայ դէպ ի անմահութիւն :

3. Դեպ ի դատաստան .— Մահէն անմիջապէս վերջ մարդուն հոգին կը ներկայանայ Աստուծոյ , արդար Դատաւորին , և կը ստանայ իր վճիռը . « Կայ մնայ մարդկան մի անգամ մեռանել և յետ այնորիկ դատապտան » (Եբր. Թ. 27) : Հայ եկեղեցիին հայրերէն Գրիգոր Նարեկացին կը գոչէ , « Վա՛յ ինծի , անարժան հոգիս եղկելի մարմինէս բաժնուելէն վերջը ինչպէս ճշմարիտ Դատաւորին առջեւ պիտի ելլեմ : » Բայց կայ նաև ընդհանրական դատաստան մը : Վերջին օրը Յիսուս պիտի գայ դատելու համար

բոլոր մարդերը : Այն օրը Յիսուս պիտի ցույցնէ թաղան-
դակ աշխարհի իր յայտնած սէրը մարդոց հանդէպ , և իր
արդարութիւնը տօթահար ընկու . և սրտաժկու . համար
անհատաները և մեղաւորները : Հին հեթանոս ազգեր
անդամ կը հաւատային դատաստանի : Մեռնող մարդուն
հոգին կը ներկայանար դատաւորներու . և կը ստանար իր
վճիւրը : Մէր կ'երթաս , պատրաստ ես ներկայանալու
Յիսուսի , անկղ Դատաւորին :

4 . Դեպ ի ղ ժող .— Սբ . Գիրքը կը ներկայացնէ
դժոխքը իրր հանդերձեալ աշխարհին մէջ պատիժի տեղ մը :
Դժոխքին տանջանքներն են զրկում Աստուծոյ տեսութե-
նէն և սէրէն , զրկում երջանկութենէ և հանգիստէ , մշտն-
ջենաւոր մեղք , խղճախայթ , եւայլն : Շատ անգամ դժոխքը
սխալ ներկայացուած է եկեղեցիներու պատկերներուն մէջ .
ինչպէս՝ ստատանաներ հալած կապար կը լեցնեն ստախոսին
բերանը , հրաշէկ երկաթով կը խարսնեն գողին ձեռքերը ,
դանկական նայուածք ունեցող աչքերը կը փորեն սրածայր
դանակով , եւայլն : Սբ . Գիրքին համաձայն չկայ այսպիսի
դժոխք մը : Դժոխքը , սակայն , իրականութիւն մ'է : Այ-
ցիկեցէ՛ք գինեմովի մը տունը , և հոն պիտի դանէք դժոխ-
քին կատարեալ պատկերը : Դժոխք չէ՞ շնացողի մը սու-
նը : Նայեցէ՛ք Կայէնի , իր կըքայրը սպաննելէ վերջ ի-
րապէս դժոխքի մէջ չի՞ գտնուիր : Դիտեցէ՛ք մասնիչ
Յուդան , դժոխքի մէջ չէ՞ր իր մատնութիւնէն վերջ , մին-
չև որ յուսահատելով անձնապահ կ'ըլլայր Դժոխքը իրակա-
նութիւն մ'է նոյն իսկ այս աշխարհի վրայ : Անհաւատներ
ի զուր կը մերժեն դժոխքը : Ազօթաժողովի մը մէջ ան-
հաւատ մը րսու . « Բարեկամներ , այս ազօթաժողովին մէջ
քարոզուածներուն ես չեմ հաւատար , ես դժոխքի գոյու-
թեան վրայ կը կատկածիմ , կը ժխտեմ դատաստանը և

չեմ բնդունիր Աստուծոյ գոյութիւնը , վասնզի անոնցմէ
և ո՛չ մին տեսած եմ կեանքիս մէջ :» Անդիէն կոյր մը
պատասխանեց , « Բարեկամներ , դուք կ'ըսէք թէ մեր քա-
ղաքին մօտէն դեռ մը կ'անցնի , սխալ է : Բնաւ դեռ մը
չ'անցնիր : Կ'ըսէք թէ մեր շուրջը ծառեր և կանաչու-
թիւններ կան , երբեք ծառ և խոտ չկան : Կ'ըսէք թէ
երկինքի երեսը արեւ և տաղեր կան , եւ չեմ բնդունիր
այսպիսի բաներ : Եւ ի ծնէ կոյր եմ , և տեսած չեմ գետ ,
ծառեր և խոտեր , արեւ և տաղերը : Սակայն երբ եւ
կուրանամ անոնց գոյութիւնը , այս կը յուզնէ թէ ես
կոյր եմ և չեմ տեսներ զանոնք , բայց տակաւին անոնք
գոյութիւն ունին : Եւ եթէ այս անհաւատը կ'ուրանայ
կրօնական բաներու գոյութիւնը , վասնզի չի տեսներ զա-
նոնք , ինք հոգեւորապէս կոյր մը ըլլալէ տարբեր բան մը
չապացոյցաներ :» Դժոխքին գոյութիւնը ուրացողներ կ'ա-
պացուցանեն թէ իրենք կոյր են հոգեւորապէս : Դժոխքը
կայ , և մեղաւորներ դէպի հոն կը դիմեն :

Ոմանք թէեւ կ'ընդունին դժոխքին գոյութիւնը , սա-
կայն կը մերժեն դժոխքին մշտնջենաւորութիւնը , և
կ'ըսեն թէ մեղաւորներ ժամանակ մը պատժուելէ վերջ
երկինք պիտի երթան , և այսպէս Յիսուս պիտի ըլլայ
«ամէնը ամէն բանի մէջ :» Ասոնց կարծիքով դժոխքին
տանջանքները ուղղութեան համար են , ինչպէս հայր մը
կը պատժէ իր անհազանդ զաւակը , որպէս զի ուղղուի ,
նոյնպէս , կ'ըսեն , Աստուծոյ կը պատժէ մեղաւորները
ուղղութեան համար , և երբ մեղաւորներ ժամանակ մը
դժոխքին մէջ տանջուելէ վերջ կ'ուղղուին , կ'ազատին
դժոխքէն և կ'երթան Աստուծոյ քով , վասնզի , կ'ըսեն ,
Աստուծոյ աղաքութեան դէմ է մեղաւորին այս կարճ
կեանքի մէջ զորո՞ւած մի քանի մեղքերուն համար յա-

ւխտան տանջել զոյն : Ստեփանն երբ Յիսուս կը խօսի
 երկնային կեանքի և դժոխքին սաանջանքներուն վրայ , յա-
 վիտենակալն բառը կը գործածէ . և կ'ըսէ մեղաւորներու
 համար թէ «Եւ երկրիցն նոքա ի սաանջանն յաւիտենա-
 կան» , և արդարքն՝ ի կեանն յաւիտենականս (Մատ .
 ԻԵ . 46) : Եթէ երկրիքի կեանքը յաւիտենական է , ու-
 ընմն դժոխքին տանջանքն ալ յաւիտենական է , քանի որ
 միևնոյն յաւիտենակալն բառը գործածուած է երկուքին
 համար ալ : Դանիէլ մարգարէն կ'ըսէ , «Եւ բազումք ի
 ննջեցելոց ի հող երկրի՝ յարիցեն , սմանք ի կեանն յաւի-
 տենականս , և սմանք ի նախատինս և յամօթ յաւիտե-
 նական» (Դան . ԺԲ . 2) : Յաւիտենական բառին Եբրա-
 յեցերէնն է օլամ , որ Եբրայեցերէն Աբ . Գիրքին մէջ զրե-
 թէ 500 անգամ գործածուած է , և կը նշանակէ ժամա-
 նակի անտահման տեւողութիւն : Եսայի մարգարէն դժոխ-
 քին կրակը կը կոչէ «յաւիտենական բոց ,» և կ'ըսէ , «Երկ-
 նան ի Սիրն անօրէնք , զողումն կալցի զամպարիշտս :
 Իսկ արդ . ո՞ բանակեացէ ի մէնջ ի հուր որ ուտէ . ո՞ լնա-
 կեացէ ի մէնջ ի հրդեհի յաւիտենից» (Ես . ԼԳ . 14) : Այս-
 պէս դժոխքին սաանջանքները յաւիտենական են : Եւ
 ըսել թէ Աստուծոյ արդարութեան դէմ է մեղաւորը յա-
 վիտենական պատժել , կը նշանակէ չմտնել մեղքին իս-
 կութիւնը : Ո՞վ է Աստուծոյ , — սիրոյ և գթութեան Աղ-
 բուր , — որ ստեղծած է մարդը Իր պատկերին համաձայն ,
 և ինկած մարդը վերականգնելու համար ոյն իսկ տուած
 է Իր սիրելի Որդին . Աստուծոյ այս անհուն սիրոյն և
 գթութեան հանդէպ մեղանշողը արժանի չէ՞ յաւիտեան
 պատժուելու : Աստուծոյ արդարութիւնը կը պահանջէ
 որ մեղաւորը՝ որ այս կեանքիս մէջ մերժած է ամէն չը-
 նորհքի միջոց , սաանջուի յաւիտեան :

5. Դեպ ի երկինք. — Երկինքը կեանք է, յաւիտե-
անական կեանք, վառք, վերաթիւն, հանդիսաւ, երջան-
կութիւն, խաղաղութիւն, ուրախութիւն: Արգարին
մարմինը երբ հող կը դառնայ, հողին կ'երթայ երկինք,
Աստուծոյ քով՝ որ տուաւ զայն (Ժող. ԺԻ. 7): Երկինքի
մէջ չկայ խաւար կամ գիշեր, վասն զի Գառնուին է եր-
կինքի Արեւ: չկայ արցունք, վասն զի Աստուած պիտի
սրլէ արցունքը մարդոց աչքերէն: Կեանքը կատարեալ
իրադարձութիւն մը ունենալու է: Բնութիւնը կրկնապէս
ծաղիկ կամ ծառ չլինէր: Աստուած անուարաւ չի թու-
ղար իր գործը: Թէոտոք Փարքըր կ'ըսէ լիք իր կա-
րողութիւններուն կէտը միայն գործածեց: Ուր պիտի
գործածէ Փարքըր իր կարողութիւններուն մնացած կէտը,
եթէ չկայ երկինք, յաւիտեանական և կատարեալական հա-
տած կեանք: Ուր է, սակայն, երկինքը: Բարեպաշտ
Ակոփապի զի հարցուեցաւ թէ կը յատար թէ երկինք
պիտի երթար: Ակոփապին պատասխանեց «Ինչ կ'ըսես,
մա՛րդ, ես արդէն իսկ երկինքի մէջ եմ»: Աստուծոյ թա-
ղաւորութիւնը ձեր ներսիցին է», կ'ըսէ Յիսուս: Կարե-
ւի չէ երկինք երթալ, ասանց հոս արդէն երկինքի մէջ
լլարաւ: Ուր եւ, ուր կ'երթաս երկինք թէ գ'տես:

Անգամ մը անհատաւ մը իր քովէն անցնալ ծերակ
ճգնաւորի մը կ'ըսէ, «Հայրիկ, ինչ խղճալի վիճակի մը
մէջ ես եմ գտնուիլ, եթէ մահէ վերջ չկայ տրիշ աշխարհ
մը»: «Ընմարտ է սրբիւ», կ'պատասխանէ ճգնաւորը,
«սակայն ինչ պիտի լլայ քաւ հճակդ, եթէ կայ հան-
դերձեալ աշխարհ մը»: Ես կը հաւատամ հողի գոյս-
թեան և հանդերձեալ աշխարհին, ինչ կը հրահանեմ իմ
այդ հաւատքովս, եթէ նոյն իսկ չկայ հողի և հանդերձ-
եալ կեանք: Սակայն, ս'ի անհատաւ ինչ պիտի լլայ

դուն՝ որ չես հաւատար հոգիի և հանդերձեալ կեանքի ,
եթէ կան իրապէս հոգի և հանդերձեալ կեանք :

Վ Ե Ր Զ

	Էջ
1. Արդի Անհաւատութիւնը.— Նբր. Գ. 12	1
2. Անգգամին Դաւանանքը.— Սաղմ. ԺԴ. 1	13
3. Ո՛վ է Քրիստոս	
Կարծիքներ Քրիստոսի Վրայով.— Մասք. ԻԲ. 42. .	24
4. Իննապիսմ Կօնք.— Կող. Բ. 23	40
5. Սուրբ Գիրքը՝ Աստուածաշունչ.— Բ. Տիմ. Գ. 16. .	50
6. Մարդուն Մեծութիւնը.— Սաղմ. Ը. 5.	62
7. Ո՛ւսկից — Ո՛ւր — Ծնդ. ԺԶ. 8.	72

Տպագրական սխալներէն միայն կաբեւոր նկատուած-
ները ուղղուած են սոյն վերապակին մէջ :

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
7	19	միսֆին	միսֆին
7	21	Նեկնարն	Հեկնարն
12	16	նախագահ	նախագահ
16	13	շարժումներ	շարժուն անարժեքներ
16	31	ցորենահացին	ցորենահացին
28	2	տորոնցաւ	տորվեցաւ
32	7	վերհեն	վերհեն
32	21	գողցած	գողցան
33	6	եղած	եղան
33	9	վերհերը	վերհերը
43	7	Ջուղացի	Ջուղացի
52	16	մարքեր	մարքեր
58	20	չգի-	չգիսեր
62	9	հայեցիս	հայեցիս
63	17	հաստատեցիւ	հաստատեցեր
63	20	պատկեցիւ	պատկեցեր
71	6	պատկուի	պէ՛հ պատկուիս
75	30	որ	որ է՛ս զնա՞ս
80	18	մնակեացի	մնակեացի
80	22	յարիտենական	յարիտենակիս